

B **H**UNGAROLOGISCHE
BEITRÄGE

6

Universität Jyväskylä 1996

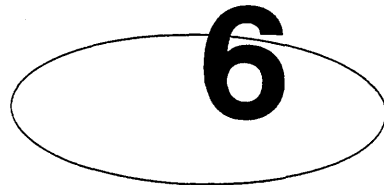

Hungarologische Beiträge

FINNISCH-UGRISCHE KONTRASTIVE
UNTERSUCHUNGEN II.

Herausgegeben von

László Keresztes
Sándor Maticsák

Universität Jyväskylä 1996

© Die Verfasser

Universität Jyväskylä, Humanistische Fakultät, Hungarologie-Projekt

Typographie: Sándor Maticsák, Vesa Niinikangas

Druck: Kopi-Jyvä, Jyväskylä 1996

ISBN 951-34-0680-6

ISSN 1237-1223

Előszó

A magyar–finn–észti kontrasztív nyelvészeti kutatási program a jyvaskyläi egyetem Finn Nyelvtudományi és Hungarológiai Intézetének együttműködésével 1994 elején indult. A kutatócsoport még ugyanazon év tavaszán nemzetközi szimpózium keretében vitatta meg első eredményeit. Az előadások szövege *Finnisch-ugrische kontrastive Untersuchungen* címmel a *Hungarologische Beiträge* 3. (Jyvaskylä 1995) kötetében jelent meg. Öröndetes dolog, hogy a csoport új tagokkal bővült, folytatta munkáját, és 1995. április 25–26. között immár másodszor újabb szimpóziumot szervezett. Jelen kötet az itt elhangzott előadásokat, valamint a témakörben elkészült egyéb tanulmányokat tartalmazza. A közlemények körét e kötetben bővítettük. A jyvaskyläi egyetem Hungarológiai Intézeté ugyanis felvállalta a magyar nyelv elsajátításával kapcsolatos gyakorlati és elméleti kérdések kutatását, így a nyelvkönyvek, nyelvtanok, kontrasztív nyelvészeti leírások szervesen illeszkednek e programhoz is. A kötet második része ilyen tanulmányokat tartalmaz. A kutatócsoport saját eredményei mellett kutatási területéhez tartozó egyéb publikációkra is reflektálni kíván, ezért e kötet harmadik egységeként recenziókat is közlünk az időközben megjelent oktatási segédanyagokról.

Szeretnénk köszönetet mondani Ulla Arkko, Tõnu Seilenthal és Vajdovich Nóra kollégáknak, akik a kötet szerkesztésében közreműködtek, továbbá Tuomo Lahdelmának, aki a hungarológia program vezetőjeként az egyetem bölcsészkarával együtt a kötet kiadását felvállalta.

Jyvaskylä, 1995. december 12.

a szerkesztők

Saatteeksi

Unkarilais-suomalais-virolainen kontrasttiivinen kielentutkimus käynnistyi Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja hungarologian laitoksen yhteistyönä vuoden 1994 alussa. Tutkijaryhmä pohti ensimmäisiä tutkimustuloksiaan kansainvälisessä seminaarissa jo keväällä 1994 ja julkaisi seminaarin esitelmät artikkelikokoelmassa *Finnisch-ugrische kontrastive Untersuchungen (Hungarologische Beiträge 3.*, Jyväskylä 1995). On ilahduttavaa, että tutkijaryhmäämme on jatkuvasti liittynyt uusia jäseniä. Järjestimme toisen kontrasttiivisen seminaarin 25.–26. huhtikuuta 1995. Tämä julkaisu sisältää paitsi seminaarin esitelmät myös muita aihepiiriin liittyviä tutkielmia. Tarkoituksenamme on ollut laajentaa tutkimusaluettamme. Syynä tähän on muun muassa se, että Jyväskylän yliopiston hungarologian laitos on käynnistänyt unkarin kielen oppimista tutkivan kansainvälisen projektin. Kyseinen hanke tarvitsee tuekseen myös sellaista oppikirjoja ja kielioppeja koskevaa tutkimusta kuin tämän julkaisun toinen osa sisältää. Pidämme tärkeänä esitellä myös muita julkaisuja. Tämän takia julkaisemme kirjan kolmantena osana katsauksia ja arvosteluja uusimmista opetusmateriaaleista.

Kiitämme kollegoitamme Ulla Arkkoa, Tõnu Seilenthalia ja Nóra Vajdovichia, jotka omalta osaltaan ovat auttaneet toimitustyössä, samoin kuin Tuomo Lahdelmaa, joka hungarologian projektin vastuuhenkilönä on ottanut tämän teoksen *Hungarologische Beiträge* -sarjaan.

Jyväskylässä 12. joulukuta 1995

toimittajat

Artikuláció – percepció

(Miért oly ritkák a *ji-* és *vu-* szókezdetek a finnben és a magyarban?)

BAKRÓ-NAGY Marianne

0. Tanulmányomban a finn és a magyar nyelv morfémainak összehasonlítását végzem el abból a szempontból, hogy vajon e két nyelvben léteznek-e [jiC₀] és [vuC₀] szekvenciák, s ha igen, milyen fonotaktikai szabályokhoz kötődnek, továbbá milyen történeti előzményre vezethetők vissza. A kiinduló hipotézis

(1) finn és magyar [jiC₀] és [vuC₀]

tehát az, hogy ilyen szekvenciák elvileg lehetségesek, hiszen az összetevő szegmentumok is elemei a két nyelv hangállományának. A hipotézis, s vele együtt az iménti formalizálás, az elemzés eredményeként előálló lehetséges megkötések következtében módosul. Az alapul vett példaanyag csupán a két nyelv köznyelvi rétegére terjed ki, s figyelmen kívül hagyja a dialektális változatokat.

A vizsgálandó kérdés kétségtelenül parciálisnak tűnik, s megfelelő indoklás nélkül – ti. anélkül, hogy miért éppen e két szekvenciára esett a választásom – még talán érthetetlen is. Azt gondolom azonban, hogy vizsgálatunkat megfelelő fonetikai háttér előtt elvégezve néhány érdekes következtetésre juthatunk annak felmérésében, hogy két rokon nyelv miként él azonos fonémákból építhető szekvenciák lehetőségével. Először az artikulációs (1.) és akusztikus-percepció (2.) jellemzést végzem el, majd a finn és a magyar példák összevetésére térek rá (3.); ezután a történeti előzmények bemutatása következik (4.), s végül következtetéseket vonok le az összevetések eredményeként (5.).

1. A [jiC₀] és [vuC₀] szerkezetekben résztvevő szegmentumok artikulációs jellemzése

Célszerű először a vokálisokat szemügyre vennünk, mivel fonetikailag ebben a tekintetben a két nyelv megegyezik, azaz

(2) finn–magyar

[i] előlképzett, illabiális, felső nyelvállású, zárt magánhangzó

[u] hátulképzett, labiális, felső nyelvállású, zárt magánhangzó

A két hang artikulációs szempontból tehát csak a nyelvállás tekintetében mutat azonos tulajdonságokat, a képzés helyének (elő-, illetőleg hátulképzettség) és részben módjának (illabiális, illetőleg labiális) szempontjából viszont különbözik.

A két mássalhangzó jellemzését illetően már van különbség a két nyelv között. Nem lehet célom, hogy e hangoknak a finn és a magyar hangrendszerében elfoglalt helyére vonatkozó érveléseket itt elismételjem. A szakirodalmi konklúziók a következők. A finnben mindkét hang félmagánhangzónak minősül (Karlsson 1982, 62, 67, 69) azaz

(3) finn [j] palatoveláris félmagánhangzó

[v] labiális félmagánhangzó

Ezzel szemben a magyarban csupán a [j]-vel kapcsolatban merülhet fel, hogy az félmagánhangzó vagy approximáns (vö. Siptár 1994, 200 és Kassai 1994, 622), a [v] teljes mássalhangzónak értékelődik, mégpedig réshangnak. Megjegyzendő hogy a réshangok tágabb értelmezése szerint a [j] is (közép)réshang (miként például a magyarból hiányzó félmagánhangzó, a [w] is), azonban a réshangok osztályától bizonyos tekintetben eltérő viselkedése miatt – pl. Kassai 1994, 636 – szokás approximánsként elkülöníteni. Annak eldöntése, hogy a magyarban a [j] valójában approximáns-e vagy félmagánhangzó, attól függ, hogy ebben a nyelvben vannak-e diftongusok avagy sem. Tekintettel arra, hogy itt a magyar köznyelvi változatát veszem alapul, amelyben – ti. szemben a köznyelvi finnel, ahol vannak kettőshangzók, s egyebek mellett ezért minősül a [j] és a [v] félmagánhangzónak – nincsenek diftongusok, a [j]-t célszerű approximánsnak értékelni. Az elmondottak értelmében a

(4) magyar [j] palatális, zöngés approximáns

[v] labiodentális, zöngés réshang

Karlsson a finn mássalhangzórendszer fonetikai jellemzése során együttesen labiálisnak minősíti a [p m v] hangokat, s egyaránt palatovelárisnak a [k j ŋ] hangokat (57), azaz az előbbieket tekintetében nem tesz különbséget bilabiális [p m] és labiodentális [v], illetőleg az utóbbiak esetében palatoveláris [k ŋ], illetőleg palatális [j] között, továbbá nem emeli ki külön azt a tényt, hogy mindkét hang zöngés. Mindezek következtében nem válhatik hangsúlyossá, hogy – mivel a finn [j] is valójában palatálisnak minősíthető a palatovelárisakhoz képest, illetőleg a [v] is labiodentálisnak a bilabiálisakhoz képest – a finn és a magyar csak abban különbözik egymástól, hogy a finnben félmagánhangzónak minősül az a két hang, ami a magyarban approximánsnak és réshangnak. E distinkció megtétele következtében a finn és a magyar hangok tehát artikulációs szempontból így jellemezhetők

(5) finn–magyar

[j] palatális, zöngés félmagánhangzó/approximáns

[v] labiodentális, zöngés félmagánhangzó/spiráns

Ha most azt nézzük, hogy a [jiC₀] és [vuC₀] szekvenciákban milyen fonetikai (artikulációs) jellemzőkkel leírt hangok következnek egymás után, akkor azt kell mondanunk, hogy a finnben

(6) [j]+[i] palatális, zöngés félmagánhangzó + elölképzett, illabiális, felső nyelvállású, zárt magánhangzó

[v]+[u] labiodentális, zöngés félmagánhangzó + hátulképzett, labiális, felső nyelvállású, zárt magánhangzó

és a magyarban

(7) [j]+[i] palatális, zöngés approximáns + elölképzett, illabiális, felső nyelvállású, zárt magánhangzó

[v]+[u] labiodentális, zöngés spiráns + hátulképzett, labiális, felső nyelvállású, zárt magánhangzó

Ha végiggondoljuk, hogy a fenti szekvenciákban milyen artikulációs tulajdonságú hangok kerültek egymás mellé, akkor arra a következtetésre kell jutnunk – s ez különösképp a [j]+[i] szekvenciára érvényes –, hogy egymásutáni képzésük gazdaságos, azaz a képzőszerveknek relative kis távolságot kell áthidalniuk a képzés során. (A [j] valójában magánhangzók között ejtett igen rövid [i]-nek – amiként a [w] pedig egy magánhangzók között ejtett igen rövid [u]-nak – is felfogható – vö. Catford 1988, 71–72). Márpedig tudjuk,

hogy a beszédhangok sorozatában artikulációs szempontból a gazdaságosság elve élvez preferenciát.

E megfigyelésünk akkor válik sokatmondóvá, ha szembeállítjuk vele a következő megállapítást: a nyelvek igen gyakran igyekeznek elkerülni – részben vagy teljesen – e szekvenciákat (Ohala–Kawasaki 1984, 113–127, Maddieson–Precoda 1992, 55–56), s e tendencia alól a finn és a magyar sem kivétel.

2.A [jiC₀] és [vuC₀] szekvencia akusztikai-percepció jellemzése

Az iménti jelenségre adható magyarázat ugyancsak a fonetikában keresendő, de nem artikulációs, hanem akusztikai-percepció alapon (vö. Maddieson–Precoda 1992, 55–56). Akusztikus és percepció szempontból ugyanis az a hangsor minősül optimálisnak, amelyben a szegmentumok minél inkább eltérnek egymástól, azaz a percepció számára minél jobban megkülönböztethetők. A minimális fonetikai kontraszt elve éppen ezen az igényen alapul. Ha megnézzük, hogy vajon szekvenciáink elemei között mekkora az akusztikus különbség, azt kell látnunk, hogy meglehetősen kicsi, s ez különösen a [j]+[i] esetben feltűnő. Felhívtuk a figyelmet arra is, hogy a félmagánhangzók, azaz a [j] és a [w] felfoghatók az [i] és az [u] igen rövid időtartamú, magánhangzók között képzett változatának is. E tény figyelembevételével válik érthetővé, hogy félmagánhangzókat (és másodlagos artikulációjú hangokat) miért nem találunk egy sor nyelvben a rokon képzésű magánhangzók előtt (Maddieson–Precoda 1992, 55–56), hogy egyébként gazdaságos képzésű szekvenciák miért hiányoznak a nyelvek egy csoportjából, azaz miért oly ritkák a finnben és a magyarban is. (Tegyük hozzá azt is, hogy érdekes módon e félmagánhangzó + azonmód képzett magánhangzó-kapcsolatra vonatkozó megszorítás nem része egy általánosabb érvényű tendenciának, azaz például a hátul képzett labiális magánhangzók előtt kedveltek a labiális mássalhangzók, stb. – Maddieson–Precoda 1992, 55–56, Janson 1986, Bakró 1994 – mint ahogyan arra még a PFU kapcsán visszatérek.)

E jelenség szempontjából külön figyelmet és meggondolást érdemel, hogy a finnben (annak ellenére, hogy félmagánhangzó) és a magyarban a [v] esetében nem bilabiális approximánssal, illetőleg félmagánhangzóval van dolgunk, azaz nem [w]-vel vagy [β]-vel hanem labiodentális képzéshelyű hanggal, ami annyit jelent, hogy az

akusztikai-percepció megszorítás kiterjedni látszik. A szakirodalmi előzmények ugyanis csak a bilabiális félhangzót és/vagy approximánst (valamint a [j]-t) említik a megkötés hatóköréként. (Bizonyos mértékben ez kiterjedni látszik továbbá a finnben még azzal is, hogy a megszorítás nem csupán a [j]+[i], hanem a [j]+[e] kapcsolatokban is érvényesül: az ilyen kezdetű szavak vagy jövevények vagy fonostilisztikai szempontból jelöltek – Karlsson 1982, 131).

3. E ponton érdemes már szemügyre venni a finn és magyar példákat. (A finn adatokat a *Nykysuomen sanakirja*-ból, illetőleg a történeti előzmény felderítésére a *Suomen sanojen alkuperä*-ből és a *Suomen kielen etymologinen sanakirja*-ból vettem, a magyarokat pedig az *Értelmező kéziszótár*-ból és a *TESz*-ből.)

Mindenek előtt azt kell az adatok alapján eldöntenünk, hogy a két nyelv morfémainak és/vagy szavainak mely pozíciójában, mely pontjain érvényesül a megszorítás, tehát azt, hogy a megszorításnak van-e kitüntetett helye. A megvizsgált adatok, illetőleg a szakirodalom alapján a következők állíthatók: a megszorítás mindkét nyelvben csak a tömorfémákra érvényesíthető: szuffixumokkal ellátott alakokra, szavakra nem áll a megkötés (vö. Karlsson 1982, 131, Papp 1969, 146, 507).

Ez a megállapítás (ami fonológiai szinten lexikális szabály megfogalmazásához vezetne) fonetikai szempontból annyit jelent, hogy van már legalábbis egy, mindkét nyelvre érvényes pontunk, ahol a megkötés érvényesül: a (fonetikai) szünet *utáni* (tehát szókezdő pozíció). Ha következő lépésként a tömorféma határain belül maradva keressük a megszorítás következő érvényesülési helyét, különbséget találunk a finn és a magyar között: míg a finnben ugyanis a szünetet követő első szótag határán túl nem érvényesül a megszorítás (pl. *tavu*), addig a magyarban igen, azaz nincs *-ji/-vu-ra* végződő tömorfémánk (azaz számuk alig említhető). Túllépve a morfémahatáron, s hangsorillesztést tekintve, szintén megegyezik a két nyelv, amiként azt az imént már megjegyeztük: a morféma illeszkedésének a határán sem érvényesül a megszorítás, tehát pl. fi *kantajia, suvun, m altaji, lovunk*. A bevezetésként jelzett módosító szabályok tehát így festenek:

(8) finn
 $\{ji\} / CV \text{ --} \rightarrow \{vu\} / \# \text{ \_\_\_\_\_\_}$

(9) magyar

{*ji*}/ CV -/→{*vu*}/ # ____ #

ahol a # morfémahatárt jelöli.

A finnben a *ji*- kezdetű szavak száma nem éri el a tízet (ezeket sorolja fel Karlsson is – 1982, 131), azaz pl.

(10a) *jiddis, jigi, jiikata, jiina*

A *vu*- kezdetűek száma ennél már jóval magasabb, különösen, ha a dialektális adatokat is figyelembe vennénk. E magas szám azonban annak köszönhető, hogy e csoport tagjainak elsöprő többsége a *v* után *u*-kezdetű diftongust, azaz nyitódó *uo* kettőshangzót mutat (pl. *vuori*). Kiinduló hipotézisünk szerint azonban itt csak a [*vuC₀*] szerkezetűek vizsgálata a célunk, így a [*vuV*] szekvenciáktól el is tekinthetünk. Azoknak a szavaknak a száma tehát, amelyekben az *u*-t mássalhangzó követi, alacsony, s nemzetközi vagy jövevény-szó:

(10b) *vulfeniitti, vulgaari, vulkaani*

(A *vu*o- kezdetűekkel kapcsolatban talán nem érdektelen megjegyezni, hogy bennük a diftongus történetileg *o előzményre megy vissza, s ezért nem érvényes rá a megkötésünk; egyébiránt többségük ugyancsak jövevény.)

A magyarban még alacsonyabb az adatok száma; *ji*- kezdetű csupán egy van a köznyelvben:

(11a) *jiddis**vu*- kezdetű meg csak három:(11b) *vulgáris, vulkán, vurstli*

Mind a négy szó jövevény, német vagy német közvetítésű. Mikként már fentebb utaltunk rá, nem jobb a helyzet a nem szókezdő *ji*- és *vu*- szekvenciák esetében sem: számuk annyira alacsony, hogy Szende (1973) nem közöl külön rájuk gyakorisági adatot.

4. Mivel két rokon nyelvről van szó, természetszerűen merül fel a kérdés, hogy vajon csupán egy általánosnak mondható fonetikai jelenség egymástól független realizálódásáról van-e szó avagy olyasvalamiről, amelyet örökségként is hozhattak magukkal egy közös előzményből. Ehhez azt kell tisztáznunk, hogy a megszorítások tekintetében milyen volt a közös előzmény, azaz az alapnyelv(ek), s

ezekből hogyan részesül a finn és a magyar. Nyelvtörténeti okokból az alapnyelvekben csak az első szótagok vehetők figyelembe, hiszen tövégi magánhangzóként az *i*-vel és az *u*-val nem számolhatunk. Összevetési lehetőségünket e tény meglehetősen leszűkíti.

Az UEW alapján az alapnyelvre is érvényesnek látszanak a kezdő helyzetre kimondott megszorítások: a PFU-ra három, a PFP-re négy etimológiát, illetőleg alapalakot rekonstruál a szótár. Az összesen hét adatból kettő bizonytalan (ti. PFP), három esetben pedig kétséges, hogy valóban **j*- avagy pusztán **i*- kezdetűek voltak-e a tövek. Ez utóbbiak a következők:

(12)

*jikä (*ikä*) 'Alter, Jahr' PFU > fi *ikä* ~ m *év*

*(j)ip3 'Eule, Uhu' PFU > fi *hyypiä*, *hyypiö* (nincs magyar tagja)

*(j)iša 'Haut' PFP > fi (dial) *iha*, *iho*

Mindössze tehát két olyan etimológia van, amelyről a szótár bizonytalan állítja, hogy **ji*- kezdetű lehetett eredetileg is:

(13)

*jite (*jüte*) 'Abend, Nacht' PFU (nincs se finn, se magyar tagja)

*jima(-la) 'Malz...; süß' PFP > fi *imelä* 'süß...'

Az utóbbiról az UEW azt mondja, hogy benne a **j*- már a korai ősfinnben eltűnhetett. Mindent összevéve tehát egyedül a finn *imelä* tekinthet vissza eredeti **ji*- kezdetre: nem túl gazdag reprezentáció! A magyar lehetséges előzményeivel kapcsolatban megjegyzendő tehát, hogy nincs olyan szavunk, amelyik biztos **ji*- előzményre mehetne vissza (azaz a **ji*- > **i*- változás feltevése is feleslegesnek bizonyul), továbbá még az is, hogy az ugor korra **ji*- kezdetű tö egyáltalán nem rekonstruálható.

A **wu*- kezdetűeket illetően még szigorúbb a kép. A PFU-ra mindössze négy egyeztetés tehető fel, közülük kettő bizonytalan (a fi *untuva* és *unohta*- igen bizonytalan előzményeiről van szó, ezeknek magyar tagja egyáltalán nincs), a biztosak pedig:

(14)

*wuđ'e 'neu' PFU > fi. *uusi* ~ m *új*

*wuj3 'Gegend, Seite...' PFU

ez utóbbinak viszont nincs se finn, se magyar tagja. A PFP-re s az ugor alapnyelvre a szótár egyetlen **wu*- kezdetű etimológiát sem rekonstruál. Tehát megint csak egyetlen adat a finnre s egyetlen a ma-

gyarra. (Érdekességként jegyzem meg, hogy míg a fenti szekvenciák szemmel láthatóan az alapnyelvi előzményekben sem voltak kedveltek, így tehát az ugorban sem, az obi-ugor alapnyelvben meglepően magas a számuk: Honti (1982) összesen kilenc *ji- és huszonegy *wu- kezdetű etimológiát rekonstruál.)

E ponton talán nem érdektelen felhívni a figyelmet a következőkre, emlékeztetve egyszersmind arra a megjegyzésünkre is (l. 2. pont), hogy a [ji] és a [vu] (másutt [wu]) szekvenciákra vonatkozó megszorítás nem érvényes más, közeli képzésű C+V szekvenciák esetében: a PFU alapnyelvben a *w* + hátul képzett (azaz *w+o/a*) és a *j* + elől képzett (azaz *j+e/a*) szekvenciák gyakoribbak és kedveltebbek, ellentmondva annak a ténynek, hogy más bilabiális mássalhangzók után szívesebben állnak előlképzett, más palatális képzésű mássalhangzók után pedig szívesebben állnak hátrább képzett magánhangzók (Bakró 1995). Itt tehát működni látszik az artikulációs gazdaságosság elve, amit ugyanakkor az akusztikai-percepció elv nem gátol olyan mértékben, mint a [ji] és [vu] esetében.

A finnugor, s ezen belül a finn és a magyar hangváltozási tendenciák ismeretében nincs semmi különös abban, hogy az *i előtti *j, illetőleg az *u előtti *w eltűnik, tudniillik ha egyáltalán ott volt, hiszen az eddig elmondottak értelmében ez akár kétségbe is vonható, vokalizálódik. Közismert nyelvtörténeti tény az is, hogy vannak olyan hangok, amelyek könnyebben s gyakrabban, s vannak olyanok, amelyek nehezebben s ritkábban változnak. A *j* és a *w* az előbbieik közé tartozik nem csupán a finnugor nyelveket illetően, hanem általában is: vokalizálódásuk szokásos. Azt gondolom, hogy éppen a korábban előadott akusztikus-percepció sajátosságokat figyelembe véve mindenképpen érdemes megkockáztatni a következőt: a hangváltozások fonetikai okai között többségben s általában artikulációs okokat szokás megjelölni (ami kétségkívül érthető is, ha egyszer a beszédhangok sorozatának képzésekor is az artikulációs szempont játssza az elsődleges szerepet, s az akusztikus-percepció a másodlagosat), s csak jóval ritkábban percepciókat, ti. azt, hogy hangváltozások létrejöhetnek attól indítva is, amit a *hallgató hall* (s nem csak attól indítva, amit a beszélő mond). Ha a nyelvekben gyakori a félmagánhangzók > Ø irányú változása (ami egy gyengülési folyamat végső állomását is reprezentálhatja), illetőleg ha a nyelveknek egy részéből hiányzik a tőlünk is vizsgált két szekvencia (akár azért, mert hangváltozások folytán sorsuk úgy alakult,

ahogyan a fi *imelä* vagy a fi *uusi* ~ m *új* esetében), akkor a hangváltozás létrejöttében a percepció *legalább* olyan fontos szerepet játszott, mint az artikuláció.

5. Mondandómnak éppen ez az egyik konklúziója, amelyhez következő lépések során jutottunk el:

- két kiválasztott finn és magyar nyelvi szekvencia (artikulációs) fonetikai leírása után megállapítottuk, hogy azok beletartozhatnak a nyelvek egy csoportjára érvényes megszorítás hatókörébe ([ji] és [vu] szekvenciák kerülése),
- megállapítottuk, hogy e megszorítás milyen feltételekkel érvényesül a két nyelvben, azaz
  - a. mindkét nyelvben érvényes a labiodentális félmagánhangzóra, illetőleg réshangra,
  - b. mindkét nyelvben érvényes szókezdő, azaz szünet utáni helyzetben, s a magyarban a tömorféma határán belül még tovább is,
- rokon nyelvekről lévén szó, megállapítottuk, hogy a vizsgált fonetikai megszorítás érvényes volt a történeti előzményekben is,
- a történeti előzményeket, illetőleg a vizsgált hangok változásának irányát figyelembe véve feltételeztük, hogy bennük az artikulációs tényezők mellett az akusztikus-percepciós tényezők legalábbis egyenlő mértékű hatásával lehet számolni, amiből pedig még az is következik, hogy
- az elemzett megszorítás érvényesülése a két nyelvben egyfelől öröklött sajátosság, másfelől egy általánosnak mondható, percepciós indíttatású tendencia érvényesülése.

A magyar szakirodalomban Vértes O. András (1974) mutatott be megszívlelendő példát arra ómagyar hangváltozások akusztikai vizsgálata kapcsán, hogy a fonetika milyen szerepet kaphat hangtörténeti kutatásokban. Itt magam is erre tettem kísérletet.

Irodalom

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Budapest, 1967–1976.
[= TESz]
- Bakró-Nagy Marianne 1995: PFU #CV. In: Bakró-Nagy M.–Szij E. (szerk.), Hajdú Péter 70 éves. Budapest.
- Catford, J. C. 1988: A Practical Introduction to Phonetics. Oxford.
- Honti, László 1982: Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. Budapest.
- Janson, T. 1986: Cross-linguistic trends in CV sequences. *Phonology Yearbook* 3: 179–195.
- Karlsson, Fred 1982: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Porvoo–Helsinki.
- Kassai Ilona 1994: A fonetikai háttér. In: Kiefer (1994), 581–665.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1994: Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Budapest.
- Maddieson, I.–Precoda, K. 1992: Syllable structure and phonetic models. *Phonology* 9: 45–60.
- Ohala, J. J.–Kawasaki, H. 1984: Prosodic phonology and phonetics. *Phonology Yearbook* 1: 113–127.
- Papp Ferenc 1969: Reverse Alphabetized Dictionary of the Hungarian Language. Budapest.
- Siptár Péter 1994: A mássalhangzók. In: Kiefer (1994), 182–272.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. Helsinki, 1955–1981.
- Suomen sanojen alkuperä I. Helsinki, 1992.
- Szende Tamás 1973: Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. *Nyelvtudományi Értekezések* 81. Budapest.
- Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–II. Budapest, 1988. [= UEW]
- Vértés O. András 1974: Ómagyar hangváltozások akusztikai vetületéről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* X. 197–202.

Az igenlés (és a tagadás) rendszere a finnben és a magyarban

Danilo GHENO

Eeva Uotila emlékére

Az indoeurópai nyelvet beszélő számára a finn egyik legsajátosabb aspektusa az igenlés és a tagadás kifejezésének a módja, vagyis az általános határozószó (eredendő) hiánya az 'igen'-re és a 'nem'-re.

A 'nem'-et illetően tudjuk, hogy a finn – ugyanúgy mint más finnugor nyelvek – igei alakokat alkalmaz, következésképpen a tagadás ragozható, a személynek megfelelően variálható (*en* 'én nem', *et* 'te nem', *älä* 'te ne!' stb.). Igaz ugyan, hogy finn nyelvjárási területeken – nem utolsósorban indoeurópai hatásra – nem ismeretlen az *ei* állandó forma (tkp. 'ő nem') mindegyik személyben, azonban a nyelvi norma szemponjából ez hibás használatnak minősül: bizalmas jellegű írás esetén is (pl. egy baráti levélben) kötelező érvényűnek tekintendők a tagadás ragozott alakjai.

Magyarban ez a – hogy úgy mondjuk – komplikáció nem áll fenn, mivel itt megtalálható az általánosított határozószói *nem*, amely kifejezi mind a preverbális tagadást (*Nem jövök*), mind pedig az abszolút tagadást (*Jössz? – Nem.*). E nyelvvel kapcsolatban legfeljebb annyit jegyezzünk meg, hogy egyfajta tagadó ragozás nyomai ismerhetők fel azokban a kifejezésekben, ahol nyilvánvaló vagy rejtett összefüggésben a felszólító móddal a *nem*-et *ne* váltja fel (*Ne gyere!; Ne!*).

A felszólító móddal társított tagadás mindenestre eléggé sajátos számos nyelvben. (Más finnugor nyelvekhez vö. Gheno 1995, 65–69.) Az indoeurópai nyelvek viszonylatában elég felidézni a latin esetét, amely a „rendes” *non* helyett felszólító módban többek között az összevont *noli* alakot alkalmazza egyes sz. 2. szem.-ben (ered. 'ne akarj'), valamint az ennek megfelelő *nolite* többes számú

formát. E nyelvi univerzálék közé besorolható sajátosság azzal a megkülönböztetett nyomatékkal magyarázható, amellyel automatikusan és ösztönösen a tiltó parancsot ejtjük.

Az 'igen'-nel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy az összetettség, vagy jobban mondva a változatosság, ugyancsak szembeszökő a finnben, de nem mentes tőle a magyar sem.

Mint utaltunk rá, a finn nyelv nem rendelkezik egy olyan minden alkalomra beillő, *passerpartout* igenlő határozószóval, mint amilyen a magyarban az *igen*, olaszban a *sì*, németben a *ja*, oroszban a *da* stb. A beszélő a szándéknak, az érzelemnek, a szemantikai környezetnek megfelelően esetről esetre más és más kifejezőeszközhöz folyamodik.

A leíró nyelvtanok szerint (pl. Karlsson 1987², 69; Uotila-Arcelli 1975, 31–32), ha az igenlés a kapcsolódó kijelentés nem igei szegmentumára vonatkozik, a *niin* (tkp. 'így') határozószóval fejezzük ki: pl. *Huomennako tulet?* – *Niin*. 'Holnap jössz? – Igen'. Itt felmerülhetne az az ellenvetés, miszerint akkor nem teljesen igaz, hogy a finnben nincs egy szintetikus igenlő határozószó, hiszen a *niin* etimológiailag ugyanaz, mint pl. az olasz *sì* vagy a lengyel *tak*. Ehhez nem fér kétség, de megítélésem szerint még két akadálya van annak, hogy a *niin*-t tiszta igenlő szócskának tekinthessük: 1. az, hogy a kijelentésnek csak meghatározott részéhez kapcsolódik; 2. az a tény, hogy alapjelentése ma is 'így' (vö. viszont ol. *sì* [*< lat. sic 'így'*] 'igen' és *così* 'így').

A leíró területre visszatérve: az igenlést, ha az a kijelentésnek az igei szegmentumára vonatkozik, a szóbanforgó igei rész megfelelő személyben való megismétlésével fejezzük ki: pl. *Syötkö kalaa?* – *Syön* 'Eszel halat? – Igen' (szó szerint 'Eszem'). Ilyenfajta kérdésre mindenesetre a finn egyéb nyelvekhez hasonlóan egy más típusú válaszlehetőséget is kínál, amelyet nyomatékos válasznak nevezhetünk és amely megfelelhet a m. *persze*, ol. *ma/sì certo*, ném. *doch* stb. szónak: *Syötkö kalaa?* – *Kyllä* (*syön*). Másrészről az emfatikus *kyllä* szócska, éppen nyomatékosító hivatása miatt, mindenféle kérdéstípusra felelhet, arra is, hogy *Huomennako tulet?*, ám nyilvánvalóan nem tekinthető általános igenlő határozószónak.

Az igenlésnek ez a három (kettő + egy) kifejezési módja hagyományos a finnben, és a puristák – s nyomukban sokan a nyelvтан-írók közül – szorgalmazzák is használatukat. Az élő nyelv azonban nem a teoretikusok diktálta iramban fejlődik. Az utóbbi időben a

finnül beszélők a más nyelveket beszélőkkel való folytonos érintkezés következtében mind gyakrabban használnak egy pánnordikusnak nevezhető szócskát (de vö. ugyancsak ném. *ja*, ang. *yea*), a *joo*-t (~ *juu*-t). Így aztán nem ritka, hogy a fenti két kérdés egységes választ kap: *Huomennako tulet?* – *Joo*; *Syötö kalaa?* – *Joo*.

Tehát egyfajta egyszerűsítő tendenciával állnánk itt szemben? Nehéz megmondani. Sőt, esetleg éppen az ellenkezőjéről van szó. A *joo* ugyanis inkább megengedést rejt magában, mintsem határozott igenlést. Más szóval amikor a *Syötö kalaa?* kérdésre *Joo*-val felelek, olyan, mintha azt mondanám: „Na jó, akkor hát együnk halat”. És hogy a megengedő értelem benne foglaltatik ebben a szócskában, elég világosan kiderül akkor, amikor a *niin*-nel párosul egy beleegyezőnek nevezhető szóismérlésben: pl. *On kaunistä kun aurinko paistaa.* – *Niin... joo...* 'Szép, amikor süt a nap. – Igen, így van'. Véleményem szerint továbbá a megengedő értelem még jobban kiemelődik abban az esetben – mégpedig furcsa módon főként női beszélőknél –, amikor a *joo*-t nem kilelegzéssel, hanem belelegzéssel ejtik.

Mindent összevetve a mai finn nyelv látszólag egy négy (kettő + kettő) tagból álló rendszerrel bír az 'igen' kifejezésére: a *niin* valamely kérdés nem igei elemeire vonatkozólag jelentkezik, szemben az ige megismérlésével ellenkező esetben; a *kyllä* emfatikus válasz esetén lép fel, szemben a megengedő beleegyezést jelentő *joo*-val.

Kis kitérő egy érdekes egybeesés kapcsán. Az olaszban a megengedő beleegyezés a *sì*-n kívül a *già* szócskával is kifejezhető, amely önmagában véve azonos a *già* 'már' (< lat. *jam*) időhatározószóval (szemantikai átértékelődésben nem zárhatjuk ki a ném. *ja*-val való kontaminációját): pl. *È triste l'autunno.* – *Eh, già* 'Szomorú az ősz. – Hát igen'. Ami a finnt illeti, ott is megfigyelhető ez a párhuzam, különbség csupán a magánhangzók mennyiségében van: a *joo* közelíthető a *jo* időhatározószóhoz.

A magyarban az igenlés rendszere nem olyan tagolt, mint finnben, ennek ellenére érdekes vonásokat mutat.

Rokonnyelvétől eltérően a magyar rendelkezik az *igen* általános igenlő határozószóval, amely megfelel minden alkalomra, minden beszédhelyzetre: pl. *Holnap jön?* – *Igen*; *Voltál Rómában?* – *Igen*; *Fázol?* – *Igen* stb. Nem számít tehát, hogy a kijelentésnek melyik az a része, az a magja, amely a kérdésre irányul, a felelet mindig lehet

igen. Legfeljebb, hogy egy esetleges igenlő válaszsorozatban elkerüljük ugyanannak a határozószónak a többszöri, monoton előfordulását, variációképpen megismételhetjük a kérdés magját: pl. *Holnap jön?* – *Holnap*; *Voltál Rómában?* – *Voltam*; *Fázol?* – *Fázom* stb. (Talán fölösleges megjegyezni, hogy az efféle alternetíva minden nyelvben megvan, beleértve a finnt is.)

Ez a variációs lehetőség mindig fennáll, csupán a magra való határozást kell tiszteletben tartani. Ezért van az, hogy magyarban az igekötős igéknél, ahol pontosan az igekötő a kijelentés magja, megtalálható, sőt kedveltebb is a következő, „magyarosabb” igenlési forma: *Elolvastad a mai újságot?* – *El*; *Kiment a folyosóra?* – *Ki* stb. Ez a válaszlehetőség a finnben nincs adva, mivel hagyományosan nem léteznek igekötők, és csak idegen nyelvi minták analógiájára születtek az utóbbi időben technikai szempontból igekötős, de egységes szóként kezelt igei alakok. Így erre a kérdésre: *Allekirjoittako?* ’Aláírtál?’ [*alle* ’alá’] nem felelhetünk másként, mint *Allekirjoitin* ’Aláírtam’, vagy esetleg, ha a beszédhelyzet nyomatékos választ kíván: *Kyllä (allekirjoitin)*.

Ami a nyomatékos feleletet illeti a magyarban, napjainkban egyre inkább elterjedőben van a *persze*, amely egy többé-kevésbé enyhe megengedő értelemről kiindulva (voltaképpen a lat. *per se intelligitur* elliptikus formájával van dolgunk) szemantikailag átértékelődött nyomatékos igenléssé.

A megengedés jelentéskörével összefüggésben ebben a nyelvben nem találunk egy minden alkalomra megfelelő szócskát, de esetenként különböző szintagmákhoz nyúlhatunk, úgymint *hát igen*, *na jó*, *hát jó* stb.

A magyar nyelv igenlési rendszere tehát leginkább a főbb indo-európai nyelvekéhez hasonlít, amely különféle árnyalataiban egy specifikus igenlő szócskának szolgál kiegészítőül.

Irodalom

- Gheno, Danilo 1995 La negazione in mordvino, *Annali dell’Istituto universitario Orientale di Napoli – Studi Finno-Ugrici* 1: 65–69.
 Karlsson, Fred 1987² *Finnish Grammar*, Transl. by A. Chesterman, Porvoo–Helsinki–Juva, WSOY.
 Uotila-Arcelli, Eeva 1975 *La lingua finlandese*, Helsinki, SKS.

Gondolatok a finn passzívumról

KERESZTES László

A gondolatok már több mint egy évtizede érlelődtek bennem. Közben sokan mások is foglalkoztak a kérdéssel: finn anyanyelvű és idegenajkú kutatók egyaránt vizsgálták a passzívumnak nevezett igealakokat történeti, általános nyelvészeti, tipológiai, kontrasztív stb. megközelítésben. Jómagam csak most vettem a bátorságot, hogy magyar nézőpontból közreadjam gondolataimat.

A finn passzívum eredete és sajátosságai

Ha a cselekvő személyét, az ágenst valamilyen okból a beszélő nem kívánja megemlíteni, általános alanyt használ. A különböző nyelvekben legtöbbször egyes vagy többes szám 3. személy fejez ki általános alanyú cselekvést, ritkábban azonban – az egyes szám. 1. személy kivételével – állhat bármely más igealak is (vö. pl. Rácz 1991, 235–236). Természetesen a finnben is megvannak ugyanezek a lehetőségek (Keresztes 1995, 39–59), ezenkívül azonban kialakult egy sajátos hiányos paradigmájú ragozás: a passzívum (*passiivi*), amely gyakran igen alkalmas a cselekvőnek, az ágensnek a fókuszból való eltávolítására, defokuszálására (Tommola 1993, 47).

A finn hiányos paradigmájú, egyszemélyes vagy személytelen passzívum (*passivum unipersonale* vagy *impersonale*) történetileg nem vezethető vissza távolabbi múltra, mint a kései közfinn korszak (*myöhäiskantasuomi*). A mai passzív formák cselekvő alakokra mennek vissza, amelyek kifejezték az alany személyét és számát. A passzívum *-t- ~ -tt-* jelét illetően megoszlanak a vélemények: eredetileg vagy kauzatív képző volt (vö. Blomstedt 1872, 284–293; Ojan-suu 1909, 103–104; kezdetben Setälä 1915, 129–139; Kettunen 1915, 107–112), vagy pedig reflexív képzőre megy vissza, amely a 3. személy **-sen* ragjával együtt a visszaható jelentéssel rokon mediális jelentést vett fel (vö. később Setälä 1916, 62–64). A mediális

ragozás teljes volt, s az egyes szám 3. személyű alak az észttben és a finnben azután vált személytelenné, miután kiszorult a mediális paradigmából (Posti 1961, 365; Hakulinen 1979, 239–243; Lehtinen 1984, 45). S miután az eredeti alany a mondatban új funkcióba került, a finít igealak alanytalanná, személytelenné vált (Ikola 1959, 41–43). Más kérdés, vajon lehet-e számolni orosz hatással a mediopasszív alak kialakulásában (Posti 1980), vagy pedig közfinn különnyelvi fejleményről van-e szó (Lehtinen 1984, 41).

A magyarországi finn nyelvtanokban és nyelvkönyvekben például az aktív és a passzív ragozás külön alaktani kategóriaként szerepel, s a táblázatok, ábrázolások a külföldiek számára is könnyen áttekinthető paradigmákat mutatnak be (vö. pl. Papp 1957, 281–294; Mikola 1961, 66–70; Keresztes 1990, 200). Noha a passzív alakok nem kapcsolhatók személyekhez, a nyelvtanok gyakorlati szempontokból egyes szám 3. személynek jelenítik meg. Az *ovi avattiin* 'az ajtót kinyitották' kifejezésben az ajtót csakis valamely élő személy nyithatta ki, míg az *ovi aukesi/aukeni/avautui* 'az ajtó kinyílt' esetében élettelen alanyra (pl. 'szél, huzat') lehet gondolni (vö. Setälä–Sademiemi 1966, 96–97; Penttilä 1957, 470–472; Hakulinen 1979, 555). A passzívum finít alakjai eredetileg egyes szám 3. személyű alakok voltak, amelyeket alanytalanul kezdtek használni, mint ahogyan a cselekvő egyes szám 3. személyt ma is használják (Hakulinen 1979, 557). Az egyes szám 3. személyre formális kritériumok is utalnak: egyrészt a *-Vn* személyrag (vö. az imperativus egyes szám 3. személyét: *istukoon, älköön*), valamint a tagadó ragozásban használatos *ei, älköön* segédige. A nyelvtanulásban a passzív igealakok egyes szám 3. személyűnek tekintése könnyebbséget jelent, a tanulók könnyebben tudják kezelni a kétféle paradigmát. Bizonyos esetekben ugyanis a passzívum felcserélhető egyes szám 3. személyű cselekvő igealakokkal, anélkül, hogy a jelentéskülönbség – legalábbis egy kezdő vagy középhasaladó magyar nyelvtanuló számára – kiderülne, pl. *Saunasta voidaan käydä uimassa niin monta kertaa kuin halutaan.* > *Saunasta voi käydä uimassa niin monta kertaa kuin haluaa.* 'A szaunából annyiszor mehet az ember úszni, amennyiszer tetszik.' Az ilyen transzformáció természetesnek tűnik, minthogy genérikus (nem-specifikus) személy gyanánt a finnben pusztán egyes szám 3. személy használatos, személyes névmási alany nélkül, míg a passzívum jele a felszíni szerkezet alanyának teljes hiányát jelenti (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 73). A finn passzív-

vum azonban valójában nem 3. személyű, mint ahogy egyes vagy többes számra sem utal egyértelműen, hanem olyan 4. személyről van inkább szó, amelyben a numerus oppozíciója megszűnt (Tuomikoski 1971, 151; Hakulinen–Karlsson 1979, 255). Szerintem az ilyen igealak leírására találóbbr lenne a „nulladik személy” (0. persoona) terminus. A passzívum morfémájának disztribúciója mindenestre két karakterrel jellemezhető: [+inhimillinen, –definiittinen], azaz [+emberi, –határozott] (Hakulinen–Karlsson 1979, 255). Ehhez még hozzátehető a [+gruppenbestimmt, +Plural] karakter is (vö. Schlachter 1985, 140).

Ezeknek a karaktereknek hangsúlyozására a finn passzívumot találóbbr inkább lehetne indefinítumnak („indefiniitti”) nevezni (vö. Shore 1986). Tény, hogy a szóban forgó igealak nem hasonlítható a legtöbb indoeurópai nyelv passzívumához, funkcióját tekintve átmenetet képvisel az aktív flexió és a deriváció között (Kangasmaa–Minn 1980, 57–70). Az ágens nélküli finn passzívumot Tommola szuppresszívumnak („suppressiivi”) tekinti abból a megfontolásból, hogy ezen igealakok leginkább a cselekvő személyének háttérbe szorítására, defokuszálására valók (1993, 43, 47). A szenvedő szerkezetek közül csupán az ágens participiumos szerkezet nem alkalmas defokuszálásra, a (genitivus formájú) ágens kitétele ugyanis kötelező, pl. *Kenen maalama tuo taulu on?* ’Ki festette azt a képet?’ [tkp. ’ki által festett az a kép’] (vö. Tommola 1993, 49).

A fentiekből kiderült, hogy a passzívum megnevezés félrevezető az olyanok számára, akik például az indoeurópai nyelvek passzívuma alapján gondolkoznak.

A finn passzívum magyar megfelelői

Az ágens háttérbe szorítására, illetve teljes „eltüntetésére”, defokuszálására a magyarban is megvannak a lehetőségek. Egy dolgozatomban megvizsgáltam a magyar alanyos, alanytalan, illetőleg ágens nélküli kifejezések finn megfelelőit (vö. Keresztes 1995). A kérdés azonban fordítva is felmerül: vajon milyen megfelelői vannak a finn passzívumnak a magyarban? Amikor ugyanis a finn passzív igealakokat olyan idegen nyelvre (mint például magyarra) fordítjuk, amelyben nincsenek hasonló személytelen igealakok, a fordító óhatatlanul szembekerül azzal a problémával, melyik személyt válassza a személytelen alakok tomácsolására. A passzív állítmányú finn mondat felszíni szerkezetének alanya teljesen hiányzik, bár az

igealak formálisan egyes szám harmadik személyű, mint a genérikus mondaté is (Hakulinen–Karlsson 1979, 73). Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a passzív igealak olyan ágenst feltételez, amelynek személye és száma nem teljesen egyértelmű: nem minősíthetjük tisztán sem harmadik személynek, sem egyes vagy többes számnak (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 255).

Arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar ekvivalensek kiválasztásához gyakorlatilag minden alak funkcióját külön-külön kell mérlegelni. A konkrét példák azt mutatják, hogy a passzívum finít alakjai mégis többet sejtetnek az ágensről, mintsem gondolnánk. Kiderül például, hogy a passzív igealakok inkább utalnak többes számú cselekvőre, mint egyes számúra. Ez tűnik ki az állítmányi névszóból is, amely vagy nominativusban vagy partitivusban áll, de mindig többes számú. Pl. *Tästä lähtien ollaan ahkerat* vagy *Ollaan iloisia* (vö. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen–Karlsson 1979, 254–255; Schlachter 1985, 140). Ha a passzív igealakok „többes számú” jelentését vesszük alapul a mélyszerkezetben, a szövegelemzés módszereivel különböző disztribúciók vehetők figyelembe. A finn passzívum magyarra fordításához nem adható pontos megfelelési rendszer. A fordítónak igen gondosan kell elemeznie a szöveget ahhoz, hogy megtalálja a finn igealak legmegfelelőbb magyar ekvivalenseit. (Vö. Keresztes 1995, 49–53.)

A finn passzívum a nyelvtani paradigmában

Érdekes jelenség a passzív igealaknak többes 1. személyű aktív alakként való használata a finn köznyelvben. Úgy tűnik, hogy ez a folyamat lassan és fokozatosan ment végbe. A passzívum aktívvá válásának fontos első fázisa volt, hogy behatolt az imperativus paradigmájába. Szerintem a paradigmaváltásban nem a modusváltás lehetett a döntő, vagyis az, hogy a passzív imperativusból aktív imperativus lett, hanem a személyváltás, tehát az, hogy a passzív igealak többes szám 1. személyű igealak lett. Ez ritka jelenség a finnugor nyelvekben, minthogy a személykategória (*mV, *tV, *sV) általában fontosabbnak számított, mint a numerus. Más szóval sokszor történt numerusváltás, miközben a személy nem változott (vö. Keresztes 1981, 141–142). A magyarban például az egyes szám 1. személyű alanyi igeragot sokan a többes szám 1. személyű ragból származtatják (*tudok* < *tuduk > *tudjuk*, vö. Papp 1968, 175–176), s még a mai nyelvérzéknek is nyilvánvaló, hogy az alanyi egyes szám 3. sze-

mély *-ik* ragja azonos a tárgyas ragozás többes 3. személyével (*ő eszik valamit – ők eszik azt*) (vö. Mészöly 1941–1943: 1–13). A finn beszédben is történik számváltás az igealakokban, pl. *he ovat > ne on* (vö. Karlsson 1975, 53). Egyes finn nyelvjárásokban az imperativus egyes 3. személye használatos többes 3. személyként is, más nyelvjárásokban éppen megfordítva: a többes szám 3. személy került az egyes szám 3. személyének helyére is (vö. Leskinen 1970, 216).

A fenti tendencia ismeretében tényleg meglepő, hogy az eredetileg 3. személyű passzívum többes szám 1. személyként funkcionál. Ez csak úgy érthető, hogy a finit igealakból indefinitum lett, majd miközben újra aktív jelentést kap, a többes szám 1. személy kerül ki győztesen, ez ugyanis bizonyos kontextusban magába foglalhatja a *ti (+te)* és az *ők (+he)* kategóriáját is. Ilyen például az olyan szituáció, amikor a beszélő azonosítja véleményét a hallgatósággal, s felteszi, hogy a jelen nem levők is csatlakoznának hozzá. A *ti (+te)* kategóriájában nincs már benne a *mi (-me)*, az *ők (+he)* kategóriájába pedig sem a *ti (-te)*, sem a *mi (-me)* fogalma nem tartozik bele. A disztribúciók a következőképpen ábrázolhatók:

<i>me</i>	+ <i>minä</i> +/- <i>sinä/te</i> +/- <i>hän/he</i>	= <i>minä+hän/he</i> vagy <i>minä+sinä/te</i>
<i>te</i>	- <i>minä/me</i> + <i>sinä</i> + <i>hän/he</i>	= <i>sinä+hän/he</i>
<i>he</i>	- <i>minä/me</i> - <i>sinä/te</i> + <i>he</i>	= <i>kuka muu tahansa</i>

Ez magyarázza, hogy a passivum impersonale vagy indefinitum a lehető legjobb helyet igyekezett magának biztosítani a személyhierarchiában. Erre kedvező lehetősége volt, mivel az imperativus hiányos paradigmájú: hiányzik az egyes szám 1. személyű forma, s a többes szám 1. személy is (*-kaamme/-käämme*) ritkán használatos, gyenge láncszeme e paradigmának. Noha néhány múlt századi grammatikus (pl. Fabian Collan) – latin mintára, valamint Lönnrot

jegyzeteinek felhasználásával – megpróbálta kiegészíteni az imperativusi és optativusi paradigmát, és ennek megfelelően kreált egyes 1. személyű alakokat és optativusi paradigmát is (vö. Penttilä 1957, 234–235), ezeknek nem volt létjogosultsága és népnyelvi gyökere (vö. Leskinen 1970, 75; 1972, 399).

Meglepő, hogy a többes 1. személyű imperativus gyengén adatolt a népnyelvből. Úgy tűnik, ritkábban fordul elő olyan felszólítás, amelynek körébe maga a beszélő is beletartozik. A sokarcú passzívum erre a csaknem „üres helyre” hatolt be: *otetaan pro ottakaamme, syödään pro syökäämme*. S minthogy nem minden alakot lehet valódi felszólításnak értelmezni (*tullaan, halutaan* jelentése miatt vagy *syödäänkö, eikö syödä* – a kérdő, ill. tagadó kérdő forma miatt), a jelentésszegmentumok közül a többes szám 1. személy vált uralkodóvá és kezdett behatolni a többi modusba és tempusba is. – Az imperativusnak és az indicativusnak mint modusnak közeli rokonsága közismert. Itt csak a magyar tárgyias ragozású alakok szinkretizmusára utalok: *várja, várjuk, várjátok, várják* egyaránt lehetnek indicativusi és imperativusi formák (vö. Melich 1909, 6; Papp 1968, 196), továbbá a *vagy, vagyon, vagyunk, megy, megyen, megyünk* is eredetileg imperativusi formák voltak (vö. Papp 1968, 178–179). – A többes szám 1. személyű imperativus az összes jelenlegi finn nyelvjárásban kiszorult, s helyét a passzívum foglalta el. Egyedül a népköltészetben maradt valamelyest nyoma, a prózában viszont a többes 1. személyű imperativus ismeretlen (vö. Leskinen 1970, 75, 81).

Az újabb nyelvtanok és nyelvkönyvek még felveszik az imperativus többes 1. személyét a paradigmába – bár ezt manapság nemigen lehet a beszélt nyelvben hallani –, hangsúlyozva ennek ünnepélyes színezetét, s megjegyzik, hogy általában a passzívum jelen ideje használatos helyette (vö. pl. Papp 1957, 166; Keresztes 1990, 130).

A finn beszélt nyelvben nemcsak az imperativusnak, hanem a többi modusnak és tempusnak a többes 1. személye is teljesen visszaszorult, helyette passzívum használatos, sőt a személy kiemelésére még a személyes névmást is kiteszik: *me ollaan, me otetaan, me lähdetään* stb. Ezt a gyakorlatot az imperativus kivételével a mai napig kifogásolják a nyelv művelő kézikönyvek, amelyek továbbra is a *me olemme, me otamme, me lähdemme* alakok használatát írják elő (vö. pl. Ikola 1986, 56).

Úgy látszik, hogy a legkiválóbb finn nyelv művelők egyelőre nem képesek megbirkózni a problémával. A beszélt nyelv távolodik a szigorú irodalmi normáktól. Ha a nyelv művelés szentesítené az új jelenséget, ez többletproblémát okozna a nyelvhasználat szabályozása szempontjából (T. Itkonen 1979, 20). Itkonen beéri annak konstataálásával, hogy ”nykysuomen kasvot, kirjakieliset ja puhekieliset, näyttävät eri ilmettä” [a mai finn nyelv két arca, az irodalmi és a köznyelvi, különböző kifejezést ölt] (1979, 20). A jelenség él és virul, s várható, hogy – legalábbis bizonyos részeiben – megváltoztatja a finn nyelv hagyományos, harmonikus személyparadigmáját és modusrendszerét (vö. Karlsson 1975, 56). A finnek kétnyelvűvé kezdenek válni (T. Itkonen 1972, 379–380). Az irodalmi nyelvi norma sokáig szilárdan tartotta pozícióját a hivatalos kommunikációs helyzetekben: a rádióban, a tévében, egyetemi előadásokban és a papi prédikációkban (Ikola, 1959, 16–26), ma azonban a beszélt nyelv természetszerűen helyet kap a médiában. Megjegyzem, hogy azok a külföldiek, akik nyelvkönyvből tanultak finnül, ugyancsak az irodalmi nyelv normatív változatát szokták elsajátítani, s így ugyancsak furcsán érezték magukat (éreztük magunkat) a finn nyelv beszélt változatának hallatán. Egyes finn nyelvészek maguk is sürgetőnek érzik a jelenség kezelését, s felhívják a figyelmet arra, hogy számba kell venni a szabad beszélt nyelv redukcióit, különben a hétköznapi finn nyelvi valóságra ébredés igen keserves lesz (vö. Karlsson 1981, 93). A passzívum jelenlegi használata olyannyira jellemző a beszélt nyelvre, hogy már a külföldieknek készült finn nyelvkönyvek sem mellőzhették ismertetését. A jelenlegi helyzetben minimális követelménynek tartom, hogy a nyelvkönyvek felhívják a figyelmet arra, hogy a) a passzívum jelen ideje a többes szám 1. személyű felszólítás helyett használatos, továbbá b) a beszélt nyelvben az összes passzív igealak használatos a cselekvő többes szám 1. személye helyett (vö. Nuutinen 1988, 23–26, 36). A nyelv művelő kézikönyvek változatlanul vagy az aktív többes szám 1. személy használatát javasolják (Ikola 1986, 56), vagy teljesen elhallgatják a problémát (T. Itkonen 1985).

A szerzőket, szerkesztőket egyébként nem jogosítja föl a kérdés megkerülésére vagy mellőzésére csupán az, hogy a passzívum új funkciójában nem illeszkedik be a morfológiai rendszerbe. Az imperatívus – mint láttuk – már önmagában is eléggé heterogén modus, legalábbis az egyes alakok használati gyakoriságát illetően. A finn

A fent elemzett példákból láthattuk, hogy azokban a kifejezésekben, amelyekben valamelyik „személy” felülkerekedik a többin, jó lehetőség kínálkozik a passzív formák aktív jelentésének kialakulására. A legkézenfekvőbb az lenne, ha a többes 3. személy kerekedne ki győztesen. Ez történt például egyes keleti nyelvjárásokban és több balti finn nyelvben és nyelvjárásban is: a határozott alany és a passzívum kiszorította a cselekvő többes 3. személy (-*vat/-vät*) használatát (vö. Nirvi 1947, 19). Ennek a személynek a referenciája tágabb, mint a többi személyé, az 1. és a 2. személy jobban kötődik a beszédhelyzethez és a beszédaktusban résztvevő személyekhez. A 3. személy a legkevésbé jelölt. Más finn nyelvjárásokban pedig a passzívum a többes 1. személy funkcióját látja el az egész paradigmában (Sadeniemi 1951, 97). Úgy látszik, hogy ez a gyakorlat nyelvjárási szintről terjed az irodalmi nyelvben egyidőben azzal és annak következményeként, hogy a nyelvjárások igen jelentősen színezik a regionális köznyelveket.

Látható, hogy a szabályos morfológiai paradigma redukciójáról, sorvadásáról van szó (Karlsson 1977, 379): a cselekvő többes 1. személyű alakok lassan elsorvadnak, s helyüket lassan a passzív formájú alakok veszik át, amelyek szerintem új helyükön és többértű funkciójukban az ágensnek kevésbé éles, de árnyaltabb kifejezésére foglalódnak le. A magyar nyelvtanulók számára összeállított nyelvkönyvünkben már nemcsak regisztráljuk, hanem gyakoroltatjuk is a passzívumnak beszélt nyelvi használatát (Keresztes et al. 1985, 219–220). A külföldiek számára megjelentetett finnországi nyelvkönyvekben is terjed ez a gyakorlat (vö. pl. Lepäsmä–Silfverberg 1987, 107–114), sőt már vagylagosan a táblázatokba is belekerülnek ezek az alakok mint a – nem egész Finnországban használt – beszélt nyelvi jelenségek (Hämäläinen 1989, 36–40). A finn gyermekeknek készült nyelvtankönyvek még a normatív nyelvhasználatot szorgalmazzák. A demokratikus társadalmi rend azonban azt is megengedné, hogy a nyelv művelés is eltekintsen a vaskalapos elvi meg gondolásoktól. Miért nem jó az írásban, ha jó a beszélt nyelvben? Előbb-utóbb az a helyzet állhat elő, hogy a tanároknak olyan nyelvi alakzatok használatára kell megtanítaniuk a tanulókat, amelyeket az otthoni, baráti és tágabb környezetükben – jóformán – sohasem hallottak (vö. Paunonen 1992, 175).

Irodalom

- Bartsch, Rudolf 1985: Das Passiv und die anderen agensabgewandten Strukturen in der geschriebenen Sprache des Deutschen und Finnischen. Eine konfrontative Analyse. Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache. Band 11. Peter Lang. Frankfurt am Mainz–Bern–New York.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava. Keuruu.
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS. Jyväskylä.
- Hämäläinen, Eila 1989: Jatketaan! Suomen kielen oppikirja alkeet osaville. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Hakapaino Oy. Helsinki.
- Ikola, Osmo 1959: Eräistä suomen syntyktisistä siirtymistä. Sananjalka 1: 39–60.
— 1986 (toim.): Nykysuomen käsikirja. Toinen uudistettu painos. Weilin+Göös. Espoo.
- Itkonen, Terho 1967: Yksipersonaisten ilmausten pulmia. Vir. 71: 293–311.
— 1979: Retkiä nykysuomeen. Tietolipas 83. SKS. Helsinki.
— 1985: Kieliopas. Kirjayhtymä. Vaasa.
- Kangasmaa–Minn, Eeva 1980: Suomen kielen persoonallisesta passiivista. Sananjalka 22: 57–70.
- Karlsson, Fred 1975: Suomen kielen tulevaisuus. Sananjalka 17: 51–66.
— 1981: Kieliteorian relevanssi suomen kielen opetukselle. In: Suomi vieraana kielenä. (Toim. F. Karlsson.) WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva. 89–114.
- Karttunen, Kimmo 1977: The equivalents of the Finnish passive voice in English. In: Sajavaara–Lehtonen (ed.): Contrastive Papers. Jyväskylä Contrastive Studies 4. Jyväskylä. 109–125.
- Keresztes, László 1981: Numerustunnukset ja sananluokat uralilaisissa kielissä. CIFU–6/VI. Turku. 139–145.
— 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
— 1995: Személytelen (alanytalan és ágens nélküli) kifejezések a finnben és a magyarban. HungBeitr. 3: 39–59.
- Keresztes et al. 1985, 1990: Karanko–Pap, Outi–Keresztes László–Knii-vilä, Irmeli: Finn nyelvkönyv 1., 2. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kettunen, Lauri 1915: Passiivin tunnuksista. Vir. 19: 107–112.
- Lehtinen, Tapani 1984: Itämeren-suomen passiivin alkuperästä. Suomi 129. SKS. Helsinki.

- Leinonen, Marja 1982: Roles and Responsibilities: Passivity in Russian and Finnish. *Scando-Slavica*. Tomus 28. Munksgaard. Copenhagen. 201–208.
- Lepäsmä, Anna-Liisa–Silfverberg, Leena 1987: Suomen kielen alkeisoppikirja. Oy Finn Lectura Ab. Loimaa.
- Leskinen, Heikki 1970: Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä. *Suomi* 115: 2. Helsinki.
- 1972: Kalevalaiset optatiivimme. *Vir.* 76: 398–408.
- Melich János 1918: A magyar tárgyias igeragozás. *Alaktani fejtegetés*. *MNy* 9: 1–14.
- Mészöly Gedeon 1941–1943: Az ikes ragozás *ik* ragjának eredete. *NyK* 51: 1–13.
- Mikola Tibor 1961: A finn nyelv áttekintése. (Egyetemi jegyzet). JATE BTK. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Nirvi, Ruben E. 1947: Passiivimuotojen aktiivistumisesta. *Suomi-kirjan eripainoksia* 20. Helsinki.
- Nuutinen, Olli 1988 : Suomea suomeksi 2. SKS. Helsinki.
- Ojansuu, Heikki 1909: Mikael Agricolan kielestä. *Suomi* IV:7. SKS. Helsinki.
- Papp István 1957: Finn nyelvkönyv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- 1968: Unkarin kielen historia. *Tietolipas* 54. SKS. Helsinki.
- Paunonen, Heikki 1992: Kielettären koulijat. In: *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu*. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva. 150–175.
- Penttilä, Aarni 1957: Suomen kielioppi. WSOY. Porvoo–Helsinki.
- Posti, Lauri 1961: Itämerensuomalaisen verbintaivutuksen kysymyksiä. *Vir.* 65: 351–366.
- 1975: Fragen der ostseefinnischen Verbalflexion II. *CIFU–3/I*. Tallinn. 327–334.
- 1980: The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages. *CIFU–5/I*. Turku.
- Rác et al. 1991: Bencédy József–Fábián Pál–Rác Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Sadeniemi, Matti 1951: Passiivin persoonasta. *Vir.* 55: 97–98.
- Schlachter, Wolfgang 1985: Hat das Finnische ein Passiv? *FUF* 37: 1–144.
- Setälä, E.N. 1915: Suomen passiivista. *Vir.* 19: 129–139.
- 1916: Suomen passiivista (jatkoa). *Vir.* 20: 57–66.
- Setälä, E.N.–Sadeniemi, Matti 1966: Suomen kielen lauseoppi. 15. painos. Otava. Helsinki.
- Shore, Susanna 1986: Onko Suomessa passiivia? SKS. Helsinki.

- Tommola, Hannu 1993: Ambipersoonainen suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. In: Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. (SCLOMB 1. Toim. Valma Yli-Vakkuri.) Turku 1993. 41–96.
- Tuomikoski, Risto 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. *Vir.* 75: 146–152.
- Vanhala-Aniszewski, Marjatta 1992: Функции пассива в русском и финском языках. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 25. University of Jyväskylä. Jyväskylä.

Muistiinpanoja kolmikielisydestä Magdolna Kovács

Kaksikielisyystutkimuksia on paljon, mutta lasten kolmikielisyystutkimuksista on vähemmän havaintoja. Lastenkielen käsikirja *The Handbook of Child Language* (1995) mainitsee vain kolme tutkimusta aiheesta. Melanie Mikesin (1990) kirjoitus koskee serbokroaattilais-unkarilais-saksalaisten kaksi- tai kolmikielisten lasten sanaston kehitystä. Mikesin seuraamalla lapsilla oli alusta asti kaksi- tai kolmikielinen ”sanakirja”, toisin sanoen lapset pitivät kyseisiä kieliä erillään ainakin sanaston suhteen. Charlotte Hoffmanin (1985) kirjoitus esittelee kahden oman lapsen kielen kehitystä saksan, espanjan ja englannin kielessä. Perheen kotikielenä oli espanja, äiti puhui lapsilleen saksaa, isä espanjaa ja ympäristö oli englanninkielinen. Lasten vahvin kieli oli aluksi espanja, mutta myöhemmin englanti. Kirjoitus käsittelee lasten kielioppia fonologiasta syntaksiin. Hoffmanin mukaan lapsilla ei ilmennyt fonologisia lainoja. Morfologian ja syntaksin suhteen saksan kieli muuttui eniten: saksan kielen sukujen oppiminen oli vaikeata, lapset sekoittivat prepositioita, tiettyjä sijoja omaksuttiin hitaasti. Espanja vaikutti saksan sanajärjestykseen. Vähitellen englannin kielen vaikutus voimistui, mutta kohdistui enimmäkseen sanastoon. Vuonna 1990 Pittsburgin yliopistossa tehty A. Stavansin julkaisematon väitöskirja käsittelee koodinvaihtoa englantilais-espanjalais-hepreankielisten lasten kielessä (maininta esimerkiksi A. de Houwer 1995).

Suzanne Romainen kirja *Bilingualism* (1989) on kaksikielisuuden perusteoksia. Hänen kaksikielisyyskäsitteensä ulottuu myös monikielisyyteen. Hän on omaksunut W. F. Mackeyn jo vuonna 1968 esittämän käsityksen: kaksikielisyys on kahden tai useamman kielen vaihtoehtoinen käyttö (Mackey 1968). Kolmikielisyystutkimuksissa on käytetty samoja periaatteita ja menetelmiä kuin kaksikielisyystutkimuksissa. Tavallisimmin on käytetty kahta eri menetelmää: a)

yhtä lasta seurataan pitkään ja monipuolisesti tai b) tehdään ryhmätutkimus. Ensinnä mainitussa tapauksessa monesti kielitieteilijävanhemmat tekevät muistiinpanoja omista lapsistaan päiväkirjamenetelmällä tai nauhoituksin. Nykyään nauhoitukset ovat yleistyneet. Ryhmätutkimukset perustuvat psykologien ja kielitieteilijöiden testeihin ja nauhoituksiin.

Oma aineistoni perustuu muistiinpanoihin, joita olen tehnyt lapsestamme Annabellasta nelivuotiaaseen asti. Lapsemme kasvataminen kaksikieliseksi oli hänen molemmille vanhemmilleen itsensänselvyyden ja etukäteen suunniteltu: äiti puhui unkaria, isä suomea. Koska asuimme Suomessa, ympäristön kieli oli suomi, samoin keskenään vanhemmat puhuivat suomea. Suomen kielen ylläpidosta tasapainotti alussa se, että lapsen ensimmäisen ikävuoden aikana unkarinkielinen äiti oli eniten hänen kanssaan. Myöhemmin kuu-kauden mittaiset Unkarin-matkat auttoivat unkarin kielen kehitystä. Englannin kielen vaikutus alkoi lapsen ollessa yksivuotias, kun perhe muutti Australiaan, ja loppui lapsen ollessa kolmivuotias, kun perhe muutti takaisin Suomeen.

Puhuessamme lapsellemme olemme säännönmukaisesti pitäneet kiinni ”yksi henkilö / yksi kieli” -periaatteesta. Näin hänelle alussa kehittyi käsitys äidin kielestä, isän kielestä ja myöhemmin hoitotäti Lauran kielestä. Käsitteitä unkarin, suomen ja englannin kieli hän alkoi käyttää vasta kolmevuotiaana. ”Yksi henkilö / yksi kieli” -periaatteen toteuttaminen oli niin tehokasta, että Annabella ei suostunut vaihtamaan kieltä leikkisestikään vanhempien kanssa. Palattuamme Suomeen yritimme ylläpitää lapsemme englannin kielen taitoa. Yritin aika ajoin leikkiä hänen kanssaan englanniksi (ja selitinkin miksi näin tekisin), vastaukseksi olen saanut: ”*Anyá, beszélj rendesen!*” ’Puhu kunnolla (= unkaria), äiti!’

Saavuttuamme Australiaan Annabellin kieliympäristö muuttui. Ensimmäisen Australian-vuotemme aikana (lapsi oli 1–2-vuotias) englantia ei hänelle opetettu aktiivisesti. Hän katsoi televisiosta englanninkielisiä lastenohjelmia ja kävi lasten leikkiryhmässä neljä tuntia viikossa. Kuitenkin 1;4:n ikäisenä hän sanoi kaksi englanninkielistä sanaa (*no!* ’ei’ ja *do* = *dog* ’koira’). Molempiin sanoihin liittyi voimakas tunnelataus. Kieltoisanan tuotti meren pelottava pauhu ja sanan ’koira’ susikoiran pelottava haukkuminen. Molemmat sanat tulivat esille silloin kun englannin kieltä äidinkielenään puhuva henkilö ei ollut läsnä. Siihen, että Annabella erotti englannin

erilliseksi kieleksi jo ennen kuin rupesi säännöllisesti puhumaan sitä, on todisteena se, että 1;5:n ikäisenä hän nimitti satunnaisen ranskan puhujan kielen ”blabla”-kieleksi. Englannin kielen kehitys jäi tällöin kuitenkin vähiin. Hän oppi ja toisti kuitenkin muutamia kokonaisia ilmaisuja/lauseita: *Come on!* ’Tule!’ *Peek-a-boo!* ’Kukkuluuruu!’ *What’s this?* ’Mikä tämä on?’ *What’s your name?* ’Mikä sinun nimesi on?’ Hän ei tietenkään osannut vastata yllä oleviin kysymyksiin. Annabella osasi myös tuottaa kahden useasti kuulemansa englantilaisen laulun alkusanoja: *Row, row, row...* ’Souda, souda, souda...’ ja *Appy (=Happy) birthday to you...* ’Paljon onnea vaan...’

Annabella tuotti ensimmäiset unkarin kielen klassiset toistotavuiset sanat *papa* ’vaari’, *mama* ’mummo’ ja *baba* ’vauva’ 9–10 kk ikäisenä. Sana *mama* hänen kielessään tarkoitti pitkän aikaa sekä ’mummoa’ että ’tätiä, naista’. Kävelytaidon kehittymisen myötä tulleen kieltojen kauden seurauksena hän osasi sanoa vuoden ikäisenä sanan *nem* ’ei’. Tässä iässä hänen sananvarastoonsa kuului myös viiden muun sanan ensimmäinen tavu (muun muassa *ma* = *madár* ’lintu’, *bá* = *bácsi* ’setä’) sekä kaksitavuinen sana *oppá* = *hoppá* ’hupsis’. (Viimeksi mainittua sanaa toistettiin usein kaatumisten yhteydessä.) Kaksitavuisten sanojen määrä kasvoi 1;3:n ikäisenä (esimerkiksi *apa* ’isä’, *ana* = *anya* ’äiti’, *ama* = *alma* ’omena’). Se, että lapsi tuotti ensimmäisiä sanojaan unkarin kielellä, ei ole ollenkaan yllättävää: viettihän unkaria puhuva äiti eniten aikaa lapsen kanssa ja ollessaan 9–10 kk vanha lapsi vietiin kuukaudeksi unkarinkieliin kieliympäristöön.

Suomen kielellä ensimmäinen monesti toistettu sana oli *pa* ’pallo’ 1;2:n ikäisenä. (Sana on huomattavasti helpompi ääntää kuin vastaava unkarilainen sana *labda*.) Toinen sana *äitti* ’äiti’ ilmestyi melkein samanaikaisesti, sitten 1;3 ikäisenä kolmetavuisesta sanasta *omena* kaksi tavua: *ome*.

Lapsen kielenkehitys ikäkautena 1;4–1;5 oli nopea: tähän liittyivät jo mainitut ensimmäiset englanninkieliset sanat. Unkarin kielessä on runsaasti diminutiivijohtimia, joita lapsille puhuessa käytetään useasti. Annabellan tämä kausi oli varsinainen hellittelykausi. Hän liitti sekä unkarin- että suomenkielisiin sanoihin oikeita (*-ci*, *-i*, *-ka/-ke*) ja omatekoisia (*-kappi*, *-kavi*, *-kakka*, *-koko*) diminutiivijohtimia, esimerkiksi *apa* ’isä’ > *apuci*, *apucika(i)*, *apucikavi*, *apukavi*, *apukappi*, *apukakka*; *äiti* > *äitike*, *äitikoko*; *Irmeli* > *Immi*, *Emmi*,

Immike, Iike. Viimeksi mainitut hellittelyt sai suomalainen vieraamme, jonka vaikutuksesta Annabella oppi ensimmäisen kehotuksen *mennää!* 'mennään!' ja kaksi sanaliittoa *tottakai, tätänäin*. Sekä unkarin että suomen kielessä on vokaalisointu. Vaikka hellittelymuodoissa vokaalisointu näyttääkin rikkoutuneen joissakin kohdissa, vokaalisoinnun sääntö omaksuttiin aika pian. Annabella liitti usein diminutiiveja myös englanninkielisiin nimiin, ja niissä vokaalisointu tuli oikein: *Sandyke*. Omatekoisten hellittelymuotojen jälkeen myös omatekoiset sanat alkoivat ilmestyä Annabellan kieleen, esimerkiksi *(ma)kami* 'kynä, kirjoittaa'. Myöhemmin leikkiessään yksikseen hän käytti monesti omatekoista kieltä.

Alkuvaiheessa Annabellan unkarin sanavarasto oli laajempi kuin suomen. Ensimmäiset lauseet hän tuotti kuitenkin suomen kielellä 1;5–1;7:n iässä: *Mennää kauppa. Tāti avaa. Mennää autoo*. Näissä lauseissa esiintyvät sijapäätteet lienevät aikuisten lauseiden toiston seurauksia eivätkä omatuotteisia. Seuraavat kaksi kuukautta olivat uusien, myös monitavuiusten sanojen opettelua.

Kun lapsemme oli 1;10–1;11:n ikäinen, hän vietti kuukauden unkarinkielisessä ympäristössä. Tämä kausi oli mullistava: hänelle kehittyi unkarin kielen monet sijapäätteet (muun muassa lokaalisia) ja hän onnistui tuottamaan monisanaisia virkeitä, jotka olivat kylläkin monesti aikuisten puheen toistoja: *Most alszunk egy kicsit, utána játszunk*. 'Nyt nukutaan vähän, sitten leikitään.' *Apuka, anyuka elment Sydney-be, majd később jön*. 'Isi ja äiti lähtivät Sydneyhyn, (he) tulevat myöhemmin.' Kun unkarin vaikutus oli kuukauden aikana voimakkaampi, jäivät Annabellalta puuttumaan monet suomalaiset sanat. Jo tässä iässä (1;1–1;11!) hän tajusi suomenkielisten tavan lisätä *-i* monien lainasanojen perään (esimerkiksi banaani). Suomalaisten sanojen puuttuessa Annabella rupesi lainaamaan sanoja unkarista ja näiden sanojen perään ilmestyi *-i*: *lapát* 'lapio' > *lapatti*; *kabát* 'takki' > *kabatti*. Tällä kaudella hän toisti vanhempien käskylauseita toisessa persoonassa. Lauseet siis jäivät analysoimatta, ne olivat ikään kuin kokonaisia yksikköjä: *Ülj le*. 'Istu (alas).'
Le ne ess. 'Älä putoa/varo putoamista.'
Ovi kiinni. 'Laita ovi (ym.) kiinni.' Viimeksi mainittua lausetta lapsi käytti kaikkien suljettavien esineiden yhteydessä.

Kahden vuoden ikäisenä Annabella osasi ääntää melkein kaikki unkarin ja suomen kielen foneemit. Muutamat äänneet tuottivat vaikeuksia: *h*:ta ei äännetty (korjaantui 2;6:n ikävuoteen mennessä), *l*

ääntyi usein *j*:nä (korjaantui 2;1:n ikävuoteen mennessä) ja *r* ääntyi *v*:nä, *j*:nä tai myöhemmin *l*:nä. Yleisen käsityksen mukaan (esimerkiksi Hoffman 1985) lapset eivät käytä fonologisia lainoja. Annabellakaan ei lainannut foneemeja kielestä toiseen. Sen sijaan hän lainasi *r*-foneemin artikulointipaikan. Kun englanninkielisen päivähoiton myötä alkoi englannin kielen vaikutuksen aktiivinen kausi (2;0:n ikävuodesta), muutaman kuukauden päästä (2;3) Annabella rupesi sekä unkarin että suomen kielen *r*:ää korvaamaan englannin *r*:llä. R-vika suomessa ja unkarissa alkoi korjaantua vasta neljävuotiaana, mutta tällöin hän rupesi käyttämään vasta opittua *r*:ää myös niissä englanninkielisissä sanoissa, joita hän vielä muisti.

Vaikka ilmiö on tuttu, ei ole kovin paljon kirjoitettu lasten väliaikaisesta kielen kadottamisesta. Joka kerta kun Annabellan kieliympäristö yksikielistyi, hänen toinen kielensä alkoi heikentyä. Kuukauden oleskelu Unkarissa ilman suomea puhuvaa isää aiheutti, että hän ei pystynyt puhumaan isän kanssa suomea puhelimesta – sanoista valtaosa oli unkaria. (*Isä... osaatko... csinálni Barbie-ház? 'Isä, osaatko tehdä Barbie-talon?' Se... meg kell csinálni. 'Se täytyy tehdä.'*) Tultuamme takaisin Suomeen ilmiö jatkui vielä ensimmäisellä viikolla, mutta muuttui tyystin toisella viikolla. Kahdessa viikossa hän sai takaisin suomen kielen taitonsa.

2;0–2;5:n ja 2;6–3:n iässä suomi ja unkariksi kehittyivät tasaveroisina. Joskus tapahtui kielilainoja unkarista suomeen tai päinvastoin, mutta ne eivät olleet merkittäviä. Paljon merkittävämpi oli kolmannen kielen, englannin ilmestyminen, kehittyminen ja vaikuttaminen kahteen ensimmäiseen kieleen. Annabella vietiin kaksivuotiaana englanninkieliseen päivähoitoon. Ensimmäisen kuukauden aikana hän oli lähes ”mykkä”, sanoi kyllä *yes* ’kyllä’ tai *no* ’ei’. Toisen kuukauden aikana hän alkoi puhua yhä enemmän, ja kuukauden lopussa hän puhuikin jo paljon. Näytti siltä, että hän ei oppinut erikseen englantilaisia sanoja, vain analysoimattomia kokonaisuuksia yksiköjä (*”amalgams”*). Hoitotädin kysyessä *Where is your pussy-cat?* ’Missä sinun kisu on?’ hän vastasi artikkelia myöten kieliopillisesti hyvin: *in the bag* ’laukussa’. Samoin kysyttäessä *Where have you been today?* ’Missä olet ollut tänään?’ Annabella vastasi: *in the park* ’puistossa’. Koska unkarin ja suomen kielessä pääpaino on säännöllisesti sanan ensimmäisellä tavulla, Annabella heitti monesta englantilaisesta sanasta ensimmäisen painottoman tavun pois: *eleven* > *leven* ’yksitoista’; *echidna* > *kidna* ’nokkasiili, Tachyglos-

sus'; *Aladdin* > *laddin*. Samantyyppinen ilmiö kyllä voi esiintyä myös englantia äidinkielenään puhuvilla lapsilla. Annabellan englannin opettelu ei näyttänyt häiritsevän hänen kahta muuta kieltään paitsi yhdessä asiassa. Hyvin harvoin hän tuotti kolmen kielen seuraavantyyppisiä sekalauseita: *Annabella haluaa megtörölni face*. 'Annabella haluaa pyyhkiä kasvot.' Sitä vastoin jo kahden kuukauden päivähoidon jälkeen (2;2-2;3) sekä unkarin että suomen kieleen ilmestyi englannin kielen kysymysintonaatio. Ilmiö on sen takia merkillinen, että unkarin kielessä on oma kysymysintonaatio. Suomen kielessä sitä ei tosin ole, mutta Annabella käytti joskus unkarin kielen kysymysintonaatiota myös suomen kielen lauseissa. Sitten englannin kysymysintonaatio syrjäytti täysin unkarilaisen. Onkohan kyse siitä, että englannin nouseva intonaatio olisi helpompi omaksua kuin unkarin nouseva-laskeva, vai pelkästään siitä, että hoidossa vietetty aktiiviaika oli pitempi kuin kotona vietetty (ja sekin jakautui kahden kielen kesken)? Muutaman kuukauden hoidossa olon jälkeen yksikseen leikkiminenkin tapahtui englanniksi. Hoitotäti Lauran mielestä kolmevuotias Annabella puhui melkein samalla tavalla englantia kuin samanikäinen hoitokaverinsa, joka oli syntyperäinen australialainen. Annabellan sananvarasto oli ehkä suppeampi. Australialaisen ääntämyksen hän omaksui niin täydellisesti, että korjasi myös vanhempiaan. Englannin tummaa /:ää ("dark l") hän piti niin paljon poikkeavana /:stä, että hänen puheessaan se korvautui bilabiaalisella w:llä, esimerkiksi itseään hän kutsui suomeksi ja unkariksi *Annabellaksi*, mutta englanniksi *Anabewwaksi*.

Annabella oli kolmevuotias kuin palasimme Suomeen. Emme saaneet hänelle englanninkielistä hoitopaikkaa. Yritimme ylläpitää hänen englannin kielen taitoaan laulukasettien ja videonauhojen avulla. Yrityksemme puhua joskus hänen kanssaan englantia epäonnistui. Passiivinen englannin taito säilyi vielä puoli vuotta suhteellisen hyvin, mutta aktiivinen taito katosi muutaman kuukauden kuluttua. Monia sanoja hän muisti vielä vuoden päästä, mutta muutamia *What's your name?* 'Mikä sinun nimesi on?' -tyyppisiä fraasilauseita lukuunottamatta hän ei osannut enää tuottaa kokonaisia lauseita.

Suomalainen hoitopaikka vaikutti ratkaisevasti Annabellan kieleen. Muutamassa viikossa hän omaksui Turun murteen intonaatioineen. Suomen kielestä on tullut hänen vahvempi kielensä. Sanat yleensä lainautuvat suomesta unkariin eikä päinvastoin. Eszter Vuojala (Karjalainen–Vuojala 1986) huomasi myös oman kaksikielisen

poikansa leksikaalisen puutteen unkarin kielessä. Suomessa ja unkarissa on niin sanottu vapaa sanajärjestys. Tämä ei tietenkään tarkoita ”täyttä” vapautta, mutta viestin sisältö yleensä ei olennaisesti kärsi sanajärjestyksen rikkomisesta. Tästä johtuneeksi, että neljävuotias Annabella käyttää monessa unkarilaisessa lauseessa suomalaista sanajärjestystä. Esimerkiksi: *Mit apa csinál?* < ’Mitä isä tekee’ – kun pitäisi sanoa *Mit csinál apa?* Persoonapronominien liiallinen käyttö on myös suomen kielen vaikutusta: *Tudod, mit én csináltam?* < ’Tiedätkö mitä minä tein?’ – kun pitäisi olla *Tudod, mit csináltam?*/*Képzeld, mit csináltam!* Suomalaisten fraasien suorat käännöksetkin esiintyvät Annabellan kielessä monesta korjauksesta huolimatta, esimerkiksi *Készre teszem.* < ’Laitan valmiiksi.’ Unkariksi pitäisi sanoa esimerkiksi *Elkészítem/idekészítem.* Monimutkaisten unkarin verbiprefiksien opettelu on tuottanut vaikeuksia. Unkarissa verbiprefiksi on yleensä verbin edessä. Verbiprefiksin ja verbin väliin voi tulla apuverbi, verbiprefiksi tietyissä tilanteissa (esimerkiksi imperatiivi ja negaatio) seuraa verbiä. Verbiprefiksin sijaintiin vaikuttavat myös sanajärjestyssäännöt. Annabellan verbiprefiksit eivät yleensä eroa verbistään: *Nem elmegyek.* ’En mene/lähde (pois)’ – kun oikea muoto olisi *Nem megyek el.* Imperatiivisen sivulauseen tilasta Annabella käyttää suomelle tyypillistä infinitiivirakennetta: *Jöjjél megnézni.* < ’Tule katsomaan.’ – kun unkariksi pitäisi olla *Gyere/(jöjjél), nézd meg!* Vastaavia interferenssi-ilmiöitä on huomannut myös Mária Dugántsy (1983) tutkiessaan ruotsin kielen vaikutusta Ruotsissa asuvien unkarilaisten koululaisten kieleen.

François Grosjean (1985) toteaa kaksikielisyyden omalaatuisuuden ja varoittaa kaksikielisten kielen tuottamisen vertaamista yksikielisten tuottamiseen. Näin on tehty kuitenkin kautta aikojen. Olen itsekin vertaillut oman lapseni kieltä yksikielisistä lapsista tehtyihin tutkimuksiin. Unkarista Brian MacWhinney’n tutkimukset (1975, 1976, 1980) ja suomesta pääasiassa Jorma Toivaisen kirjat (1980, 1990) olivat vertailumateriaalina. Annabellan kahteen ikävuoteen mennessä en ole huomannut kovin paljon poikkeavia kielenkehityksen piirteitä. Suomen ja unkarin kieli kehittyivät tasaisesti. Virheelisiä tuotoksia oli tullut, mutta niitä tulee yksikielisillekin. Annabella tuotti monesti yksikielisille tyypillisiä virheitä. Erimerkiksi suomen partitiivivirheet olivat yleisiä ja niitä kyllä esiintyy vielä neljän ikävuoden jälkeenkin. Sama on tilanne yksikielisten suomalaisten lasten kohdalla. Klaus Laalon (1995) skeemakongruenssiksi nimittämä ilmiö on ollut tyypillisimpiä Annabellankin partitiivivir-

heitä. Viimeisin esimerkki on neljävuotiaalta Annabellalta: *hauskoja kivejä*. Unkarissa on vain yksi objektisija. Tästä johtuneen Annabellin suomen kielen se erikoispiirre, että partitiivi on saanut uuden käytön. Annabella nimittäin käytti sitä alle kolmevuotiaana monesti diminutiivisessa merkityksessä: isää kutsuttiin esimerkiksi *isukkiaksi*. Unkarissa rektiovirheitä on esiintynyt usein, ja niissä saattaa olla aiheuttajana suomen kieli. (Esimerkiksi unkarissa *löydetään jossakin* eikä *jostakin* kuin suomessa, mutta Annabella käyttää useasti unkariksi suomalaistyyppistä rektiota.) Toisaalta B. MacWhinneyn mukaan rektiovirheitä voi esiintyä unkarilaisilla lapsilla vielä kuusivuotiaanaakin. Jo mainitut sanajärjestysvirheet ja sanojen lainautumiset kielestä toiseen ovat myös kaksikielisyyden aiheuttamia. Se kieli on aina vahvempi, mitä eniten kuulee, tällä hetkellä Annabellalla suomen kieli. Kieliympäristön muututtua toinen kieli voi vahvistua. Annabella vietti puolitoista kuukautta 3;9–3;10 iässä Unkarissa. Viikon Unkarissa oleskelun jälkeen hän leikki jo itsekseenkin unkariksi. Kaksikielisille onkin hyvin tärkeää viettää aikaa molemmissa kieliympäristöissä, muuten kaksikielisyyys voi taantua, jopa lähes kokonaan kadota.

Muutettuamme pois Australiasta Annabellin kohdalla kolmikielisyyttä muuttui takaisin kaksikielisyydeksi. Tutustumisella kolmeen kieleen oli kuitenkin myönteinen vaikutus Annabellin kielen kehitykseen. Monien tutkijoiden (esimerkiksi M. Clyne 1987) mainitsema metalingvistinen tietoisuus on kasvanut. On paljon kiistelty siitä, kehittykö kaksi- tai monikielisille lapsille monta erillistä kielisysteemiä alusta asti vai pyrkivätkö lapset alussa toteuttamaan yhtä systeemiä (esimerkiksi A. de Houwer 1995). Omien muistiinpanojeni perusteella voin todeta, että Annabellalle kehittyi kolme erillistä kielisysteemiä. Matkustellessamme Euroopassa (Annabellin 3;9:n ikä kautena) hän ei ihmetellyt, että ihmiset puhuvat eri kieliä, vaan osoitti suurta kiinnostusta eri kielten ilmaisuja kohtaan. Hän opettelikin muun muassa muutamia saksalaisia kohteliaisuuksia sekä muutaman ruotsalaisen lukusanan. Ensimmäisen laulukäännöksensä Annabella teki neljävuotiaana suomen kielestä unkariksi, ja ylpeydellä totesi, että hän osaa laulun *Yksi pieni ankka...* myös unkariksi. Vaikka kaksi- ja kolmikielisyydellä on oma vaikea arkensa ja se vaatii vanhemmilta enemmän ponnistusta kuin yksikielisyyttä, omassa perheessämme se on toistaiseksi ollut rikkauden lähde.

Kirjallisuus

- Clyne, M. 1987: "Don't you get bored speaking only English?" Expressions of metalinguistic awareness in a bilingual child. *Julkaisussa Child Development*, 49, 466–78.
- De Houwer, A. 1995: Bilingual Language Acquisition. Teoksessa P. Fletcher ja B. MacWhinney (toim.), *The Handbook of Child Language*. 219–250.
- Dugántsy, M. 1983: Ungerska i Sverige. Analys av språkliga drag i sverigeungerska barns skoluppsatser. FUSKIS//FIDUS. Uppsala Universitet Finsk-ugriska institutionen. Uppsala.
- Fletcher, P.–MacWhinney, B. (toim.) 1995: *The Handbook of Child Language*. Blackwell Publishers, Oxford–Cambridge.
- Hoffmann, Ch. 1985: Language Acquisition in Two Bilingual Children. *Julkaisussa Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol. 6, No. 6, 479–495.
- Laalo, K. 1995: Skeemakongruenssi. Morfologisten skeemojen kongruenssia lapsenkielessä. *Julkaisussa Virittäjä* 99, 153–172.
- Karjalainen, M.–Vuojala E. 1986: Unkaria ja suomea – Kaksikielisen Lauri-pojan puheen kehittymisestä. Teoksessa Karjalainen, M. (toim.), *Kielitieteellisiä muistiinpanoja 1. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja* 26. Oulu. 96–103.
- Mackey, W. F. 1968: The Description of Bilingualism. Teoksessa Fishman, J. (toim.), *Advances in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague. 554–584.
- MacWhinney, B. 1975: Rules, Rote and Analogy in Morphological Formations by Hungarian Children. *Julkaisussa Journal of Child Language*, 2, 65–77.
- MacWhinney, B. 1976: Hungarian Research on the Acquisition of Morphology and Syntax. *Julkaisussa Journal of Child Language*, 3, 397–410.
- MacWhinney, B. 1985: Hungarian Language Acquisition as an Exemplification of a General Model of Grammatical Development. Teoksessa Slobin, D. I. (toim.), *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, vol. 2. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale NJ. 1069–1155.
- Mikes, Melanie 1990: Some Issues of Lexical Development in Early Bi- and Trilinguals. Teoksessa Conti-Ramsden, G.–Snow, C. E. (toim.), *Children's Language*. Vol. 7. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale NJ, Hove and London. 103–120.

- Romaine, Suzanne 1989: *Bilingualism*. Blackwell, Oxford UK, Cambridge USA.
- Toivainen, J. 1980: Inflexional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 359. Helsinki.
- Toivainen, J. 1990: Acquisition of Finnish as a first language: general and particular themes. *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja* 35. Turku.

Nem árulok zsákbamacskát – konstit on monet!

Gizella LABÁDI

1. Kiinnostus fraseologiaan – sananparsiin eli puheenparsiin, sananlaskuihin ja muihin yleisesti toisteltuihin, usein kuvaannollisiin, muodoltaan vakiintuneisiin ja tyyliarvoltaan vaikuttaviin sanontoihin – on ikivanha.

1.1. Kirjoittaessaan *Jälkisanat* kääntämäänsä Uuteen Testamenttiin (Újsziget, 1541) János Sylvester (?1504–?1551) antoi tietoja ”sellaisista verbeistä (siis sanoista), joita ei käytetä omissa merkityksissään” (unk. *Az oll’an ighikrúl valo tanufág, mellek nem tulanðon ieǵzi/ben v̄itetnek*). Hän lähti siitä, että jokaisella sanalla oli sekä konkreettinen että kuvaannollinen merkitys. Kuvaannollinen merkitys saattoi jo etääntyä alkuperäisestä konkreettisesta merkityksestä. Raamattu pursuaa tällaisia ”verbejä”, samoin ns. kukkalaulut (trubaduurilaulut), joita Sylvester tosin yritti vähätellä – onneksi tuloksetta.

Sylvester valaisi kielikuvaa ja sen olennaisia ominaisuuksia, joiden takia ”lapio” ja ”leipä” eivät enää olekaan ”lapio” ja ”leipä”, vaan ne tarkoittavat jotakin muuta, mikä ei ole sattuma: samankaltaisuus tai jokin muu (paikallinen, ajallinen tai looginen) yhteys näyttelee/on näytellyt suurta osaa uusien merkitysten kehittymisessä. Toisin sanoen Sylvester viittasi sanojen ja tietysti myös sanoina pidettävien fraasien metaforiseen ja metonymiseen käyttöön. Verrattessaan unkaria pyhiin kieliin (hepreaan, kreikkaan ja latinaan) Sylvester huomasi, että mm. unkarissa ja hepreassa on runsaasti samankaltaisia kielikuvia. Hänen kuuluisimmat esimerkinsä lienevät: *egy kenyíren vagyok vele, azaz egy íleten* ’olen yksissä leivissä hänen kanssaan, eli elän yhdessä hänen kanssaan’; *kenyeret adtanak néki, azaz tisztet, honnan ílete legyen* ’hänelle on annettu leipä eli virka, josta hän voisi elää’; *elvéttik kenyeret, azaz tisztít, melybűl ílete volt*

'häneltä on otettu leipä eli virka, josta hän eli'. (Vastineita löytyy muistakin kielistä. Ks. esim. ven. *быть у кого-л. на хлебах* 'olla jkn leivissä'; ruots. *äta andras bröd* 'olla toisen leivissä'; engl. *break bread with sy* 'aterioida yhdessä jkn kanssa; nauttia jkn vieraanvaraisuudesta; jakaa pyhä ehtoollinen' jne.)

Viisaana filologina Sylvester ei unohtunut näihin yhteensattumiin vaan määritteli kantansa: yhtäläisyyksiä on paljon vähemmän kuin erilaisuuksia. Hän oli selvillä siitä, että fraasiutuneet sanonnat ovat grammaattiselta ja semanttiselta rakenteeltaan suuressa määrin kielikohtaisia. Lisäksi hän viittasi mahdollisuuteen lainata sanontoja olettaen niiden mukautuvan vastaanottajakieleen.

V. 1598 ilmestynyt János Baranyai Decsin kokoelma 4795 sananparsineen *Adagiorvm graecolatinovngarorvm. Chilindes Quinque* (Bártfa) sekä useat fraseologisiakin yksiköitä sisältävät n. 18. vuosisadan keskelle asti julkaistut sanakirjat (mm. Albert Szenczi Molnárin *Dictiones Ungaricae summo studio collectae et Latinae conversae* (Hanau, 1611) ja Péter Kis-Vitzayn *Selectiora Adagia Latino-Hungarica* (1713) palvelivat kielten opetusta yrittämällä havainnollistaa vieraiden kielten ja unkarin eroja.

Myöhemmin, n. 1830-luvulle saakka kirjailijat ja runoilijat keräilivät sananparsia rikastuttaakseen kirjakieltään sanaa suuremmilla leksikologisilla yksiköillä. Mm. Ferenc Faludi, János Földi, Dávid Baróti Szabó, Ádám Pálóczi Horváth ja András Dugonics harrastivat näiden "unkarin kielen kukkien" keräilyä ammentamalla niin vanhan unkarin kuin myös kansankielen aarteista. Ks. Barótin *A magyarság virági* (1803).

Sittemmin, viime vuosisadan loppuun asti mm. József Szvorényi ja János Erdélyi tutkivat sananparsia silloisen folkloristiikan näkökulmasta voidakseen paljastaa "kansan sielun". He olivat vakuuttuneita siitä, että sananparret näyttävät, miten kansa hahmottaa maailmaa.

Vuosisadanvaihteessa ja uuden vuosisadan alussa Frigyes Riedl, László Névy, Endre Kulcsár ja Simon Bauer kiinnittivät huomiota sananparsien tyyliominaisuuksiin, niiden metafora-, allegoria-, metonymia-, synekdokee- ja hyperbola- tai litoteesiluonteeseen. (Fraseologian historiasta ks. O. Nagy 1977.)

Tähän asti parhaana tutkijana pidetty Gábor O. Nagy (1915–1973) yhdisti kaikki nämä eri näkökulmat. Hän tutki sananparsia todella monipuolisesti käyttämällä eri tieteiden (kielitieteestä kult-

tuurihistoriaan) tarjoamia metodeja ja tietoja hyväkseen. Hän uudisti sekä fraseologian teoriaa että sen tutkimustapoja. Hän pyrki järjestelmään ja ryhmittelemään sananparsia – etenkin puheenparsia – tyypeiksi samankaltaisten kieliominaisuuksien ja tulkintaperiaatteiden avulla. Ei ole mitään syytä ihmetellä, että parömiologiaa kutsutaankin Unkarissa hänen kaikkein tunnetuimman teoksensa *Mi fán terem?* (1961) nimeä lainaten *mifántologiaksi*. (Kovalovszky 1979, 8.)

1.2. Suomessa sananparsien keräily ja tutkiminen ovat kulkeneet samanlaisia polkuja. Sananparsien keräily alkoi 16. vuosisadalla. Lutherin tavoin jo Mikael Agricola (n. 1510–1557) keräsi sananlaskuja ja suunnitteli niiden julkaisemista. Hän piti sananlaskua ”arvokkaana lausetapana”. V. 1544 painetussa *Rucouskiriassa* on mm. sananlasku *Satehixi peijuen (päivän) sappi, Poudixi cuun kehe*.

Matti Kuusen mielestä ”suomalaisten sananlaskujen varhaisuuteen historiassa on kolme aallonharjaa: 1600-luvun loppupuolisko, vuodet 1765–1795 sekä 1810-luku. Ensimmäisellä mainitulla kaudella kerättyjä sananparsia on julkaistu n. 1700; keskimmäiseltä kaudelta on säilynyt lähes 5000 ja viimeiseltä noin 2500 sananparsi-toisintoa; muina aikoina on lisäksi kertynyt 1500 toisintoa.” (Kuusi 1953, 495.)

Ensimmäinen kokoelma ilmestyi v. 1702 Henricus Floreniuksen (1633–1705) toimesta: *Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sanalaskut*. Se sisälsi 1620 sananpartta, esim. *Kesäcatti weden lacki*. Florinus toivoi kokoelmansa hyödyttävän ”niitä jotca tätä kiellä oppia pytäwät”.

Niin kuin muuallakin Euroopassa useat suomalaiset sanakirjat sisältävät sananparsia. Esim. Christfrid Gananderin käsikirjoituksena säilyneestä teoksesta *Nytt Finskt Lexicon* (1787) löytyy n. 1000 kpl sananlaskuja esimerkkilauseina, niistä 500–600 sellaista, joita ei ole Floreniuksen kokoelmassa. Valitettavasti Kustaa Renvall poisti Gananderin teokseen perustuvasta *Suomalaisesta Sanakirjastaan* (1826) kaikki sananparsiaineokset. Vasta romanttinen kansanrunouden harrastus veti sananparret omaan piiriinsä. (Aiheesta ks. Kuusi 1953, 496; Hakulinen 1967, 83–107.)

Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) tunsikin kiinnostusta sananlaskuja kohtaan. Hän keräsi 1800 primääritoisinnon kokoelman, joka tuhoutui Turun palossa v. 1827, mutta siitä tehdyt kopiot ovat säily-

neet. Alun perin Porthan oli sitä mieltä, että sananlaskut esittävät kunkin kansan vanhinta viisautta ”...ja ovat painokkaita ja nasevia.” (Porthan: *De poesi Fennica* [1766–1778], § 10.) Hän korosti, että ”ne ovat enimmäkseen runomuotoisia tai, jotta ne paremmin pysyisivät muistissa, laadittuja kansanrunon sääntöjen mukaan.” (id.) Vanhempana Porthan ei ollut yhä innostunut: ”Sananlaskut, joita osuvasti nimitetään yhteisen kansan mietelauseiksi, ilmaisevat harvoin totuuksia niin tarkoin, että niitä voitaisiin varauksitta hyväksyä”. (Ks. *Juustenin kronikan* julkaisu [1792], osa 29 sekä *Sylloge momentorum* -sarja [1803], osa 7.)

Gottlundin teokset ja Elias Lönnrotin (1802–1884) *Suomen Kansan Sananlaskuja* (1842) sekä useiden muiden toimittamat kokoelmat loistavat epäaitojen ainesten runsaudella. Matti Kuusi toteaa, että ”sadat Juteinin ’parantelemat’ tai itse sepittämät ja yhtä monet Lönnrotin ’kalevalaistamat’ sananparsitoisinnot ovat kulkeutuneet kokoelmasta toiseen”. (Kuusi 1953, VII.)

Yksi todella etevä keräilijä-tutkija nousee ylitse muiden: Carl Henrik Asp (1779–1846). Hän keräsi kuusi kokoelmaa, mutta hänen työnsä jäi keskeneräiseksi ja käsikirjoitusjäämistöksi, josta osa saatiin vasta v. 1932 tutkijoiden ulottuville. Silloinen tiedemaailma vierasti liian rohkeita tietoja – ainakin mitä tulee sananparsien sisältöön. Sen ajan tiedemiehet ja kirjailijat yrittivät luoda valoa Suomen historiaan ja suomalaisuuteen uskoen, että heidän kansansa omine kielierikoisuuksineen pystyy harrastamaan kulttuuria. Usein härskit sananparret olisivat häirinneet heidän palvelemaansa Suomen kuvaa.

Asp oli vapaa tästä pelosta kerätessään ja kirjoittaessaan muistiin karkeatkin sananlaskut. Tämän lisäksi hän lähestyi sananparsia sisältäpäin. Matti Kuusen mukaan nykyaikainen folkloristi voi allekirjoittaa Aspin ajatukset miltei sanasta sanaan. Ks. esim. ”Suomalaisen sananlaskut ovat tavallisesti yleisiä totuuksia, usein kuvaannollisia, ironisia, leikillisiä, liioittelua viljeleviä, joskus epäkainoja, mutta harvoin epätosia, kun vain oivaltaa niiden oikean tarkoituksen...Ne kuvastavat kansan ajattelutapaa, luonteenlaatua ja tilaa”. Aspin mielestä ”ajatelmassa on oltava jotakin pikanttia, jotta sitä toistettaisiin, ja sitä on toistettava, jotta se tulisi sananlaskuksi”. (Kuusen siteeraamana 1953, 482–488.)

20. vuosisadan puolivälissä Matti Kuusi kasvoi kaikkia aikalaisiaan päätä pidemmäksi. Hän on tehnyt valtavasti työtä sananparsien

parissa toimittamalla niitä moni-ilmeisiksi kokoelmiksi ja tietysti tutkimalla niitä niin teorian kuin myös käytännön kannalta. Hän on liikkunut urauurtavasti ”sananparsiston ei-kenenkään maalla”. Hän on kiinnittänyt huomiota sananparsien suomalaisuuteen unohtamatta, että yleisimmät suomalaiset sananparret ovat suurelta osalta yleiseurooppalaisia. Hän on selvittänyt sananparsien alkuperät Raamatusta kansanepiikkaan ja muinaiiskreikkalaisista kirjailijoista Väinö Linnaan, ryhmiteltyt niitä, setvinyt niiden tyylipiirteitä jne. Hän on pitänyt eniten vertauksista: niistä tuskin enää voi todeta kovin paljon uutta. (Kuusen tärkeimmät teokset löytyvät lähdeluettelosta.)

2.1. Raja sananlaskujen ja puheenparsien (unk. közmondás – szólás) välillä ei ole jyrkkä. Sananparsi-termiä käytetään yleisnimityksenä. Matti Kuusen sanoin: ”Sananparret ovat kansan keskuudessa yleisesti toisteltuja, muodoltaan vakiintuneita ja vaikuttavia, usein kuvaannollisia ja ikänsä tähden arvostettuja sanontoja. Sananlasku on itsenäisen ajatuskokonaisuuden kiinteässä, mieleenpainuvassa muodossa esittävä sananparsi. Puheenparsi ei muodosta itsenäistä lausetta, vaan on sulatettavissa erilaisiin lauseyhteyksiin. Ratkaisevana tuntomerkkinä on täysin kiinteämuotoisen virkkeen ja joltakin osaltaan taipuvan sanaryhmän vastakkaisuus.” (Kuusi 1954, 7.) O. Nagyin sanoin voi lisätä, että ”puheenparsi on tyyliarvoltaan erikoinen fraseologinen yksikkö, jolle synkronisen kielentutkimuksen kannalta on luonteenomaista, että sen merkitys ei ole siihen sisältyvien sanojen merkitysten summa. Se johtuu siitä, että yksi tai useampikin sana siihen sisältyvistä esiintyy sellaisessa merkityksessä, jossa se/ne ei/eivät esiinny muissa sanaryhmissä.” (O. Nagy [1961] 1979, 23.)

Szemerkenyi ja Voigt erottavat kielellisen ja ideologisen merkityksen toisistaan. Ideologinen merkitys vastaa saks. Sinngehalt-termiä. (Szemerkenyi–Voigt 1970, 350–351.)

Emma R. Molnár pitää tärkeänä myös ”historiallista kehitystä”, joka pitää puheenparsien ainesosat koossa. Lisäksi hän vaatii huomioimaan, että ne elävät kahdella tasolla. Niiden hakumuoto vastaa langue-tasoa, käytetty variantti taas parole-tasoa. Viimeksi mainittu on tärkeä siitä syystä, että kontekstin vaikutuksesta syntyy tilapäinen eli kontekstuaalinen merkitys. (R. Molnár 1988, 693–695.)

Itse R. Molnárin huomautuksiin yhtyen korostaisin niitä memoriaalis-assosiativisia yhteyksiä, joiden voimalla puheenparret elävät

variantteina. Nämä yhteydet antavat niiden muuttua, joskus sekoituakin. Näiden yhteysten lakattua toimimasta puheenparsa joko katoaa tai antaa tilaa uudelle.

2.2. Koska puheenparsia – näitä monomorfeemien tavoin käytäytyviä erikoisia fraasikiteymiä – voidaan käyttää monenlaisten lauseiden rakenne-elementteinä, on syytä puhua verbin-, substantiivin-, adjektiivin- ja adverbinkaltaisista, jopa interjektiota muistuttavista puheenparsista. O. Nagyin erikseen mainitsema tyyppi, joka karakterisoi jotakin ihmisluonnetta panemalla hänet itse puhumaan, on *wellerismi*. Matti Kuusi pitää näitä sananlaskun ja puheenparren välimuotona, koska ne liittyvät kiinteään repliikkiin. Talven mielestä ”wellerismit (sanomukset), joiden formulaan kuuluu ’sanoi’, ovat 1600-luvulta lähtien olleet tunnettuja maan länsiosissa. Itään – Savo- ja Karjalaan – ne levisivät vasta 1700-luvun lopulla ja vieläkin myöhemmin” (Talve 1979, 234). Vanhimmilla sanomuksilla on kosketuskohtia satu- ja tarinaperinteeseen (esim. eläin- ja paholais-sanomuksilla), kun taas nuorimmat kytketään tunnettuihin kansalaisiin ja poliittikkoihin. (id.) Itse olettaisin, että juuri kosketuskohdat – sanomusten välimuotoluonne – ovat estäneet keräilijöitä ja tutkijoita liittämästä niitä joko puheenparsien tai sananlaskujen, ehkä yksinkertaisesti kaskujen ryhmään. Otetaan muutama esimerkki. *Co, te fehér ló, taszítsd feleség!* Kyseessä on vanha sutkaus – ivallinen ja raaka – miehelle, jolla on huono kaakki. Suomalainen puheenparsa *Heose muää osta jos Miina kuale!* ei näytä kovin kaukaa haetulta vastineelta. Näin uhkasi eräs torppari vaimonsa kuolinvuoteella. Vaimo oli ollut hyvä vetäjä. Selitykseksi riittääköön sananlasku *Vanttuhiksi vaimo kuoloo, häviöksi hyvä hevonen*. Kevyempääkin sorttia löytyy, ks. esim. *Konstit on monet! sanoi akka, kun kissalla pöytää pyyhki* tai *Selevä pyy, sanoj Vänni kun sorsan ampuj*. Unkarista *Hogy vagy? Mint aki egy lóval szánt*.

2.3. Puheenparret voidaan luokitella rakenteen kannalta. Niitä on yksinkertaisia, yhdistettyjä joko konjunktiolla tai ilman ja yhdyslauseen kaltaisia. Ks. esim. *kilóg a lóláb ~ pukinsorkka/vuohensorkka pistää esiin; lovak elé fogja a kocsit ~ häntä heiluttaa koiraa; megszökik a kiscsikó ~ tallin ovi on auki – bagoly mondja verébnék ~ pata kattilaa soimaa: musta kylki kummallakin; se ökre, se szamara/se kutya, se peták/se kutyája, se macskája ~ ei lasta ei lam-*

masta/ei kattia ei koiria/ei varsaa ei vasikkaa; olyan, mint a kivert kutya ~ on niin kuin piesty koira – annyi pénze van, hogy tyúk eszi az apraját ~ rahaa on vaikka lampaat söisi/rahaa on vaikka vasi-koota kuivittelisi.

R. Molnárin uudemmantyyppisen ryhmittelyn mukaan (R. Molnár 1980, 578) voidaan puhua puheenparsigloseemista, -syn-tagmasta ja -lauseesta. Puheenparsilauseet jakautuvat yksinkertaisiin ja yhdyslauseisiin sekä puheenparsii vertauksiin. Katsotaan muutama esimerkki, jotka olen valinnut niin, että edessä oleva on aina varsinainen esimerkki, sen sijaan toinen on esimerkin vastineena sisältönsä kannalta, siksi se ei välttämättä vastaa yllä mainitsemaani asiaa tai ongelmaa, mutta todistaa materiaalin rikkauden.

ppgloss. lóhalálában ~ juoksee kuin olisi palava tuohenkäpy hännän alla; komiteahevonen ~ egy fenékkél két lovat; tyúkbélű ~ on yks suali ninko kanal;

ppsynt. vörös bika/vörös kakas ~ punainen kukko; Katin kontit! kissan viikset! ~ azt gondoltam, borjú repül;

pplause – yks. megállt a lova ~ potkaisi tyhjää; felült a magas lóra/magas lórol beszél ~ nyt se ei enää lehmätöntä nää; kifagy a borjú a tehénből ~ on niin kova pakkanen, että hevosen varsa jäätyy vattaa;

– yhd. kyllähä sika syitä löytää: millo on kársá kippee, millo mua on rouvassa ~ rest/lusta, mint a disznó;

– vert. annyiért hozzá, mint tyúk az ábécéhez ~ ei ymmärrä siitä enempää kuin sika hopealusikasta; úgy dobog a szíve, mint a bárány farka ~ syvän läpättää/lyää/pompaa kun lampaha saparo/hántä.

Pyrkimättä lausumaan lopullista totuutta eri rakennetyypeistä totean vain varauksin, että unkarista löytyy enemmän glosseemi-, syntagma- ja yksinkertaislause-puheenparsia kuin suomesta. Ns. konsektiivifraaseja (yhdyslause-pp.), joilla väritetään ja vahvistetaan yksityisiä sanoja tai sanaryhmiä, löytyy runsaasti molemmista kielistä. Suomesta saa eniten puheenparsivertauksia – materiaaliini pursuaa niitä. Unkarissa niitä on vähemmän, mutta se tietää jonkin verran tasaisempaa jakautumista.

2.4. Lyhytkin katsaus puheenparsiin paljastaa jo sen alusta alkaen tunnetun tosiasian, että puheenparret – niin kuin kansanrunous ylipäätään – elävät variantteina. Niiden elämänmuoto on variaatio.

Vilmos Voigtin luokittelua seuraten voidaan puhua kielellisistä, formulointi-, muoto-, merkitys- ja funktionaalisista varianteista. (Voigt 1971, 31–34.) Koska tällä kertaa tutkin puheenparsia enemmän langue- enkä parole-tasolla, kiinnitän huomiota ainoastaan kielellisiin, formulointi- ja muotovariantteihin. Ks. esim.

– *ügy áll a szeme, mint a döglött birkának/ügy néz, mint a döglött juh ~ silmät kun kuolleella lampaalla/kattoo kun pistetty pässi;*

– *forog, mint a kerge birka ~ hyppee sinne ja tänne ku mietetön lammas, olyan, mint a kerge birka ~ on kuin hullu lammas;*

– a) *rá van szokva, mint jó ló az abrakra/rászokott, mint macska a szalonnára* b) *belejön, mint kiskutya az ugatásba/hozzánő, mint kiscsacsi a füléhez* c) *hozzászokott, mint számár a böjthöz/rászokott, mint ökor a béres szavára/megszokta, mint cigány lova a koplalást* d) *megszokta, mint cigány lova a szántást/megszokta, mint kutya a verést* e) *megszokta/szereti, mint disznó a pocsetát.*

Kaikissa näissä muotovarianteissa kysymys on siitä, että 'joku on tottunut johonkin, kuin jokin eläin johonkin sen elämään kuuluvaan asiaan', silti variantit eroavat paljon toisistaan. Tapauksissa a) on helppo tottua mukavaan elämäntilanteeseen (hevosen hyvään rehuun, kissan silavaan). Tapauksissa b) on totuttu asiaan väistämättömyytensä. Ne edustavat hauskaa lohdutusta (pikku koira oppii haukkumaan, pikku aasinvarsa kasvaa sopuun korviensa kanssa). Tapauksissa c) joskin vastahakoisesti, mutta on pakko tottua epämiellyttäviin olosuhteisiin (aasin paastoon, härän rengin käskyihin, mustalaisen hevosen nälkään). Tapaukset d) ovat ns. kontrastiivisia puheenparsia, joiden merkitys positiivisesta muodostaan riippumatta onkin negatiivinen (mustalaisen hevonen ei ole tottunut kyntöön eikä koira pahoinpitelyyn). Tapaus e) on mielenkiintoinen siitä syystä, että sen negatiivinen merkitys johtuu näkökulman vaihdosta: sian on hyvä tottua lokaan, sillä loka kuuluu sen elinoloihin, kun taas ihminen pitää sitä inhottavana.

Ks. esimerkkejä suomestakin: *lyö/pieksee kuin vierasta sikaa (~ ügy üti, mint a lovat/veri, mint szódás a lovat); hakkaa kuin korppi nahkasäkkiä.* Ensimmäisessä tapauksessa pahoinpitely on tahallista, toisessa se on pikemminkin raivokasta ja tyhmää. *Tykkää niinku sika kynsimisestä (~ állja, mint koszos malac a vakarást); tykkää kun hevonen piiskasta (~ szereti, mint kecske a kést).* En-

simmäisessä tapauksessa myönteiseen muotoon kuuluu myönteinen sisältö, toisessa ei: kyseessä on kontrastiivinen puheenparsi.

3. Puheenparret tuottavat kielen opiskelussa ja kääntämisessä paljon vaivaa, mutta myös yhtä paljon iloa. Kahden (tai useamman) kielen puheenparsien vertailu auttaa sekä opiskelijoita että opettajia ja estää kääntäjiä kiintymästä liikaa pintatekstiin. Vertailu auttaa ymmärtämään kieltä syvemmin, koska se avaa silmät ja korvat uusille ulottuvuuksille, mm. niihin assosiatiiivis-memoriaalisiin yhteyksiin, jotka toisaalta pitävät koossa nämä puheenparret, toisaalta antavat niiden kehittyä – lyhentyä, laajentua, mennä ristiin tai jopa sekoittua toisiinsa.

Itse haluaisin luoda valoa vertailumahdollisuuksiin. Valitsemani puheenparret liittyvät kotieläinten nimiin. Olen koonnut pienen aineiston – lähdekielenä unkarari. Olen kerännyt n. 750 unkarilaista ja n. 500 suomalaista puheenpartta. Suomalaisten tietojen suhteellisen pieni määrä selittyy sillä, että olen keskittynyt enemmän vastineiden kuin itsenäisen materiaalin keräämiseen, enkä halunnut kovin monia variantteja. Olen kerännyt vain esim. hevoseen kytkeytyviä sanontoja enkä ole välittänyt tällä kertaa orista, ruunasta jne.

Vertailua vaikeuttaa se, että toisen kielen puheenparsi voi vastata toisen kielen sananlaskua tai päinvastoin, mikä muuten todistaa todella vaikuttavasti, miten häilyvä on raja puheenparsien ja sananlaskujen välillä. Itse olen vakuuttunut siitä, että tämänkin seikan tutkiminen olisi tarpeen: näet on olemassa puheenparsia, jotka ovat syntyneet mitä todennäköisimmin sananlaskusta. Ks. esim. *várja, míg szájába repül a sült galamb* ~ ei paistettu kana/hanhi/paistetut varpuset suuhun lennä ~ senkinek nem repül szájába a sült galamb; *kecskére bízza a káposztát* ~ panna pukki kaalimaan vartijaksi/ei ole pukista kaalimaan vartijaksi.

Unkarin osalta nojaudun O. Nagyin materiaaliin (1966) lisäten muutamia uudempia tietoja, suomen osalta Matti Kuusen toimitamiin kokoelmiin lisäten muutamia hajanaisia tietoja muista lähteistä. Esimerkit annan lähteen kirjoitusmuodossa.

Eläimet – ja niiden joukossa kotieläimet – ovat näytelleet tärkeätä osaa ihmisen elämässä kautta aikojen. Ihmisen antropokeskeisestä maailmankatsomuksesta ja maailmankuvasta johtuen eläimiin liitettävät puheenparret eivät kerro eläimistä, vaan niistä kuvista ja käsityksistä, jotka ihminen on muodostanut eläimistä. Ihminen kertoo

itsestään eläinten kautta. Näyttää siltä, että mitä vanhempi suhde kyseiseen eläimeen on, sitä enemmän puheenparsia siihen on liitettävissä. Esim. O. Nagy laskee 209 puheenpartta ja 107 sananlaskua ensimmäiseen ihmisen kesyttämään eläimeen eli koiraan (unk. *kutya, eb, fakó, tarka*) liittyen. Vastineita löytyy paljon suomestakin (itse olen kerännyt n. 120 kpl). Ks. esim. *úgy adja, mint a kutyának ~ heittää kuin koiralle luun; otthagya, mint kutya a piszkát ~ jättää kuin koira paskansa; olyan, mint a kivert kutya ~ on niin kuin piesty koira; mindig egy börben jár, mint a kutya ~ ei koira karvoistaan pääse; olyan, mint a láncos kutya ~ on kuin kahlittu koira; a kutya egye meg/a macska vigye el ~ koira vie/kissa vieköön; a kutya se ugat utána ~ koira ei perään hauku; a kutyának sem kell ~ ei kelpaa koirallekaan; úgy néz rá, mint a kutyára ~ katsoo kuin koiraa; lelövi, mint egy kutyát ~ ampua kuin koiran; kutyaidő van kint ~ ulkona on koiran ilma; kidobták, mint a kutyát ~ hänet ajettiin ulos kuin koira; itt van a kutya elásva ~ koira haudattuna; fázik, mint a kutya ~ palelee kuin koira; csahol, mint a kutya ~ räkyttää kuin koira; hogy a kutyák le ne vizeljék ~ ettei koira kintulle kuseksi; fáradt, mint a kutya ~ väsynyt kuin koira; ez már a kutyáké ~ se on mennyt koirille; hűséges, mint a kutya ~ uskollinen kuin koira; kutyába se veszi ~ ei anna koirankaan arvoa; marakodnak, mint a kutyák (a koncon) ~ ärhentelevät kuin koirat; morog, mint a bolhás kutya ~ murisee kuin koira kirpuissaan; kutyára/ebre bizza a szalonnát/hájat ~ koira makkaran vartijaksi; úgy bánik vele, mint a kutyával ~ kohdella jkta kuin koiraa; (jól kezdő s) ebül végzi ~ saada koiran kuolema; irígy kutya/fekszik, mint kuvasz a szénán ~ makaa kun koira luun/heinäkuorman päällä ei syä itte eikä anna toiselle; behúzza a farkát, mint az idegen kutya ~ juoksoo kun koera häntä koipiin välissä/palaa häntä koipien välissä jne.*

Uskollisuudestaan huolimatta koiraan liittyä melko vähän myönteisiä sanontoja. Koira on ollut jo kauan häpeämättömänä pidetty ja halveksittu eläin. Mitä tulee koiran negatiiviseen kuvaan, O. Nagy tarjoaa kaksikin selitystä. (O. Nagy 1966, 316–321.) Turkkilaisvallan aikana (1526–1686), sitten kurucien ja labancien taistelujen (1600-l. loppupuolelta vuoteen 1711) seurauksena Unkarissa oli paljon kulkukoiria ja ne aiheuttivat suunnattomasti vahinkoja: ihmiset pelkäsivät niitä. Toinen syy on paljon varhaisempaa alkuperää. Vanhat noita oikeudenkäyntien pöytäkirjat kertovat noitien ilmestyneen mustina koirina. Musta koira taas on yhdistet-

tävissä saatanaan, ks. esim. *ördög ágyában született* -kirouksen variantit *ebanyájú, kutyafoganású*. O. Nagy ei ole erehtynyt, mutta ei ole toisalta mennyt riittävän pitkälle. Nimittäin Unkarissa tataarien tuhokäyntiin (1243–45) liitetty ilmaisu *kutyafejú tatár* kansanperinteeseen onkin osoittautunut melkein ylikansalliseksi. Vastineita voi saada unkarilaisten sanontojen lisäksi virolaisten, latvialaisten, marien, romanialaisten, bulgarialaisten, sloveenien, kroaattien ja uuskreikkalaisten perinteistä puhumattakaan muinaiskreikkalaisten historioitsijoiden sekä Vanhan Testamentin ja Talmudin tiedoista. (Dobos 1986, 46–53.) Näin ollen on helppo ymmärtää, että *kutya* -sanaa käytetään 'nobody, nothing' merkityksessä. (Hadrovics 1992, 135.) Ks. esim. *tudja a kutya/a kutya se tudja; kutyabaja/kutyabaja sincs; bánja a kutya; eb gondja van a lábodnak; kutyánál a nemesleleve; kutyára hagyja a nevét* 'kuolee ilman poikaperillisiä'. Tämä tyyppi – negaatio ilmaisukeinona – puuttuu suomen puheenparsistosta, mutta muuntyyppisiä vahvasti kielteisiä sanontoja toki on. Ks. esim. *tarttuu kuin koira vaivaisen sauvaan; ei koiralla kunniata ole; olla koiranleuka; pääsi kuin koira veräjstä; tykönä koiran ase; koira kotuansa haukkuu* jne.

Kalkkunaan O. Nagy liittää kuusi puheenpartta. Vain kahdelle ei löydy vastinetta suomesta. Ks. esim. *vörös/mérges (lesz), mint a pulyka ~ punainen/punoittaa kuin kalkkuna; kevély, mint a pulykakakas ~ kopea kuin kalkkuna; berzenkedik, mint a pulykakakas ~ pöyhistyä kuin kalkkunakukko*. Kaikki nämä ovat hyvin yleisluonteisia, ne eivät muodosta mitenkään kansallista – ei unkarilaista eikä suomalaista – näkökantaa. Ne on kytketty kalkkunan silmiinpistävään erikoisuuteen: verenpunaiseen heltaan. Puheenparsien niukuus (muissa tapauksissa rikkaus) paljastaa melkoisella varmuudella, miten tärkeää osaa kyseinen eläin on näytellyt kansan elämässä – taloudessa ja sen kautta kulttuurissa. Mitä tulee kalkkunan mittaamiseen edustukseen puheenparsistossa, se vastaa sitä historiallista tosiasiaa, että kalkkuna tuotiin Eurooppaan vasta 16. vuosisadalla Pohjois-Meksikosta ja nykyisen USA:n itäisistä osista.

Aasi tuntuu Suomessa olevan yhtä "outo lintu" kuin kalkkuna. (Ks. esim. Runar Schildtin (1888–1925) novelli Aapo (1919), jossa nimihenkilö pitää nöyryyttävänä, siis identiteetilleen sopimattomana, että hänen on käytettävä aasia – hevosen sijasta – puutarhatoihin.) Aasiin liittyvät puheenparret – niitä löytyy vain kaksi – ovat tunnelmaltaan negatiivisia: *tyhmä kuin aasi; huutaa kuin aasi*. Un-

karista löytyy enemmän, O. Nagyin kokoelmasta ainakin 23 kpl, mutta nekin ovat enemmän tai vähemmän kielteisiä. Ks. esim. suomalaisia vastaavat *ostoba/tudatlan, mint a szamár ~ csak nagy fül kellene neki, mint a szamárnak; ordít, mint a szamár sekä bámul/áll, mint a szamár a hegyen ~ áll, mint Bálám szamara; csökönyös, mint a szamár; eltűnt, mint szürke szamár a ködben; meg van rakva, mint egy terhes/tergenyés szamár; úgy illik rá, mint szamárra a bársonyereg; rámaradt, mint szamárra a füle; úgy él, mint szamár a szemeten* jne.

Tietysti näitä lukuja on katsottava suhteessa muihin ryhmiin ja kokonaisuuteen. Näin nähdään, että unkarissa aasiin liittyviä puheenparsia on noin kolme kertaa enemmän kuin sikaan ja porsaaseen (yhteensä) liittyviä, suomessa taas niitä on 17,5 kertaa vähemmän. Suhteessa kokonaisuuteen unkarilaisten aasiin liittyvien puheenparsien osuus on 3,13%, suomalaisten 0,6%.

Eläimet voidaan asettaa suositummuusjärjestykseen sanontojen lukumäärän perusteella. Kuva näyttää seuraavalta:

unkarissa:	suomessa:
koira	koira
hevonen	hevonen
kissa	kissa
sika	lammas
härkä, hanhi	kana
lehmä, kana	porsas
lammas	sika, härkä
vasikka	vuohi, pukki, kukko
porsas	sonni
aasi	lehmä
vuohi, pukki, sonni	vasikka
kukko	varsa
varsa	mulli
tipu	kalkkuna
sorsa	nauta, aasi, tipu, sorsa
nauta	
kalkkuna	
mulli	

Taulukkoa katsellessa voi palauttaa mieleen tietoja Suomen (ja tietenkin myös Unkarin) maatalouden kehityksestä, mm. siitä, että Suomessa karjanhoito on ollut esihistorialliselta ajalta lähtien maatalouden tärkeä osa – päätavoitteena tuottaa lantaa ja vetojuhtia. Hevonenkin on kuulunut jo kauan maatalouteen: sitä on käytetty maa- ja metsätöissä, hevosia on jopa jalostettu ja myyty ulkomaille. Myös lampaita ja vuohia on kasvatettu. Kanoja oli kuitenkin varsin vähän 1800-luvun loppuun saakka, hanhia sitäkin vähemmän. Mainittakoon, että munia käytettiin ruokataloudessa, mutta ne olivat vesilintujen munia ja niitä kerättiin. (Talve 1979, 65–71.) Taulukon välittämä kuva vastaa suurin piirtein näitä seikkoja; silti en kannustaisi vetämään siitä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Joka tapauksessa taulukko kehottaa asettamaan viisaita kysymyksiä. Esim. hevosiin liittyviä puheenparsia on molemmissa kielissä paljon: unkarissa 110 (15%), suomessa 50–55 (n. 11%). Pitäisikö olettaa, että hevosella on samanlainen rooli molemmissa kulttuureissa? Ei tietenkään. Hevosen kuvat eroavat melko suuresti suomalaisten ja unkarilaisten puheenparsien peilissä. Karkeasti yksinkertaistettuna tuntuu siltä, että unkarilaiset – ainakin ennen vanhaan – ratsastivat enemmän kuin suomalaiset. Suomessa hevonen oli kallis eläin. Ks. esim. *Jos sull on keyhällen nuapurillesi kostettavoo nii yllytäk hevojsen ostoon ~ Puulla puu paikatahan, hoiolla hevoosen jalaka ~ Rahalla saa ja hevosella pääsee* (sananlaskut). Usein unkarilaisen hevoseen liittyvän puheenparren suomalainen vastine kertoo toisesta eläimestä. Ks. esim. *olyan, mint az igásló ~ ova ikä iästety härjä; úgy üti, mint a lovat ~ lyö kuin vierasta sikaa; akár a lóval imádkozzál ~ sopii kuin Hintuskan virsi Lammin akan vasikalle ~ puhu pukille; össeálltak, mint lovak a kánikulában ~ ne on yhres niin ko härkäpari*. Asetelma kääntyy nurin harvoin: *on iloinen kuin kolmen markan hevonen ~ visít, mint a pengős malac*.

Unkarissa hevonen saa olla tyhmä ja epämiellyttävä, jopa huono. Ks. esim. *ostoba, mint a ló; izzad, mint egy ló/a szódás ló; húzza a lóbört 'nukkuu sikeästi'; igyekszik, mint a rossz ló; konyít rá, mint a rossz ló az oszágútra*. Vastaavia suomalaisia puheenparsia löytyy aniharvoin. Ks. esim. *tuollase hepose kans kilpaan vaik lasen pöksyt nilkkoile ~ megválik, kinek lova futósabb*. Tyhmyydestä kärsii vain ruuna tai pikemminkin eräät ruunat. Ks. esim. *huonu muisti ku Moukan ruunalla ~ huono muisti ku Possen salaviolla*. Hevosta pidetään hyvämuistisena, ks. esim. *muisti kuin hevosella, puhuu rans-*

kaa kuin hevonen eli kyseessä on 'hyvä muisti' ja 'erinomainen ranskan taito'. Mainittakoon, että asian laita on samoin ruotsissa: *hästminne* tarkoittaa erinomaista, poikkeuksellista muistia. (Sika taas ei osaa kieliä: *puhua siansaksaa* tietää kovaa kritiikkiä.) Suomessa hevonen esiintyy useimmiten miellyttävässä valossa ja tietysti myös hevosen tavoin työskentelevä tai juokseva ihminen. Ks. esim. hyvästä hevosesta sanottuna *ei sitä yhe talve lumet pijätä ~ mennöö kun viis-talavias* (siinä iässä hevonen on parhaimmillaan) ~ *männöö ku harmoolla hevojsella/laukkoo kun hevonen ~ üget, mint a ló/úgy megy, mint a paripa; tekee työtä kuin hevonen ~ (annyit) dolgozik, mint a ló*. Hevosen omistaminen antaa aihetta ylpeyteen. Ks. esim. *hevonen eikä mikään hakohärkä; sananlasku Ei se jalkamiestä haasta, joka on päässy hyvän hevosen selkään ~ magas lórol beszél/felül a magas lóra; mahtava uottei saa puhtellakkaa ku hevoosen seljästä ~ fenn van a lovon, létrát kell tenni melléje, hogy leszállhasson*. Hyvä olokin voidaan liittää hevoseen. Ks. esim. *päästää hevosen nauru ~ vihog/röhög, mint a ló; röhöttää kun rokkaherran ruuna ~ röhög, mint a ló az abraknak; hirtuu kuin hevonen ~ nyerít, mint a ló*.

4.1. Eläimistä on muodostunut yleinen – suuresti pelkistetty – kuva. Tietyt ominaisuudet kuuluvat tiettyyn / tiettyihin eläimeen / eläimiin, toiset toiseen / toisiin. Ks. esim.

– *annyit eszik, mint a ló ~ syö paljon kuin hevonen/niin syöp ku harmaa hepone; erős, mint a ló/akkora, mint egy ló ~ vankka kuin hevonen/suuri kuin hevonen; (annyit) dolgozik, mint a ló ~ tekee työtä kuin hevonen, ahertaa/raataa kuin juhta;*

– *hűséges, mint a kutya ~ uskollinen kuin koira; irígy kutya ~ makaa kun koira luun/heinäkuorman päällä... ~ fekszik, mint kuvasz a szénán; otthagya, mint kutya a piszkát ~ jättää kuin koira paskanasa;*

– *türelmes/jámbor, mint a birka, ártatlan/szelíd/engedelmes, mint a bárány ~ lauhkea/laupias kuin lammas, viaton/lempeä/arka kuin karitsa/lammas; bamba/buta birka ~ tyhmä kuin pässi, pökö kuin lammas; ugrál, mint a bakkecske ~ hyppää kö klituri (vuohi); büdös, mint a bak ~ pahanhajuinen kuin pukki;*

– *érzi, mint macska az esőt ~ kiitelö kun kissa huonon ilman eillä; kutya-macska barátság ~ nii sovinos ku kissa ja koira/on kissa ja koira; kerülgeti, mint macska a forró kását ~ kiertää kuin kissa*

kuumaa puuroa; játszik, mint macska az egérrel ~ leikkii kissa hiirellä;

– tyúkeszű/buta tyúk ~ sillä on lyhyt muisti kuin kanalla; tyúkanyó természete van ~ vartioi kuin kanaemo poikasiaan; a tyúkokkal kel ~ nousee ennen kuin kukko laulaa;

– ugrál, mint a füves csikó ~ hyppii kuin varsa/villi kuin nuori varsa/viriä ja koria kuin pikku varsa;

– ordít, mint a szamár ~ huutaa kuin aasi; ostoba, mint a szamár/buta szamár ~ tyhmä kuin aasi;

– lusta, mint a tehén ~ laiska kuin lehmä; farka fölvägva ~ häntä torvella;

– nyakas, mint a bika ~ itsepäinen kuin härkä; szabados, mint a falu bikája ~ kaikki on yhteistä kuin kylän sonni/menen sonniksi Pohjanmaalle;

– erős, mint az ökör ~ vahva kuin härkä; alánő, mint az ökör farka ~ kasvaa niinku lehmän häntä allekäsín/kasvaa alaspäin kuin härän häntä; összeillenek, mint csálés ökör a hajszással ~ ova yhres ninku iästetty härjä;

– mohón esik neki, mint disznó a makknak ~ käy kimppuun kuin sika limppuun; piszkos, mint a disznó ~ likainen/siivoton kuin sika; rest/lusta, mint a disznó ~ laiska kuin sika/on toimes ninko sika loimesas; úgy eszik, mint a disznó ~ syö kuin sika; részeg disznó ~ on sikahumalassa; úgy illik rá, mint disznóra az aranyperec/disznóólra a cseréptető ~ hieno kuin sika satula selässä; hallgat/fülel, mint (süket) disznó a búzában ~ hiljaa kuin sika ristas (hernemaassa)/ kuulee kuin sika pavus/ruiskuhilaan alla;

– totyog, mint a kacsá ~ kävelee kuin sorsa; én a kakas, kend a tyúk ~ olla joka paikassa kukkonen jne.

4.2. *Pääpiirteiden lisäksi puheenparret esittävät sellaisiakin ominaisuuksia, jotka on sidottu olosuhteisiin: ikään, sukupuoleen, funktoon, eräisiin tiloihin, elämänvaiheeseen, omistajaan, vuodenaikaan tai merkkipäivään jne. Joskus eläimet esiintyvät tietyn henkilön omistamana. Näissä erisnimi antaa uskottavuutta – ikään kuin historian kosketusta – puheenparrelle (sen lausujalle yhtä paljon kuin kuulijalle), silti sen välittämä kuva ei ole tavallista radikaalimpi. Ks. esim. *sovány, mint egy gebe ~ laiha kuin kaakki; megvan, mint öreg ló a pelyván ~ säyseä kuin vanha tamma; gondolkodik, mint a szalmás ló ~ seisoo kuin astiamiehen hevonen; pyöreä/komea**

kuin tuomarin tamma; käy komeasti kuin rakuunahevonen; kaikkein tuttu kuin kalamiehen koira ~ házal, mint a házaló kutya; sovány, mint az agár ~ hoikka kuin ajokoiraa; kapaszkodik, mint a körmetlen macska ~ millä kynsítőn kissa puuhun nousee?; szédült tyúk ~ nii o ku pyörtynyt kana; megkoppasztották ~ alaston kuin kynitty kana; szalad, mint a csikó az anyja után ~ juoksee kun vaska emäs peräs; úgy siet, mint tehén a jégen ~ astelee kun lehmä alamäkeä; sir/bőg, mint a zálogos tehén ~ veet juoksee silimistä ku ruokkolehemällä; komor, mint a herélt bika ~ vakaana ja totisena kuin vasta pulkittu sonni; él, mint kan a rozsban ~ elää kuin sika pellossa; kövér, mint a Márton lúdja; päissään kuin Ellun kana; virkiä kuin erttelin aikuunen karoo (pässi); hozzákötötte Laci a lovát; tűzbe jön, mint Pap Jóska lova a fűrészporthól; mylvii kun Lahvon sonni/mylvii kuin rai-vostunut sonni ~ bömböl, mint a bika; vanhaa sukua kun Hannulan vasikat/see verra sukku kon tädin kutt olis men läpi porstua ~ atya-fiak a fehér juhról; okos, mint a tordai/bécsi/bányai/tavalyi kos ~ tyhmä kuin pässi jne.

4.3. Eläinten poikkeavia ominaisuuksia ei siedetä. Niihin liitetään negatiivisia asioita: epämiellyttäviä tapahtumia, pahoja ennusteita jne. Ks. esim. *a fehér ló megrúgta* 'menehtyi onnettomuuteen'; *valehtelee kuin valkea hevonen*; *musta hevonen* ~ engl. *dark horse* 'yllättävä kilpailija tai ehdokas'; *fehér lovon elad valamit* 'tuhlaa, haaskaa'; *a család fekete báránya* ~ *perheen/suvun musta lammas*; *valettelee niinko rusko koer*; *kirjava kuin Jaakopin lammas*; *rálépett a fekete tehén a lábára* 'hänen on usein käynyt huonosti'; *a fekete bika a szarvára vette* 'on kuollut' *megdőfte/a lábujjára hágott a fekete ökör* 'on kärsinyt paljon'; *megezi a vörös bika* 'tuli tuhoaa hänet'; *házára küldi a vörös kakast* ~ *punainen kukko* jne.

Mainittakoon, että ylikansalliseen värisymboliikkaan nojaten mustan ja punaisen arvostus on hyvin vanhaa perua. Valkoinen taas on yhdistettävissä albinismiin. Muut värit puuttuvat melkein kokonaan näistä puheenparsista. *Ruskea koira* saattaa olla kummallinen eräillä alueilla, siksi sitä syytetään valehtelusta. Unkarissa *zöld disznóról mesét mondok* lupasi ennen vanhaan jotakin ennenkuulumatonta.

Poikkeavuus – ylittämättä luonnonmukaisuuden rajoja –, esim. miellyttävä väri voi tietää onnea. Ks. esim. *elkapta a szürke ló farkát/tarka lovat látok, sok szerencsét várok/szürke lovat látok,*

szerencsét talállok/a tarka kanca aranyat szart a markába ~ männöö ku harmoolla hevojsella; ez is a szöke tehén borja.

Sananparsi esittää vain yhden puolen asiasta, siksi ne voivat mennä ristiin. (Kuusi 1954, 84.) Ks. esim. *feléje fordítja a fehér ló farkát* 'onni suosii häntä'. (Tietysti asiaa voidaan tulkita toisestakin näkökulmasta: kyseisessä puheenparressa valkoinen hevonen on selin, siis toimii tavallisesta poikkeavalla tavalla.) Joka tapauksessa nämä "ristiriidat" eivät koske eläinten yleisluonnetta: *sika ei koskaan loista puhtaudellaan*, ks. esim. *úgy kiöltözött, mint árva malac a sárban ~ pesty sika rypee rapakossa.*

Eläimelle tyypillinen väri liitetään paljouteen ja kodikkuuteen. Ks. esim. *járja, mint tarka macska a házhéját/tudja a járást, mint a tarka macska a házhíját ~ on vaa niinku harmoi kissoi; väkeä kuin kirjavia kissoja/sil on sulhasia ku kirjavia kissoja/on muntta lai ko kirjava kati maos ~ annyi van, mint tarka kutya; bírja, mint a barna (ló).*

Muukalaisen tai vähemmistöön kuuluvan ihmisen (Unkarissa esim. saksalaisen, slovakin (tótin), Suomessa venäläisen (ryssän), ruotsalaisen ja molemmissa maissa mustalaisen) eläin eli itse muukalainen omistaja ovat aina eriskummallisia. Niille saa nauraa. (Aiheesta ks. Talve 1979, 233; O. Nagy 1966, 465–466.) Ks. esim. *megköti magát, mint a német ló; szász a lován ül és keresi; megjárta, mint német a borjúval; felválták az orrát, mint a tatár lónak; hozzászokott cigánylovon nyargalni* 'tottunut puhumaan asian vierestä'; *nii on kirjava ko mustalaise hevose selkää; dicséri, mint cigány a lovát ~ kehuu ku mustalainen hevostansa/on kokoa ja näköö niinko mustalaise hevosesa; megszokta, mint cigány lova a koplalást ~ käy kuin mustalaisen hevoselle: juuri kun oppi syämättä ollen nii kuali ~ megszokta, mint cigány lova a szántást/verést; szereti, mint cigány a lovát ~ rakastaa kun mustalainen hevostaan; kiertää kun ryssä härän hännästä; päräsi ikä ruattalaiste sia, vaikkei ollaka kon yks; kiärtelee siine niinko Ruattin otava (vrt. kiertää kuin kissa kuumaa puuroa) jne.*

Sukupuolten, eri eläinlajien ja niille uskottujen tehtävien sekoittaminen saa osakseen paljon ironiaa. Sillä kuvataan ahneutta ja typeryyttä, arvon alenemista tai yhteensopimattomuutta. Näennäinen ero taas ilmaisee moittimista. Ks. esim. *kakas alatt tojást keres/az ökör alatt is borjat keres/a bika alatt is borjat keres/kakast ültet pulykatojásra ~ härän lypsää, lehmän heittä lypsämätä; tehenet*

*kantároz/disznón gyapjat keres/az ökörben ikrát kerestet; lóról szá-
márta ül/paripárol agárta ugrott; lovak elé fogja a kocsit ~ hantá
heiluttaa koiraa; báránybörbe bíjt farkas ~ susi lammasten vaat-
teissa; kutya-macska barátság ~ ovat kuin kissa ja koira; disznót
ebért nem adok; olyan atyjafia, mint ökör a lónak; azt se tudja, me-
lyik malac ki ökre; olyan, mint a lúd a hattyúk között; syksyistä he-
vosta ja keväästä miestä/syksyinen vasikka ja keväinen sianporsas ~
egyik kutya, másik eb; eben gubát cserél, eben tarkát vesz, kilátszik,
mint birkák közül a szamár jne.*

Mutta sinnikäs vaivannäkö tuottaa joskus hedelmiä. Puheenparret még az ökre is borjazik/disznóról is gyapjat nyír viittaavat onnenpekkaan, jonka kaikki yritykset onnistuvat uskomattoman hyvin. Näitä voidaan verrata suomalaisiin sananlaskuihin *Kukkokin munii kun tiukan näkee ~ Kun kovalle ottaa koiraskin poikii*. Unkarilaiset puheenparret heijastavat kevyttä iloa ja hivenen kateellisuutta vähän kuin sananlasku *Bolondnak bolond a szerencséje*. Suomalaisia sananlaskuja lukiessa mieleen tulevat pikemminkin karut olot ja sisu, joskaan nekään eivät ole vailla huumoria.

5. Huumori kuuluu puheenparsiin, mikä johtuu alkuperäisen, hyvinkin maanläheisen merkityksen ja sille rakentuneen uudemman kuvaannollisen merkityksen välisestä jännityksestä. Huumori on milloin suhteellisen lempeää, milloin terävää, jopa raakaa. Ks. esim. *megszökik a kiscsikó ~ tallin ovi on auki; elaludta a malacok álmát ~ nukkui kuin porsas; malacot szopott ~ toi poika on ninkun olis kuttua takkaapäin imeny/nii sä ole ikä takkaa imenny porsas; visít, mint a malac ~ hiljasta ko sian maatapano; van a farkában vér ~ lamma on saporollaan; kibaszná a kecskét is a sárból két forintért ~ on nii ahne että ottaa äyriin hevosen persiistä vaikka hampain/se ottaa rahaa vaekka juoksevan hukan hännästä jne.*

6. Mitä tulee sananparsien tai ylipäätään fraseologismien – Tõnu Seilenthalin termiä käyttäkseni – ominaisuuksiin, olen samaa mieltä kuin hän (ks. Seilenthal 1995, 145–146), joskaan en usko samalla tavalla kielteismuotoisten fraseologismien runsauteen. (ib.) Tilastotietojen perusteella on todettu, että esim. suomalaisia kielteismuotoisia vertauksia on vajaat 3% kaikista vertauksista. Osa niistä on kielteismuotoisten muunnelmia. Ks. esim. *on niin köyhä että koerat pissii kintulle ~ on penniä sen verran pussissa ettei koi-*

rat kintulle kuse ~ hogy a kutyák le ne vizeljék/hugyozzák. Useimmat kielteismuotoisista vertauksista näyttävät olevan tyyppiä ei tiedä enempää kuin sika pohjantähdestä/ei ymmärrä siitä enempää kuin sika päivännoususta/hopealusikasta ~ annyiit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez jne.

Mutta kun ironia ja mieltymys kontrasteihin on ominaista puheenparsille, melkoinen osa myönteismuotoisista puheenparsista sisältääkin negaation. Ne ovat useimmiten vertauksia, joskin muitakin tyyppejä löytyy – etenkin unkarin taholta. Kuusi puhuu niistä ”vertaussutkauksina”, jolloin ilmaistaan jokin laatu enemmän tai vähemmän elliptisesti. (Kuusi 1954, 130.) Mielestäni ellipsi koskee vain muotoa. Negaatio sisältyy vertailukohteeseen implisiittisesti, siis latentisti eli julki sanomatta, silti ilmiselvästi. Se tarkoittaa jotakin mahdotonta tai järjetöntä. Negaation implisiittinen, mutta selvä läsnäolo pohjautuu memoriaalis-assosiatiivisiin yhteyksiin, jotka toimivat sekä viestin lähettäjässä = puhujassa että sen vastaanottajassa = kuulijassa/lukijassa. Jos yhteyttä ei synny, puheenparsi-viesti ei toimi, se jää tyhjäksi. Unkarilaisia esimerkkejä on kerääntynyt 52 (7%), suomalaisia taas 25 kpl (5%). Ks. esim. *annyiit tud hozzá, mint lúd a zsoltárhoz/szamár az aranyhoz/regéhez/hegedűhöz/annyiit ért hozzá, mint ökör a vasárnaphoz/tyúk az ábécéhez* (vrt. suom. *ei tiedä enempää...*); *úgy áll rajta, mint tehéne a gatya/illik rá, mint disznóóra a cserépfedél/...mint disznó orrára az aranyperc/...mint számárra a bársonynerég/...mint kutyára a kolomp ~ sopii ku satula puuhevoson selkään/hieno kuin sika satula selässä; szereti, mint kecske a kést ~ tykkää kuin hevonen piiskasta/se oottaa kun härkä hamaroo ~ szereti, mint macska a sarat; feltekeri az eszét, mint a döglött borjú; on toimesas ninko sika loimesas; jókedve van, mint a kötözött malacnak ~ siet/táncol, mint a megkötözött marha; marssivat peräkkäin kuin köyhän talon porsaat (niitä on yksi ainoa); hyvä haju ku Mönkönlahen lampaalla; annyi pénze van, mint kopasz kutyán a szőr; mulat, mint kutya a kútban/a karó közt; szelídebb a megvadult bikánál ~ tunteellinen kuin sonnimulli; hamarabb lesz téhénnek csikaja; katsoo kuin katti kuninkaan silmiin; eminens, mint juhok közt a számár; majd ha a tyúk gyászol/akkor lesz, amikor a borjúk repülnek ~ kun lehmätkin lentää; jóllakott, mint kilenc kutya egy egerrel; ló mondja, számár bizonyítja ~ kuulin sen suoraan hevosen suusta (vrt. valehdella kuin hevonen);*

viha ko kiss lehmlämint maito; on kokoa ja näköö niinko mustalaise hevosesa jne.

Unkarin ns. kaksoiskiellon ansiosta on olemassa hyvin mielenkiintoinen puheenparsityyppi, jonka kielteinen muoto sisältää myönteisen merkityksen. Tosin ne ovat sen verran ”ovelialia” sanoja, että niitä voidaan käyttää kielteisestikin. Sellainen käyttö on kuitenkin köyhempää sorttia. Ks. esim. *nem adná egy vak lóért/egy csikóért/egy zsák malacért/egy fias tehénért ~ sokért nem adná, ha tudhatná, mi vár rá* ’hän antaisi paljon siitä, jos saisi tietää, mikä odottaa häntä’. Toisenlaisessa kontekstissa: *nem adná egy csikóért: nem adná egy csikóért sem a pohár vizet* ’hän ei antaisi edes varsasta (saamaansa tai tarjolla olevaa) lasillista vettä’.

7.1. Mitä tulee puheenparsien tutkimismahdollisuuksiin – ja yleensä fraseologian tärkeyteen – yhdyn mm. Tönu Seilenthalin toteamuksiin. Tutustuminen puheenparsiin auttaa sekä opiskelijoita että opettajia puhumattakaan kääntäjistä. Esim. ’ostaa tavara sitä näkemättä’ voidaan ilmaista molemmissa kielissä puheenparrella: *zsákbamacskát vesz ~ ostaa sika säkissä*. Huolimatta siitä, että *nyúl helyett macskát véssen* -lause György Káldin (1572–1634) tekstistä lienee tuttu useammillekin kielentutkijoille molemmissa maissa, samoin ’sika säkissä’ kuva myös unkarilaisille, yllä mainittua vastavuutta ei saisi kyseenalaistaa. On parempi oppia uutta toisen kansan ajattelutavasta, historian ja kulttuurin eroista. Yhtenäisestä elämänfilosofiasta ei voi eikä kannatakaan puhua, mutta voisi kartoittaa ne käsitteet, käsitteentät – kaikkein pelkistetyimmät –, joiden avulla puheenparret tulisivat verratuksi uudella tavalla.

7.2. Puheenparret ovat pala kielihistoriaa, koska ne luovat valoa ratkaisemattomiinkin kielihistoriallisiin ongelmiin – semantiikasta morfologiaan. Eri kielten puheenparsien vertailu tuo lisävalaistusta näihin kysymyksiin. Esim. itse en olisi ymmärtänyt unkarilaisia puheenparsia *esik, mint a lódereka; úgy hány, mint a lóderék*, jos en olisi lukenut suomalaisista *ruohokkaista hevosiista* tai *ruoholampaista* (vrt. *sattaa ko Hämmeen aisaa ~ tulee ko aisaa*). Noudatetaan mm. Arnold Ipolyin neuvoa (v. 1855): verrataan eri kielten sananparsia toisiinsa unohtamatta, että jo ensimmäisten kielioppien ja sanakirjojen laatijat sekä Raamatun kääntäjät, toisin sanoen kontrastiivisen kielentutkimuksen esi-isät vertasivat eri kielten sananlas-

kuja ja puheenparsia toisiinsa kunnioittavalla maltillisuudella, samalla kuitenkin henkevästi. Koska puheenparret(kin) elävät variantteina, olisi lähdettävä juuri variointitavoista, sillä ne koskevat kaikkia kielen tasoja yhteydessä historiaan ja kulttuurikehitykseen.

7.3. Kehottaisin tutkimaan tyylikysymyksiäkin: kuinka puheenparret toimivat vertauksena, metaforana, allegoriana, metonymiana, synekdokeena, hyperbolana tai litotelesina. Ks. esim. *zsákbamacska ~ sika säkissä* (metafora); *eben gubát cserél*; *niin maksaa ku kuollutta hevosta* (allegoria); *sokat ivott a lova* (ajaja on humalassa eikä hevonen); *jää siannahkaa kantamaan* (metonymia); *fut a lova*; *hänellä on kissan päivät* (synekdokee); *tehdä karpäsestä härkänen* ~ vanha unk. *a szúnyogból is bikát csinál* (hyperbola); *akkora, mint a macska ökle* ~ *mies on kun kanan taluttaja* (litoteesi) jne.

7.4. Vertaillessa unkarin ja suomen puheenparsia toisiinsa kasvaa halu selvittää niiden alkuperä. Suuri osa yhtäläisyyksistä selittyy samasta lähteestä, esim. *várja, míg szájába repül a sült galamb* ~ *ei paistettu kana/hanhi/paistetut varpuset suuhun lennä* (Telekleides, Ovidius, Martin Luther, Hans Sachs); *bűnbak* ~ *syntipukki* (3. Moos. 16); *apostolok lován* ~ *apostolin kyydillä/hevosilla* (alun perin Jeesuksen opetuslapsiin viitaten); *a család feketé báránya* ~ *perheen/suvun musta lammas* (Walter Scott [1771–1832] totesi, että joka laumassa on musta lammas) jne.

Käsiteltäessä mahdollisia lähteitä ja lainapuheenparren (tai -sananeläksen) reittiä on oltava varovainen. Esim. *koira ei perään hauku* ~ *a kutya se ugat utána* -puheenparsien vertailu kieltää uskomasta, että sanonta olisi periytynyt Kalevalasta (10: 189–194), niin kuin Suomalaisessa fraasisanakirjassa lukee (s. 131). Joskaan unkarilaisen puheenparren merkitys ei vastaa sataprosenttisesti suomalaisen merkitystä, ne voidaan saattaa yhteiseen nimittäjään. Samoin esim. *kutya-macska barátságban élnek* ~ *elää kuin kissa ja koira* ~ vir. *nad elavad nagu koer ja kass* ~ *koer ja kass on alati tülis* ~ saks. *sie leben wie Hund und Katze* ~ engl. *to agree like cats and dogs* ~ ven. *жить как кошка с собакой* ~ mari *ук пусакыште пий ден пырыс келшен огым керп* jne. antavat olettaa, että kyseessä on arkkityyppi.

Joskus ollaan kiintyneitä merkkihenkilöihin. Esim. Fraasisanakirjan mukaan (s. 131) *koira vie* ”on Sokrateen (469–398 eKr)

viljelemä voimasana. Sanonta lienee jonkinlainen eufemismi eli kaunistelua, koska jumalten nimen mainitsemista kartettiin”. Sanonnan kenttä on niin suuri, että on aiheellisempaa olettaa, että kyseessä on jälleen kerran arkkityyppi. (Aiheeseen liittyen ks. Dobosin toteamukset koirasta.) Vrt. unk. *hogy a kutyák egyenek meg/a macska rúgja/rúgjon meg/az ördög vigye/vigyen el/a fene egye/egyen meg* ~ suom. *kissa vieköön/paha periköön* ~ vir. *susi sind söögu/pagan vôtaks/vôtku sind kurat* ~ saks. *hol’ dich der Teufel/der Teufel soll sich holen* ~ engl. *the deuce take you/it* ~ puol. *niech cię diabli wezmą* ~ *niech kat porwie/bierze/weźmie* jne.

Puheenparret voivat muuttua niin paljon, että on enää vaikea päättää varmuudella, onko kyseessä muunnelma tai uusi puheenparsi. Ks. esim. *Ernestin koirat ovat liikkeellä*. Sanonnan *Ernesti* oli ”poliittinen originelli ja lainoppinut Ernesti Hentunen, joka puolusti oikeutta ja kaivoi esiin totuuden 1930- ja 40-luvulla *Ernestin koirien* avulla, kuten hän sanoi”. (Fraasisanakirja s. 46.) Sanonta on yhdistetty toiseen *pikkulinnut visertävät/laulavat*, joka taas on periytynyt Raamatusta (Saarnaaja 10: 20) ja se esiintyy myös Shakespearelta Henrik IV:n lopussa: *I heard a bird sing*. (Fraasisanakirja 254–256). Se on tuttu muissakin kielissä, ks. esim. unk. *a verebek is csiripelik* ~ vir. *sellest sädistavad varblasedki katustel* ~ saks. *die Spatzen pfeifen es auf/von den Dächern* ~ puol. *wróble na dachu juz śpiewają* jne.

Puheenparret jopa katoavat: vuosisadassa noin kolmannes häviää tai väistyy uudempien tulokkaiden tieltä. Eniten aikaan ja paikkaan sidotut ovat herkimpiä katoamaan. Ks. esim. *punottaa ninku punakaartinen seinän raossa* ~ *punaanen ku luret*. Ensimmäinen katosi tilanteen muututtua, toinen taas asumuskulttuurin parannuttua.

Puheenparsien vertailu vaatii paljon tietoja ja sitäkin enemmän maltillisuutta ja kärsivällisyyttä. Siitä huolimatta kehotan ryhtymään töihin. Toivoa saa, että ennemmin tai myöhemmin *kilóg a lóláb* eli *pukinsorkka pistää esiin*. Tai olisiko se *vuohensorkka*? Ehkäpä *az ördögnek lúdlába*?

Kirjallisuus

- Dobos, Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Gondolat. 1986. Budapest
- Hadrovics, László: Gondolatok a történeti magyar frazeológiáról. MNy LXXXVIII (1992): 129–141.
- Hakulinen, Lauri: Suomen sanakirjoista. In: Kirjoituksia suomen kielestä. SKS. 1967. Helsinki, 83–107.
- Juhász, József: A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Tankönyvkiadó. 1980. Budapest, 79–97.
- Kiefer, Ferenc: A szó. In: Hajdú Péter 70 éves. Linguistica Series A. Studia et Dissertationes, 15. MTA. 1993. 171–178.
- Kovalovszky, Miklós: O. Nagy Gábor és a szóláskutatás. In: Mi fán terem? Gondolat–Talentum. 1979. 5–10.
- Kuusi, Matti: Vanhan kansan sananlaskuviisus (1544–1826). WSOY. 1953. Porvoo–Helsinki.
- Sananlaskut ja puheenparret. SKS. 1954. Helsinki.
- O. Nagy, Gábor: Mi fán terem? (1961) Gondolat–Talentum. 1979. Budapest.
- Magyar szólások és közmondások. Akadémiai Kiadó. 1966. Budapest.
- Egy fejezet a magyar szólás- és közmondáselmélet történetéből. In: A magyar nyelv története és rendszere. NytudÉrt 58 (1967). 258–261.
- A magyar frazeológiai kutatások története. NytudÉrt 95 (1977).
- Paczolay Gyula: A Comparative Dictionary of Hungarian–Estonian–German–English–Finnish and Latin Proverbs with an Appendix in Chermis and Zyrian. VEAB. 1987. Veszprém.
- R. Molnár, Emma: Alapforma és változat kérdése a szólások vizsgálatában. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Tankönyvkiadó. 1980. Budapest, 575–578.
- Irodalmi nyelvi szint és frazeológia. In: A magyar nyelv rétegződése. Akadémiai Kiadó. 1988. Budapest, 695–696.
- Seilenthal, Tõnu: Fejjel és fejrészekkel kapcsolatos kifejezések. In: Finisch-ugrische kontrastive Untersuchungen. Hungarologische Beiträge 3. Universität Jyväskylä. 1995. 145–150.
- Szemerényi, Ágnes–Voigt, Vilmos: A termelés és a nyelv kapcsolata a szólásműveletekben. Ethnographia 81 (1970): 350–362.
- Talve, Ilmar: Suomen kansankulttuuri. SKS 355. 1979. Helsinki.

- Voigt, Vilmos: A szólások változatainak szintjei. *Nyr.* 95 (1971): 29–35.
- Sananlaskujen variantit kielen eri tasorakenteissa. In: *Sampo ei sanoja puutu*. Kalevalan seuran vuosikirja 51 (1971): 178–188.
- Új jelenségek a szóláskutatásban. *MNy.* LXXI (1975): 404–410.
- Suomalainen fraasisanakirja. Toim. Virkkunen, Sakari. Otava. 1983. Keuruu.
- Vanhakansan kirja: Suomalaiset sananparret. Toim. Laurson, Marianne-Lehtonen, Arja. WSOY. 1985. Porvoo–Helsinki.

Miksi kohtelias puhuttelu on unkariksi vaikeata?

Tiia MARGUS

Unkarin kielessä, toisin kuin suomessa ja virossa, ei ole yhtä aina käyttökelpoista ja sopivaa kohteliaisuutta ilmaisevaa sanaa, vaan monien eri mahdollisuuksien joukosta on valittava kuhunkin tilanteeseen parhaiten sopivat kohteliaisuusmuodot.

Käsittelen tarkemmin erilaisia mahdollisuuksia. Tarkasteluni perustuu Antonina Guszokovan työhön ”A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvből”. Sen lisäksi käsittelen käännös vaikeuksia, jotka johtuvat kielten erilaisista mahdollisuuksista.

Kohteliaalla puhuttelulla tarkoitan teitittelyä. Unkarin sukulaiskielissä, suomessa ja virossa, teititellään monikon 2. persoonassa, tämä on lisäksi aina sopivaa ja kohteliasta. Unkarissa käytetään 3. persoonan verbimuotoa ja erilaisia kohteliaisuuspronomineja, jotka eivät liity 3. persoonan persoonapronomineihin. Kohteliaisuuspronominit eivät ole pakollisia, ne voi korvata jollakin muulla, yleensä ne voivat jäädä pois. Guszokovan mukaan pronomini lisätään aina, kun halutaan korostaa henkilöä.

Käsittelen tarkemmin unkarin eri teitittelytapoja.

1. Neutraalein tapa olisi vain 3. persoonan verbimuodon käyttö. Muutamia esimerkkejä: *Mit akar? Van pénze, mi?*

Vain 3. persoonaa voi yleensä käyttää kaikenlaisissa tilanteissa, tarkoitan millä miesten ja naisten keskenäisiä puhutteluja, eri ikäryhmiä jne. Mutta usein 3. persoonan verbimuoto sinällään ei riitä, ja on joka tapauksessa käytettävä kohteliaisuuspronominia tai korvattava kohteliaisuuspronomini jollakin toisella lauserakenteella.

2. Kaksi tärkeintä kohteliaisuuspronominia unkarissa ovat *maga* ja *ön*. Näiden kahden kohteliaisuuspronominin välillä on erona se, että *ön* ilmaisee suurempaa kohteliaisuutta kuin *maga*. Valinta määräytyy sen mukaan, ovatko keskustelijoiden väliset suhteet vasta-

vuoroisesti tasavertaisia tai epätasaisia. *Magaan* verrattuna merkitsee *ön* suurempaa etäisyyttä ja kunnioitusta. Säännöllisesti esiintyy *ön* virallisessa kielessä. Näin voi puhutella tasavallan presidenttiä, professoria jne. Muutamia esimerkkejä:

Ön mikor érkezett? Ön külföldi? Professzor úr, ön, aki...

Yleisesti esiintyy *ön* sosiaalisesti tasavertaisten kesken tai alhaisemmassa sosiaalisessa asemassa olevien henkilöiden puhutellussa heitä korkea-arvoisempia. *Ön* sopii myös suuren ikäeron tapauksessa, kun nuorempi puhuttelee vanhempaa.

Öniä ei käytetä emotionaalisesti latautuneessa keskustelussa.

Ön esiintyy harvemmin nuorten kielessä ja useammin aikuisten kielessä. Sitä käytetään pikemmin miehiä kuin naisia puhuteltaessa.

3. *Maga* käytetään vähemmän kohteliaana, ylpeästi alentuvana, joskus epäkohteliaana puhuttelumuotona. *Maga* voi ilmaista halveksuntaa, vastenmielisyyttä ja mielihapaa.

Esimerkki *magan* armollisesta käytöstä on Sándor Somogyi Tóthin kertomuksessa ”Huszoneyg korsó sör”, kun siinä kuvataan innokasta kapakkakeskustelua:

Nézze, kismester, hagyja abba a vizsgáztatást, mert kijövök a türelemből és az ilyen egyszázbélűt, mint maga, székestül fölteszem az asztalra... Én magát azon a szellőzőablakon át kiteszem az utcára.

Guszkovan kysymykseen, kumpi olisi kohteliaampi, puhuttelu *önillä* tai *magalla*, vastattiin, että *maga* on karkean sävyn käyttöä, ikään kuin nimetön loukkaus.

Maga on usein yhdistetty henkilön erisnimeen tai virkanimitykseen: *Sanyi bácsi, maga hogyan végzi ezt a munkát?*

Puhutellessaan naisia valitsevat haastattelijat *önin* tai *magan* puhuteltavan iän perusteella. Vanhemman miestyöläisen kanssa on *maga* mahdollinen. Vanhemman naistyöläisen kanssa, samoin kuin jokaisen vanhemman naisen kanssa, haastattelija yrittää välttää *maga* ja puhutella *önillä* sulloin, kun hän ei tiedä puhuteltavan nimeä.

Tuttujen ihmisten välisessä keskustelussa on yleinen *maga* yhdistettynä lieventäviin sanoihin tai substantiivisiin puhutteluihin, nykyisin on tämä hyväksytty myös vieraita puhuteltaessa. Jos ikä- tai säätyerot ovat isoja, voi pronomini *maga* yhdessä tiettyjen varmojen sanojen kanssa muuttaa puhuttelun myös epäkohteliaaksi. Tuntuu mahdottomalta, että samaa tai eri sukupuolta oleva nuorempi tai al-

haisemmassa asemassa oleva henkilö puhuttelisi *magalla* iältään tai säädyltään itsensä yläpuolella olevaa henkilöä. Sellaisessa tapauksessa merkitsee *magán* käyttö jo kielietiketin rikkomista.

4. Kohteliaisuuspronomini *magácska* on syntynyt todennäköisesti samalla tavalla kuin substantiiviset deminutiiviset puhuttelumuodot *szívecském, lelkecském*.

Aikaisemmin puhuttelivat miehet sillä vain naisia ja nuoria tyttöjä, kun he halusivat ilmaista kasvavaa kohteliaisuutta tai hellyyttä ja myötätuntoa. Esimerkiksi Zsigmond Móriczin kirjeessä Mária Simonynille: *Igen, kedves, mindig itt ül magácska mellettem...* Nykyisin kirjailijat käyttävät *magácska*-muotoa luonnehtiessaan maaseudulta kotoisin olevia miestyyppejä.

Vaikka yleisesti *magácska* kuuluu miehiseen puhetapaan, saattavat sitä käyttää myös naiset. Jos nainen sanoo *magácska*, se voi tarkoittaa suosiota tai puhutellulle esitettäviä moitteita. Esimerkiksi kaupassa keski-ikäinen myyjätär puhuttelee ikäistään asiakasta näin: *Asszonyom, ha minden vevőre annyit várnék, mint magácskára...*

5. Alisteisten suhteiden yhteydessä korvataan 3. persoonan kohteliaisuuspronominejä myös yleisnimillä. Yleisnimet ilmaisevat siten yhteiskunnallista eroavuutta, isompaa ikäeroa tai arvovaltaa, isompaa välimatkaa ja huomattavampaa arvonantoa kuin kohteliaisuuspronominiin käyttö. Tällaisia yleisnimiä ovat esimerkiksi *úr* ja *hölgy*, yleistynyt on sanapari *tanár úr*. Palveltaessa on tällainen puhuttelu aika tavallista: *A hölgynek mi a kívánsága?*

Yleisnimeä käytetään epävirallisessa keskustelussa kadulla, kulkuneuvoissa, jonotettaessa: *Az úr leszáll? A hölgy következik.*

Haastattelijat käyttävät substantiivisia puhutteluja esitellessään haastattelun kohteena olevan henkilön, koska katselija tai kuuntelija saa sen avulla tietää, kenestä on kyse: *A közeljövőben miről álmodozik a gyermekváros igazgatója?*

6. Verbien *tetszik* ja *szíveskedik* käyttö jonkun muun verbin infinitiivin kanssa on vielä yksi kohteliaan puhuttelun mahdollisuus. Esimerkiksi *tetszik ismerni, tessék parancsolni, szíveskedjék az ajtót becsukni*. Näiden ilmausten käyttö on vanhaa perinnettä, joka ilmaisee arvonantoa ja kunnioitusta keskustelutoveria kohtaan. Im-

peratiivista muotoa *tessék* käyttö on tavallista imperatiivia kohteliaampi: *Tessék leülni!* on siis kohteliaampi kehotus kuin *Üljön le!*

Päätettyäni katsauksen unkarin kohteliaan puhuttelun eri mahdollisuuksiin Guszkovan mukaan, käsittelen ongelmia, jotka tulevat esiin, kun ruvetaan kääntämään unkarilaisia tekstejä kieleen, joka on puhuttelumutojen valikoiman kannalta unkaria köyhempi. Tällaisesta kielestä käy esimerkiksi juuri viro eli siis se kieli, jonka pohjalta seuraava yleiskatsaus kääntämiseen liittyvistä ongelmista on laadittu. Tarkasteluni kohteena ovat György Spirón näytelmät ”A kert” ja ”Csirkefej” ja niiden vironnokset.

Kääntäjän ongelmana on, että mitä pitäisi tehdä, kun halutaan säilyttää kaikki nämä merkitysvivahdukset, joita erilaiset puhuttelum muodot tarjoavat. Kääntäjän täytyy puolestaan muuttaa tai lisätä jotakin, jotta ajatuksen vastaavus säilyisi.

1. *Maga*-pronominin kääntämisestä.

– *Nekem maga nem fontos.* (János Annalle) *Mitte teie ei ole mulle tähtis.* Tämä käännös voisi olla myös: *teie ei ole mulle tähtis, mulle ei ole teie tähtis.* *Mitte teie* lauseen alussa on selvästi korostetussa asemassa ja ilmaisee Jánosin tuntemaa ylpeyttä Annaa kohtaan.

– *Nem segíthet. Ezen maga sem. Senki.* (Anna Jánosille) *Selles asjas ei saa isegi teie (aidata).* *Mitte keegi ei saa.* Kääntäjä korostaa sanoja *selles asjas* ja *isegi teie*, jossa *isegi* on tärkeä täytesana, selitäkseen *maga:n* vivahdusta – *maga* on tässä tapauksessa halveksiva ns. *lemagázni*: sitä on käytetty apua tarjoavan kykenemättömyyden ilmaisemiseksi. Lausetta on tässä tapauksessa muutettu.

Näytelmäteksteissä voi kääntäjä lisätä omia remarkkejakin, jos sellainen sananvalinta helpottaa ymmärtävyyttä. Esimerkiksi *ivallisesti, pahasti, välinpitämättömästi*. Samoin voi kääntäjä käyttää jo mainittuja pikkusanoja, kuten *jo, ehkä, eikä niin, jopa, mutta kun, sekä -kin* liitetä.

– *Milyen ritka manapság az olyan asszony mint maga?* (János Annalle) *Kui haruldane on tänapäeval niisugune naine nagu teie?* Tässä lauseessa on käytettävä jompaakumpaa kohteliaisuuspronomiinia, *öniä* tai *magaa*. Käännöksessä on korostettu sanaa *niisugune*, jonka avulla lauseessa säilyy pieni laskeva vivahdus.

– *Maga barom.* (Eukko Isälle) *Te tūmikas. Tūmikas* korostaa *magan* halpamaisuutta. Siellä voisi samoin käyttää sanoja *mūhkam, te igavene tūmikas*. Mutta tämä lyhyt ja konkreettinen variantti edustaa sitä karkeaa sävyä, jolla Eukko puhuttelee Isää.

– *Amit maga tud.* (János Annalle) *Mida teate teie. Teie* lauseen lopussa eli painollisessa asennossa, korostaa sitä, että juuri Anna teitittelee. Annan viisaus on kohdassa tärkeää. Viroksi voi tällaista pientä ironista vivahdusta ilmaista parhaiten intonaatiolla.

”Csirkefej:ssä” käytetään *maga*:a usein loukkaavissa, paikoittain haukkuvissa lauseissa. Sielläkin tarkentavat *magan* merkitystä muut lauseessa käytetyt sanat.

– *Maga fogja be.* (Nainen Isälle) *Teie pidage suu.* Tämä hyvinkin jyrkkä että karkea ilmaisutapa luonnehtii parhaiten henkilöiden välisiä suhteita, jotka ovat kaukana ystävällisyydestä. *Olge tasa* tai *olge vaiit* olisi ehkä lievempi mahdollisuus, mutta mielestäni on karkeutta painottava *pidage suu* kääntäjältä tosi hyvä valinta.

– *Maga menjen onnan!* (Eukko) *Kohe minema sealt!* Tämän lausuman yhteydessä on alkuperäisessä kappaleessa remarkki *ordít*, joka on käännetty nasevasti *röögatades*. Todella, *karjudes* ja *kisendades* ei olisikaan yhtä lailla kuvaileva kuin *röögatades*. Tässä tapauksessa lausetta on muutettu. *Kohe minema sealt* ei olekaan sananmukainen käännös. *Kohe* on kääntäjän lisäämä, koko lausuma on jotenkin jyrkkä ja epäkohtelias.

2. Seuraavaksi tarkastelen vain 3. persoonan verbimuotojen kääntämistä. 3. persoonan teititteleviä verbimuotoja on helpompi kääntää, koska ne ovat merkitykseltään suhteellisen neutraaleja. Tässä on ongelmana kuitenkin se, että 3. persoonan verbimuoto ei merkitse virossa teitittelyä ja käännöksessä tulee 3. persoonan säilyttäminen kysymykseen vain tietyissä tapauksissa.

Mielestäni 3. persoonan verbimuodolla puhuttelu on virossa sekä ironista että paikoittain halveksivaa, samoin kuin passiivin käyttö. Ivallisemmin vaikuttavat viroksi varmasti fraasit: *Mida siin tehakse? Mida proua teeb?* kuin lausuma *Mida te teete?*

– *Mit szól hozzá a tanár úr?* (Eukko Opettajalle) *Mida Őpetajahärra selle kohta ütleb?* Tämä kuulostaa jotenkin hienostelevalta ja ylenpalttisen kohteliaalta. Vaikka vaatimattomampaa olisi *Mida te selle kohta ütlete, Őpetajahärra?* Yleisnimellinen puhuttelu olisi

antanut toisenkin lauseopillisen mahdollisuuden esittää samaa suhdetta – unkarinkielisessä lauseessa on *tanár úr* subjektina, vironkielisessä lauseessa vokatiivina. Tällainen 3. persoonalla puhuttelu ei ole nykyisin virolaisperäistä, mutta kääntäjä on ilmeisesti säilyttänyt alkuperäisemmän lausemuodon, vaikka hän olisi voinut muuttaakin lausetta.

Ja vielä toinen esimerkki, jossa lausetta ei ole muutettu.

– *Én mindig tudtam, hogy a tanár úr ilyen* (Eukko Opettajalle) *Ma teadsin, et Őpetajahárra on hea inimene*. Samoin se voisi olla *ma teadsin, et te olete selline (hea inimene)*.

– *De a tanácstól vannak!* (Nainen Opettajalle) *Aga siin on inime-ne täitevkomiteest*. Lause on sanottu Naisvirkailijasta ja sellainen impersonaalinen rakenne merkitsee hyvin torjuvaa asennetta kaikenlaisiin virkailijoihin. Suora käännös olisi *Ollakse täitevkomiteest*, mutta kääntäjä on muuttanut tekstiä ja lisännyt sanan *inimene*, joka tekee merkityksestä verrattain lievän.

Virallisen tyylin säilyttämiseksi on käännetty kaikki *elvtárs*:it ja käytetty tietysti verbin 3. persoonaa eikä vokatiivista puhuttelua, mikä virossa olisi luonnollisempaa.

Niissä lauseissa ovat yleisnimelliset puhuttelumuodot subjekteina.

– *Kit tetszenek keresni az elvtársak?* (Kati Tiedemiehelle ja Annalle) *Keda seltsimehed otsivad? Ha fõosztályvezetõ elvtárs akarja* (Leporics Jánosille) *Kui seltsimees peavalitsuse ülem tahab*. Nämä ovat kirjailijalla selvästi tarkoituksellisia fraaseja, joissa hän pitää tärkeänä virallisuutta korostavan tyylin säilymistä. Olisi väärin, jos ei käännettäisi arvonimiä. 3. persoonan verbimuodon käyttämisen pakollisuus on kuitenkin kiistanalaista.

3. Verbiä *tetszik* käytetään paljon ns. täytelauseissa, joissa tämä osalause on informaation kannalta toisarvoinen. Siksi voi sellaisen lauseen kääntää monella tavalla, kääntäjän mielen mukaisesti.

a) Esimerkiksi samaa repliikkiä *tetszik tudni* on eri paikoissa käännetty *noh, te teate küll; kas te teate; teate küll*.

Tetszik tudni -puhuttelu ei korosta teitittelyä vaan pikemmin tähdentää edeltävää ajatusta, näkökulmaa, joka voi olla kysyvä, vakuuttava, utelias jne. *Tetszik látni* on käännetty jopa *palun väga, näete nüüd*, vaikka suora käännös olisi *te näete*.

Silloin tällöin *tetszik tudni* on vailla vastinetta käännöksessä.

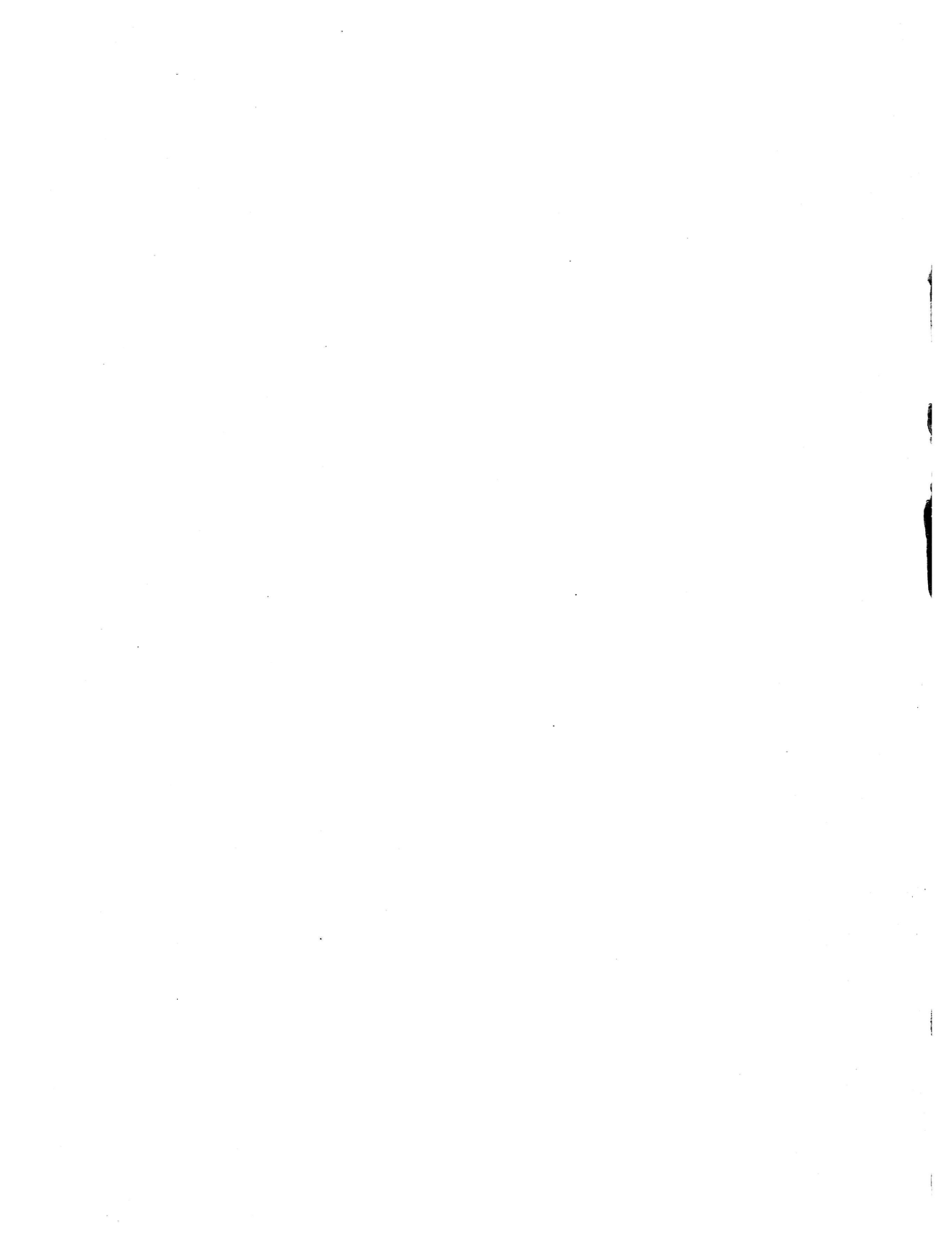
– *hogy mindenkinek megvan a maga Istene, tetszik tudni* (Opettaja Eukolle) *et igauhel on oma Jumal...* Kääntäjän mielestä on lause riittävän selvä silloinkin, kun tämä täytefraasi jää pois, koska mitään tärkeätä ei katoa.

b) On huomattava, että *tetszikiä* käännettäessä yritetään säilyttää hyvin kohtelias sävy, kun *tetszik* ei ole pelkästään täytefraasi vaan merkitystä kantava verbi.

– *Nem tetszik tudni, Apu hol van?* (Poika Naiselle) *Ega te ei tea, kus Isa on?* Se olisi voitu kääntää myös vastineella *Te ei tea, kus Isa on?* Korostakseen suurempaa kohteliaisuutta kääntäjä lisää sanan *ega*. Lauseesta tulee hyvin kohtelias puhuttelu. Tästä näkyykin, että juuri sellaisten pienten lisäsanojen käyttö käännöksen tulkitsemisen monella tavalla.

– *ha meg tetszik engedni* (Isä Eukolle) *...kui te lubate...* *Tetszik* lieventää tässä pääverbin merkitystä. Luvan pyytäminen on hyvin kohteliasta, se osoittaa kunnioitusta vanhempaa ihmistä kohtaan.

Puhutteluun liittyvistä ongelmista aiheutuu vaikeuksia virolaisille ja suomalaisille, jotka ovat tottuneet äidinkieltensä yleiseen kohteliaisuusmuotoon. Heidän on vaikea orientoitua tilanteissa, joissa kohteliaisuusmuoto valinnalla on merkitystä.

A magyarul tanuló finnek nyelvtani-stilisztikai típushibáiról

MÁTÉ József

A finn anyanyelvű tanulók magyar nyelvi írásai (fogalmazások, fordítások), valamint szóbeli megnyilatkozásaik számos nyelvi-stilisztikai hibaforrást rejtenek magukban. Ha e hibalehetőségeket összegyűjtjük, akkor – a nyelvtudás magasabb szintjén – a nyelvi tévedések jelentékeny része elkerülhetővé válik. Cikkünk tehát afféle nyelvi-stilisztikai *adatbank* összeállítására tesz kísérletet. (A példaanyag a helsinki egyetem magyar szakos hallgatóinak dolgozataiból való.)

Bár kétségtelen, hogy két rokon nyelvről van szó, a számos egyezés mellett – melyek számbavétele nem feladatunk – a különbségek tetemesek. A nyelvtanulásban vagy a fordítói munkában a nyelvrokonság ténye elég kevés segítséget nyújt (Korhonen 1981, 56). A legfőbb eltérések a következők: a finnben nincs alanyi és tárgyas ragozás, nincsenek névelők, nincsenek igekötők, a magyarból hiányzik a többféle múlt idő, az ún. passzív ragozás, a jelző és jelzett szó kongruenciája.

Jelentős különbség a vonzatok eltérése, a szemléletmód mássága is: a finn *a piacról, a boltból* veszi meg az ennivalót (*ostaa torilta, kaupasta*), a magyar *a boltban, a piacon*. Valljuk meg, mindkettő logikus. A magyar *kitölti* az űrlapot (*täyttää lomake*), finn barátunk szíve szerint *betöltené*, mert az üres rubrikákat be kell tölteni. Anyanyelvünkön tünődve ebben a példában logikusabbnak látszik a finn. A finn telefonáláskor a *telefonban van* (*on puhelimessa*). Mosolyogva kérdezzük: hát benne vagy a telefonban? Igen, a hangunk valóban benne van. A magyar „hüvösen” áll *a telefontól*. Vagyis mellette. A kapcsolat a telefonálók között – a nyelvi struktúrák szintjén – a finnek között intimebb.

Jelen dolgozatban alaktani kérdésektől próbálunk mondattani, stilisztikai problémák felvetéséig eljutni.

I. ALAKTAN

1. Tótan

A) Igetövek

– *t*-töví igék

Egyes *t*-végű igék csak az imperativusban térnek el a változatlan ige-tövektől. Ha a *t* előtt rövid magánhangzó áll, akkor *t* > *s* változás következik be: *fizetjem > *fizessem*.

– *sz+v* töví igék

Már csak gyakorisága miatt is az egyik legkritikusabb csoport a külföldi tanulók nyelvhasználata szempontjából: **sajtot ett, eszett* > *evett*; *autót fog veszni > *venni*.

B) Névszótövek

– hangváltó tövek

ő ~ *e*: **idője, idejed* > *ideje, időd*; *erdője > *erdeje*. Gyakori tévesztés van a *szülő*: *szülői, szülei* használatában is.

ú ~ *ø*: Feltűnő hiba a *fiúja* 'barátja, szeretője' és a *fia* 'valakinek a fiúgyermeké' keverése.

– *v* tövek

A *v* tö előtt kvantitatív változás van; váltóhangként a nominativus hosszú magánhangzójának rövid párja szerepel: **Ásni kezdte a tőjét* > *tővét*. Kvalitatív *ó* ~ *a* váltakozás jelentkezik a *Hós > *havas a táj* mondatban.

– hangzórövidítő tövek

*sárt > *sarat*, *nyáram > *nyaram*; *poháram > *poharam*

– hangvesztő tövek

*csokorot > *csokrot*; *dologok > *dolgok*; *uralomat > *uralmat*; *szerelemet > *szereelmet*.

2. Toldalékok használata

Többes szám

Az alábbi mássalhangzós töví veláris hangrendű főnevekben *-ak* jelvariáns szerepel: *gyárok > *gyáarak*; *útok > *utak*.

Nehezebb a helyzet a *híd, síp* szavakkal, melyek toldalékolása nem a várt *hídek, *sípek, hanem *hidak, sípok*.

Az *-ú, -ű, -i* végű melléknevek többes számú alakjaiban magánhangzós kezdetű – ún. előhangzós – változat használatos: **kék szeműk > kék szeműek, *szőke hajúk > szőke hajúak; *szomorúk > szomorúak; *európaik vagyunk > európaiak.*

Tárgyeset

Hibaforrás lehet a labiális magánhangzós *tő* utáni toldalék helytelen használata: **Lappföldöt > Lappföldet*, a kötőhangzó „felesleges” alkalmazása: **kárót > kárt, *tudásat > tudást*, ill. kihagyása: **libamájt > libamáját; *aranyt > aranyat*. Egy hosszabban idézett példa: „Az egyik margarinreklámban már évek óta kérdezik, hogy mit is ettünk, amikor nem volt Flora. Vajt ettünk, édes reklámozók, vajt!” (> *vaját*). Magunk az *aranyt, libamájt* alakváltozatokat gyermeknyelvi és/vagy nyelvjárási minősítésűeknek tekintjük a magyarban.

Birtokos személyragozás

Tőtípustól függetlenül feltűnhet a birtokos személyrag kétszeres jelölése: **lakójai > lakói, *házája > háza*. Sok gondot okoz a hozzátartozók megnevezése is: **anyája, apjája > anyja, apja*.

Általános szabály híján nehéz megtanulni, mikor használunk *j-t* a toldalékokban: **szomszédát > szomszédját*. A *szomszédát* alak annyiban más, hogy e típusban a nyelvtankönyvek egy része is engedékenyebbnek bizonyul, ha a mássalhangzó előtt hosszú magánhangzó található (vö. *cseléd > cselédje ~ cseléde*). A *szomszéda* birtokos személyragos alak kevésbé fogadható el.

II. MONDATTAN

1. Alanyi és tárgyias ragozás

A külföldiek számára az egyik legtöbb gondot okozó kategória az alanyi és tárgyias ragozás megléte a magyarban. A nyelvtanulás kezdeti fázisában bizonyos formai szempontok alapján alkalmazhatunk néhány szabályszerűséget. (Sajnos, a nyelvelsajátítás későbbi szakaszaiban az alapszabályok mellett a jelenségek sokszínűsége is a nyelvtanuló elé tárul, számtalan hibalehetőséget hordozva magában.)

a) a határozott névelő után a tárgy is határozott, tehát tárgyias ragozású az ige:

– *hogy lássak egy kicsit a gyerekkori terepet* > *lássam*, de:
– *egész héten dolgozta* > *dolgozott* (alanyi ragozású ige, nincs határozott tárgy a mondatban).

– *azért tanulom, hogy több nyelven beszéljek* > *tanulok* (a *tanul* ige általános cselekvésre utaló ige, ezért alanyi ragozású)

b) a mutató névmás tárgyese is határozott ragozást követel:

– *azt is kérdeznék* > *kérdezik*. (Arra is érdemes figyelni, ha az *azt* névmás nem szerepel ugyan a mondatban, de ki lehet tenni.)

c) a személyes névmások közül csak a 3. személyűek tárgyese vonz tárgyas ragozást:

– *nagyon szeretnék őt szeretni* > *szeretném*, de:

– *a vasúti társaság buszokkal szállította minket* > *szállított*

d) a vonatkozó, kérdő, általános, határozatlan és tagadó névmások általában alanyi ragozással járnak (kivétel: *melyik?*):

– *mindenféle levest szeretem* > *szeretek*

– *a kisfiú, akit Balázsnak hívják* > *hívnak*

2. Igekötők

Az igekötőkkel a magyar nyelv morfológiailag olyan elemre tett szert, amellyel erősen eltávolodott a többi finnugor nyelvtől (Korhonen 1981, 57).

Az igekötő használatban három általános problémátípussal találkozunk.

a) A magyarul tanuló igekötővel lát el igtét akkor, amikor az felesleges. Néha az eredeti, elképzelt jelentés is megváltozhat. Ezt a hibát magyarok is gyakran elkövetik: *kiértésít, leközöl, kihangsúlyoz, szétszortíroz*. Helyesen: *értésít, közöl, hangsúlyoz, szortíroz*.

A finn hallgatók dolgozataiból vett példák: *egy barlangot megtalált, ahol...(> talált)*; *talán későn visszajövök haza (> későn jövök haza)*; *a szociális oldalon a megdöntés (> döntés)*; *meg kellett találnom egy jó munkát (> jó munkát kellett találnom)*; *azt tisztáztam meg magamnak (> tisztáztam magamban)*; *új lakást elvenni Helsinkiből (> venni Helsinkiben)*.

b) Az igekötő elmaradása is tipikus hiba. Főleg a befejezettség, az eredmény érzékeltetésében van rá nagy szükség: *nehéz mondani, hogy milyenek vagyunk (> megmondani)*; *nem tudok mondani, miért tanulok magyarul (> nem tudom megmondani)*; *a jövő héten minden*

hiányzó fogalmazásomat írom (> megírom); nem tudom érteni, hogy érdekel valakit egy olyan program, ami ekképpen kezdődik... (> megérteni, hogy érdekelhet); a barátom már kérte az én kezemet egypárszor (> megkérte a kezemet); remélem, szoktál mindennapi tegezésünkhöz (> hozzászoktál).

c) A rendkívül gazdag igeikötőrendszerben még maguk a magyarok is eltévedhetnek (átbeszéltük a dolgokat > megbeszéltük a dolgokat).

A külföldiek nyelvhasználatában a prefixumok felcserélése szokásos hibaforrás: *nem lenne jó, ha minden tó megszáradna* (> kiszáradna); *Szabóék elkelték a zajra* (> felkeltek); *ráértünk a hajóra* (> elértük a hajót); *a férfi és a nő, akik szeretik egymást, megházasodnak* (> összeházasodnak).

A ritkább hibalehetőségek közé tartoznak az efféle mondatok: *Holnap rándulunk ki a tengerhez.* (A *kirándul* igében nem válik szét az igeikötő és az ige.)

Nemcsak az igeikötők, hanem az igeikötő szerepben álló szavak („kvázi igeikötők”) is – kérdésben – az ige után állnak: *ki észreveszi azt?* > *ki veszi észre azt?*

3. Igemódok

Feltételes mód használata felszólító mód helyett

A hiba forrása abban van, hogy a finn lényegesen szűkebb körben használja a felszólító módot, mint a magyar, sőt a finnben egyes szám első személyű felszólító módú alak nincs is. A finn feltételes módot, a magyar pedig imperativust használ az egyenes beszéd függő beszéddé való átalakításakor; a finn „finaalirakenne” magyar megfelelője a célhatározói mellékmondatban felszólító módú ige; s a finn III. infinitivus illativusa is leginkább imperativussal adható vissza.

- *Hallani sem akar róla, hogy végleg ott maradna* > *ott maradjon.*
- *Az első kívánságom, hogy egészséges lennék* > *legyek.*
- *A második kívánságom, hogy sikerülne a vizsgám* > *sikerüljön.*
- *A harmadik kívánságom, hogy könnyebben tudnék dönteni* > *tudjak.*
- *A legforróbb és legaktuálisabb óhajom az, hogy hamarosan együtt élhetnék a férjemmel* > *együtt éljek a férjemmel.*

- *Két napig gondolkoztam, hogy mit vennék neki a születésnapjára > mit vegyek neki.*

Kijelentő mód használata felszólító mód helyett

– *Egy házasságban szerintem az a legfontosabb, hogy a partnerek egymást szeretik.* Ez a mondat nyelvtanilag elfogadható, mégis jobbnak érzem így: *a partnerek szeressék egymást.*

– *Ősszel kell ásni a földet azért, hogy tavasszal sokat növény lesz.* Itt viszont már egyértelmű a felszólító mód szükségessége, hisz célhatározói mellékmondatról van szó: *tavasszal sok növény legyen.*

Infinitívusos szerkezetek mellékmondattá oldása

Helyenként találkozunk olyan mondatokkal, melyek valamiféle (tárgyi, határozói) alárendelést igényelnének fogalmazójától.

– *Aztán gondoltam felvételizni az egyetemre.* > *Aztán azt/arra gondoltam...* vagy *Aztán gondoltam, hogy felvételizem az egyetemre.*

– *A ház lakói persze hallották a zajt, de nem tehettek semmit a dívány miatt, kivéve felhívni a rendőrséget* > *kivéve (azt), hogy felhívják a rendőrséget.*

4. A létige és a tagadás

Ha a jelen idejű mondat alanya egyes vagy többes szám harmadik személyű, akkor a mondatokban szereplő névszói állítmány mellett nincs szükség létigére, ellentétben a finnel: *A fű is puha van.* (=Ruoho on pehmeää.) > *A fű puha.*

A tagadásban a tanulók keverik a *nem* és a *nincs* szavakat, valamint egy mondaton belül (általában nem egymás mellett) a *nem* és a *van* is előfordulhat a *nincs* ige helyett. Érdemes okulni a hibákból.

– *Ha nem kapok egy jó férjet, akkor a kutyát veszem. Most van a jó férjem, nem már szükségem a kutyára.* > *Ha nem lesz jó férjem, akkor veszek egy kutyát. Most van egy jó férjem/most megvan a jó férj, nincs szükségem kutyára.*

– *A pénz nincs a legfontosabb dolog az életemben.* > *A pénz nem a legfontosabb...*

– *Baj csak az, hogy nem lehetőségem a Duna tévét nézegetni.* > *A baj csak az, hogy nincs lehetőségem nézni a Duna tévét.*

– *Kerava nincs a nagy város.* > *K. nem nagy város.*

– *A finn nincs a nehezebben tanulható nyelv.* > *A finn nem nehezebben tanulható nyelv.*

– *Mostanában nem olyan sok üveg van az utcán > nincs olyan sok üveg az utcán.*

5. Egyeztetés (egyes szám, többes szám)

A magyarban az egyeztetés látszólag egyszerű, mégis föltűnően ismétlődnek ugyanazok a hibák a finn fogalmazásokban. Az egyik ilyen típushiba: a *minden, sok, több, kevés, összes* után a magyarban egyes számú az alany. (Ritka, archaikus, patetikus ellenpéldák: *Ady összes versei, mindenszentek, minden oroszok cárja.*)

- *Rendkívül kevesek a politikusviccek > kevés a politikusvicc.*
- *Több városokban és országokban voltunk > városban, országban.*
- *A diákjaim sok szavakat és kifejezéseket kapnak a tévéről > szót és kifejezést kapnak a tévéből.*
- *sok helyeket találtam > helyet.*
- *sok jópofa magyarokkal > magyarral.*

A másik tévedési lehetőség az alany és állítmány következetes számbeli egyeztetésének hiánya (tágabban: a partitívus „beszűrődése”):

- *nincs nyitva bankok > nincsenek nyitva a bankok*
- *a városban nem volt emberek > nem voltak emberek*
- *annál több lesz űk, aki üveget gyűjt > annál többen lesznek azok, akik üvegeket gyűjtenek.*
- *az emberek magára gondoltak > magukra gondoltak.*
- *legyen minél olcsóbbak az áruk > legyenek minél olcsóbbak az áruk.*

A magyarban a számnév után is leggyakrabban egyes szám áll. (Mindössze két ellenpélda van: *három királyok, tizenkét apostolok.*)

- *találkoztam három fiatal emberekkel > három fiatal emberrel.*

6. Névelők

A határozott névelőt akkor tesszük ki, amikor kiemelünk valamit, de névelő nélküli szerkezetet használunk olyankor, amikor általánosságban beszélünk valamiről.

– *19. század végén Finnországnak például a saját postája és a saját pénze volt. > A 19. század végén saját postája, saját pénze volt.* Kiemeléskor (itt: egyedítés) határozott névelőt használunk

tehát, általánosításkor, általános cselekvéskor, tények felsorolásakor erre nincs szükség.

– *Annának a születésnapja volt. Kapta a három szál virágot.* > *Annának születésnapja volt. Három szál virágot kapott.* Nem arról van szó, hogy hangsúlyozni akarták a születésnap tényét, például a névnapnál vagy más ünnepi alkalommal szemben. Tehát nem kell a határozott névelő. A második mondatban sem azt akarta a tanuló kiemelni, hogy Anna megkapta a szokásos három szál virágját.

– *Nagyon nehéz volt találni az olcsó szállást.* > *Nagyon nehéz volt olcsó szállást találni.* Nem egy meghatározott szállásról van szó!

– *A finn őszinte, és nem a cselszövő* > *nem cselszövő* (általános jellemvonás).

– *Ő is olvasta, hogy természetvédők akartak törvényt hozni, hogy állatoknak jog élni a biztonságban.* A névelő helytelen használatán kívül másféle nyelvtani problémákra is rá kell mutatnunk: *a természetvédők* (hangsúlyos) *akartak egy törvényt hozni* (hangsúlytalan helyzetben van); vagy: *törvényt akartak hozni arról, hogy az állatoknak* (mindegyikükre vonatkozik) *joguk van biztonságban élni.* Általánosságban van szó a biztonságról is tehát. *Az állatoknak joguk van* szerkezetben az alanyt és az állítmányt egyeztetjük, és a *van* léteigére itt szükség van; *biztonságban élni:* szó szerkezet, szórendje kötött.

7. Esetek, vonzatok

Mindkét nyelv névszóragozásának egyik fő jellemzője az esetek nagy száma. Sajnos, a nyelvtanulóknak számtalan problémát okoz az esetek, ill. vonzatok eltérő használata, pl. *Luin uutisia lehdestä.* (Elativus) – *Olvastam a hírt a lapban.* (Inessivus); *Pelkään pimeää ja kuolemaa.* (Partitivus) – *Félek a sötétől és a haláltól.* (Ablativus); *Pidämme/tykkäämme oluesta.* (Elativus) – *Kedveljük/szeretjük a sört.* (Accusativus); *Jätin kirjat kotiin.* (Illativus) – *Otthon hagytam a könyveket.* (Inessivus).

Világos számunkra, hogy az esetbeli tévesztések oka az eltérő szemlélet, amint a példákból is látható. A finn is saját vonzatait próbálja magyarra fordítani. A következő alaptípusokat különíthetjük el:

a) a nyelvtanuló a helyhatározók fordításában megtartja az irányszemléletet (*hol/honnan/hová*), de nem megfelelő viszonyrendszert használ (*belső/külső*, ill. névutó).

- *az iskola menzájában eszünk > menzáján*
- *utazni repülőben > repülőn*
- *a férfi egy összejövételben van > összejövételen.*
- *törvényt hozunk Oroszországon > Oroszországban.* A hiba oka az, hogy a Magyarország superessivusi alak hat más földrajzi nevekre, ezért gyakori az *Olaszországon, Bécsen* forma az *Olaszországban, Bécsben* alak helyett.

- *jövő év szeptemberén > szeptemberében*
- *minden gyereknek van házkulcsa a nyaka körül > lakáskulcsa a nyakában*
- *délbe költözik > délre*
- *felszállhatok a vonatba > vonatra*
- *memóriafrissítő kurzusba mentem > kurzusra jártam*
- *az órába jöttem > az órára jöttem*
- *sokat kell utazni egyik városrészből a másikra > másikba*
- *a betörő eltűnt a házunkról > házunkból*
- *kukucskál a doboztól > dobozból*
- *de amikor hazajöttem a bíróságtól > bíróságról*
- *amikor elindultam a munkás helyemből > munkahelyemről*

b) nem tartja meg az irányszemléletet

- *foglalok egy kétszemélyes asztalt az étteremből > étteremben*
- *új lakást elvenni Helsinkiből > venni Helsinkiben*
- *Csehországba jártunk > Csehországban jártunk*

c) a helyhatározós vonzatok fordításában – saját nyelvéből kiindulva – accusativust (tkp. partitivust) használ

- *azt se nem tudom válaszolni > arra sem tudok válaszolni*
- *ráismertem helyeket > helyekre*
- *azt emlékszem > arra emlékszem*
- *a vadászatot gondol > a vadászatra gondol*
- *csodálkozom azt a dolgot > azon a dolgon.*

d) egyéb esetek (dativus, comitativus-instrumentalis) helytelen használata (részben a finn vonzatok alapján)

- *neki vagyok hűséges > hozzá*

- *mindig valamilyen magyarázata volt annak* > *arra*
- *az ebéddel általában házisört iszom* > *ebédhez*
- *már szeretnék férjhez menni a barátommal* > *barátomhoz*
- *kapcsolat a természethez* > *természettel*
- *találkozott a lányot* > *lánnyal*
- *okosra születni kell* > *okosnak*
- *a nyelvek nagyon érdekeltek nekem* > *engem*

Természetesen e példák a vonzathasználat különbségeinek csak egy részét mutatják be, a példák sorát tovább lehetne szaporítani.

III. STILISZTIKA (szókincs, fordítás)

A fejezet első részében elsősorban a rokon értelmű, rokon vagy hasonló jelentésű szavak tévesztésére hozunk példákat. Célunk egy magyarosabb, élőnyelvibb fordulatnak (szó, kifejezés, szerkezet) a bemutatása. Némelyik esetben a szavaknak vagy a nyelvtani jelenségeknek helytelen vagy ügyetlen választásából származó nyelvi humor is tetten érhető.

A fejezet második részében fordítási problémákról lesz szó. Néhány bonyolultabb példában érzékelhetjük a különféle nehézségeket és a finnről magyarra fordításban megoldási javaslatokkal is élünk.

1. Szótévesztés

– *Nem beszélgettünk, én csak néztem magát.* – mondta az első órán a volt nyári egyetemi diáklány, aki azt akarta kifejezni magázódva, hogy csupán látott engem, de nem az én csoportomban tanult (*nähdä ~ katsoa*).

– *Kb. 2 millió hétvégi ház található elbújt helyeken szerte Finnországban* > *eldugott helyeken.*

– *hosszú emlékezet (pitkä muisti)* – a magyarban: *jó memória*

– *üres léggömb* > *kipukkadt léggömb*

– *a másik szerző... és a másik szerző (toinen ... ja toinen)* > *egyik... másik*

– *sajnos nem sikerültem* > *sajnos, nem sikerült nekem (en onnistunut)*

– *amikor hordták az ő halott testét* > *amikor vitték a holttestét*

– *nagyon jól élvezem magam*. – Két kifejezésnek az összekeverése történik itt: *Nagyon jól érzem magam* + *Nagyon élvezem (a dolgot)*

– *amikor a férfija megjelent* – A tanuló a *férje* szót akarta írni, de felcserélte a hasonló hangzású alakkal, melynek jelentése: *szerető*.

– A következő példát beszélgetés-órámról idézem föl. Egy idősebb, magyarul kiválóan társalgó asszony boldogan meséli: „És jön az én szeretőm Amerikából.” – Nyelek egyet, majd óvatosan javaslom a *barátom* kifejezést erre a jelentéskörre, mivel a nők körében általánosnak mondható megnevezési formáról van szó. „Így is mondhatjuk – folytatja –, de a *szerető*, ez egy olyan szép szó, és olyan sok mindent jelent.” Lehet, hogy neki van igaza.

– *teljesen szakíthatatlan nyugalmat szeretnék* > *zavartalan*

– *hőeső* > *hóesés, hózápor (lumisade)*

– *parkban a padlón* > *padon*

– *korán élhettek azok az emberek* > *régen élhettek (varhais-, varhainen)*

– *műtó* > *mesterséges tó (tekojärvi)*

– *fehér diáksapkafejű emberek* > *fehér diáksapkások valkolakkipäiset)*

– *a földön mindenki állat* > *minden állat* – A *mindenki* főnevet helyettesítő névmás, tehát nem állhat a főnév előtt. (Zárójelben megjegyezzük, hogy a példamondatnak úgy is van értelme, csak kicsit kínos.)

– *van sok töltött állat* > *kitömött*

– *disznókat növeszt* > *disznókat tart/hizlal (kasvattaa)*

– *felhőtlen volt a létezése* > *felhőtlen volt a boldogsága/gondtalan az élete*

– *a halál szélén van a nemzeti filmipar* > *szakadék szélén/haladoklik*

– *tudom magam* > *ismerem magam (tietää)*

– *a leves nagyon tetszett nekem* > *ízlett*

– *szeretné őt zsákmányt fogni* > *zsákmányul ejteni*

– *minden gyereknek van házkulcsa a nyaka körül* > *kapukulcsa/lakáskulcsa a nyakában* (Itt is ismert az *avainlapsi* – ’kulcsos gyerek’ fogalma.)

– *Az első éjszakát a privát szobában aludtuk végig* > *egy magánházban aludtuk végig / magánházban töltöttük*

– *Mához egy hétre már az égben leszek.* - Még mielőtt elszomrodnánk (hiszen ez a mondat eufémisztikusan a halálra utalna), rájövünk, hogy az illető pusztán repülőn fog utazni. A finn *ilmailla* 'repül' ige hatását látjuk itt tükörfordításban.

– *lapsilisä ~ gyermekpótlék > családi pótlék*

– *salkuton ministeri ~ tárcátlan miniszter > tárcanélküli miniszter* (A tárcátlan miniszter azt a benyomást kelti, mintha a miniszter úrnak nem lenne pénztárcája.)

– *tunnistamistiedot ~ ráismertetési adatok > azonosítási adatok*

– *Miksi naiset sitten eivät ahdistu? ~ A nők miért nem szorúlnak? > szoronganak*

– *epävarmuus tulevaisuudesta ~ bizalmatlanság a jövőről > bizonytalanság a jövőben*

– *tulijan kotimaa ~ az érkező anyaföldje > hazája/szülőföldje* (Az *édes anyaföld* kifejezés inkább a temetéshez, halálhoz kapcsolódó eufémisztikus megnevezés.)

– *a kis cégek csődbe kerültek > csődbe jutottak (joutua konkurssiin).* A *bajba kerül* és a *csődbe jut* állandósult szókapcsolatok keverése a hiba forrása. Talán azért sem használta a fordító helyesen, mert a finn *joutua* negatív szemantikai tartalmakat involvál, ellentétben a *päästä* igével.

– *az étel jól ízlik > ízlik (maistuu hyvältä)*

– *csinálták a célokat > gólt lőttek/szereztek (tehdä maali)*

– *az ősz elég sűrűs > zsúfolt (kiireinen)*

– *mindenki kellemesen ül > kényelmesen ül (istua mukavasti)*

– *megyünk a nyári házukba > nyaralónkba (kesämökki)*

– *ha majd saját gyereket kapok > szülök (saada lapsi)*

– *kaptam három jó barátot > szereztem (saada ystävä)*

– *külső múzeum > szabadtéri múzeum (ulkomuseo)*

– *(villamoson) te ott maradsz el > szállsz le (jäää pois)*

2. Fordításbeli nehézségek

(A fordítások zöme a Helsingin Sanomatból való.)

– *Az is fontos, hogy mind a kettő úgy fogad el, mint vannak, és nem akarnak megváltoztatni a társát.* – írja valaki a házasságról. Ennek a mondatnak a javításában nemcsak stilisztikai változtatásokat kell tennünk: *Mind a ketten/mindketten úgy/olyannak fogadják*

el egymást, amelyenek, és egyik se akarja megváltoztatni a másikat/ a másik jellemét.

– *Unkarin hallitus teki rajun kriisipaketin. ~ A magyar kormány egy heves krízistervet/drasztkus válságcsomagot készített.*

– *Suomalaisyriitysten voimakkaasti kasvaneeseen Unkarin viientiin lisätulli sattuu erityisesti, koska juuri vuodenvaihteessa... ~ A finn vállalkozások növekedett Magyarországra való exportálására az extravám különösképpen hatja, mert éppen az évfordulón... > A finn vállalkozások erősen megnövekedett exportját az extravám különösképpen érinti, mivel éppen 94-95 fordulóján... (A fordító nem írhatja évszám nélkül, hogy ti. évfordulón, mert a magyarban ennek a szónak elsősorban más, igen gyakran használt jelentése van: 'valamely események évenként visszatérő dátuma').*

– *Ansiotasoa tuskin voi seurata täysmääräisesti perässä. ~ A kereseti színvonal nemigen tud teljes mértékben követni. > A bérszínvonal/bérszint aligha tudja teljes mértékben követni ...*

– *Luotonsaanti on nykyisellänkin kiven takana. ~ A hitelszerzés manapság a kő mögött van. (A kiven takana kifejezés azonban nem fordítható le szó szerint. Kár, mert nagyon képi. A lényege: 'nehéz dolog, nehéz megkapni valamit'.)*

– *Sosiaalipuolella päätös iskee myös heikkoon, vasta syntymässä olevaan keskiluokkaan. ~ A szociális oldalon a megdöntés gyenge, éppen csak alakulófélben levő középosztályra is hat. > Szociális oldalon a döntés az éppen csak születőben levő középosztályt is sújtotta. (A päätös jelentése: 'határozat, döntés', az igekötő itt jelentésváltozást okoz. Az iskeä ige 'üt, sújt, ver' szavakkal fordítható.*

– *Mitä kauempaa hän tulee, sitä suurempi ilmiselvästi on kulttuurišokki, joka hänen ensin on voitettava. ~ Minél messzebből érkezett, annál nagyobb a kultúrsokk is, amit először meg kell nyernie > le kell győznie. (Az előző éppen a fordítottját jelenti.)*

– *Hän pääsi opiskelemaan lääketiedettä. ~ Bejutott orvostudományt tanulni. (A fordítás szó szerinti, tehát pontos, mégsem mondja így senki. A sikeresen felvételiző diákok szüleitől így hallhatjuk: Felvették az orvosegyetemre/orvoskarra/orvosira.)*

– *Poika määrättiin kirjoittamaan lause 20 kertaa. (E magyartól idegen szerkezet: két nominativus alakú főnév, egy múlt idejű passzívum, valamint egy harmadik infinitivus illativusa hogyan is fordítható? Ráadásul a jelentést is nehéz visszaadni: *Elrendelték/kiszabták a fiúnak* (részeshatározós eset a finn alanyeset helyett), *hogy**

(mellékmondattal való feloldás) *hússzor írja le a mondatot. Az alábbi fordítást javasoljuk: A fiúval hússzor írátták le a mondatot.*

– *Ymmärsin olla hiljaa.* Ezt a rendkívül tömör szerkezetet szerintünk így lehet legjobban feloldani: *Volt annyi eszem, hogy csendben legyek.*

– *Erehdyin menemään väärään huoneeseen.* - Ebben a mondatban a magyar fordítás adható vissza tömörebben: *Rossz szobába tévedtem be.*

– *Sari valmistui insinööriksi. ~ Sari mérnöknek készült.* (Ez a fordítás így azt is jelentheti, hogy arra a foglalkozásra készült, de meg se próbálta, el se végezte, tehát a választás megmaradt a vágy, a terv szintjén.) Javaslatunk: *Sari mérnök lett.*

Talán a felsorolt példákából is kitűnik, hogy a két nyelv szerkezetében és szemléletében – a hasonlóságok mellett – sokféle és sokszínű különbséget is találunk.

Irodalom

Keresztes, László: Unkarin kieli. Pieksämäki, 1974.

Korhonen, Mikko: Suomi ja unkarin sukulaiskielinä: Yhtäläisyyksiä ja eroja. *CastrToim 21: 47–57.* Helsinki, 1981.

Márk Tamás: Sijajärjestelmän kysymyksiä. *CastrToim 21: 58–68.* Helsinki, 1981.

Pusztay János: Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkimuksia. *Specimina Fennica IV.* Szombathely, 1993.

Tervonen, Viljo: Unkarin prefiksillisten verbisen opettamisesta. *CastrToim 21: 85–100.* Helsinki 1981.

Eltérő irányhasználat a magyarban és a finnben

MATICSÁK Sándor–Juha LESKINEN

1. Köztudott dolog, hogy a finnugor nyelvek névszóragozásának egyik fő sajátossága az irányhármasság. Már a feltételezett finnugor alapnyelvben is élő jelenség lehetett, a kutatók két locativust (*-nA, *-t), két lativust (*-ń, -*k) és egy ablativust (*-tA) rekonstruálnak. Ezek a ragok természetesen nem enyésztek el nyomtalanul az idők folyamán, a mai finnugor nyelvekben általában másodlagos ragok, határozószók alkotóelemeként élnek tovább (pl. osztj. *kam-ən*, vog. *kwā-n* 'kívül, kinn' < *-nA LOC, vog.-osztj. -NÁT_{COMIT} < *-t LOC stb. (Hajdú 1981, 136, 141).

Habár a mai finn és magyar helyragok rendszere erősen különbözik egymástól, mindkét nyelv őrzi ezeket az eredeti elemeket. Ha röviden ábrázolni óhajtjuk az alapnyelvi ragok történetét, a mai magyarban és finnben betöltött szerepüket, a következő képet kapjuk (Hajdú 1981, 141–144; Häkkinen 1985, 80–87):

FINN

MAGYAR

határozószó	rag	PFU	rag	határozószó
*al-na > alla *yl-nä > yllä	*-s-nA > -ssA *-l-nA > -lla -nA	LOC *-nA	-BEN -ON	benn, kinn
?kaike-ti ku-ten, muu-ten		LOC *-t	-t/-tt, -NÖTT	itt, mellett, együtt
al-ta, luo-ta	-s-tA -l-tA -tA	ABL *-tA		
minne, tänne	*-sen > -Vn *-len > -lle	LAT *-ń		
*ala-k		LAT *-k	-BE, -RA, -NEK, -HOZ, -NI	alá, mellé, haza, oda

Figyelemre méltó jelenség, hogy a finnben az **-nA* locativus megterheltsége lényegesen nagyobb, mint a **-t* ragé. Ugyancsak fontos, hogy a magyarban az ugorkori **-l* ablativus él tovább (-BŐL, -TŐL, -RÓL, -NÁL, -NŐL, -UL, illetve határozószókban: *alól, mellől, közül* stb.), míg az eredeti fgr. ablativusnak csak a finn-permi ágon lelhetők fel a folytatásai. A harmadik említendő részlet a lativusi **-ń* sorsa: ennek a magyarban nincs folytatása.

2. Az irányhármasság tehát alapnyelvi jelenségnek tekinthető (a primer ragok az idő folyamán az egyes nyelvekben átalakultak, ragok és határozószók alkotóelemeivé váltak), ezzel szemben a helyviszonyok árnyaltsága lényegesen későbbi jelenség. Köztudott, hogy a magyarban három sor alakult ki (belső, külső szoros, külső laza, valamint a terminativus és dativus), míg a finnben csak kettő (belső, külső). A többi finnugor nyelv azonban sokkal tarkább képet mutat. Az obi-ugor nyelvekben igen kevés helyrag fordul elő (abl-loc-lat, ill. az osztjákban még approx). A permi nyelvekben igen gazdag a *hová?* kérdésre felelő esetek csoportja (illat, approx, terminat, ill. zürjén dat), ugyancsak gazdag a *honna?*-sor is (elat, ablat, egress), ezzel szemben a *hol?*-csoport mindösszesen egytagú (iness). A cseremiszbén egy-egy *honna?* (abl) és *hol?* (iness) raggal szemben gazdag a *hová?*-csoport (lat, illat, approx, dat). A mordvinban három *hová?*-esettel (lat, illat, dat-allat) szemben van két *honna?* (elat, ablat) és egy *hol?* eset (iness). Láthatjuk tehát, hogy a finnugor nyelvek nagy többségében nem alakultak ki „szimmetrikus” sorok, általában a *hová?* kérdésre felelő csoportok a leggazdagabbak, s a *hol?*-esetek a legkevésbé képviseltek.

A finn belső sor (**s-nA, *s-tA, *s-en*) lativusi eredetű *-s-* eleme a mordvinban és a cseremiszbén is megtalálható (vö. md. *-s* ILLAT, *-so/-se* INESS, *-sto/-ste* ELAT; cser. *-š* LAT, ILLAT, *-što/-šte* INESS). A külső sorból (**l-nA, *l-tA, *l-en*) a **len* allativusnak megfelelői vannak a cseremiszbén (cser. *-lan/-län* DAT) és a permi nyelvekben (zürj-votj. *-lań* APPROX), de sem a mordvinban, sem a lappban nincsenek meg az *-l-* sor megfelelői, így Kaisa Häkkinen ezt balti-finn innovációnak tartja (Häkkinen 1985, 83–87).

A magyar belső/külső szoros/külső laza sor ezzel szemben csak a magyar nyelv önálló életében, az ómagyar korban alakult ki, az első fázisban önálló szavak váltak névutókká, a primer ragok felhasználásával (*bél* 'belső rész' > **belen, *belé, *belől; *roy* 'közelség' >

*royá, *royol; ug. **kuća* 'oldal, szél' > **χozá* stb.) majd egyszótágúvá válva, ill. a magánhangzó-harmónia szerint kétalakúvá (esetenként a labiális illeszkedés alapján háromalakúvá) fejlődve, lassú folyamat eredményeként szuffixálódtak (vö. **belen* > *ben* > *-ban/-ben* stb.). Összességében elmondható tehát, hogy a belső és külső helyviszonyok megkülönböztetése, árnyalása a magyar nyelv külön életében alakult ki (MNYTNy. I, 287–293).

3. Mindezek alapján tehát felvázolhatjuk azt a jól ismert sémát, melybe hat finn, illetve kilenc magyar helyhatározó tartozik. Azonban ez a séma túlságosan is leegyszerűsítettnek tűnik, hiszen néhány rag, eset, jelenség nem szerepel ebben a táblázatban (terminativus, dativus stb.).

Az egyik ilyen problémás eset a prolativus, melynek a finnben betöltött szerepét igen nehéz meghatározni, a kutatók javarészt a következő definíciókkal élnek: 'sijamuoto, joka ilmoittaa, mitä tietä tai mitä myöten tekeminen tapahtuu' (Nykysuomen käsikirja 330), 'eräs adverbinen sijamuoto' (Itkonen 1988, 313), 'adverbinen sijamuoto, joka ilmoittaa, mitä tietä tai mitä myöten tekeminen tapahtuu' (Nykysuomen sanakirja 2, 340).

A finn *-tse* prolativusnak, ill. a prolativusi jelentéskörű névutóknak (*pitkin, myöten*) a magyarban sokszor prefixum + mozgást jelentő ige + superessivusi esetben álló névszó, ill. ragvonzó névutós (*át, végig*) szerkezet felel meg, például: *végigment a Duna-parton/käveli pitkin Tonavan rantaa, átment a mellkasán/ajoi rintakehänsä ylitse, a méreg a fagon végigfutva kiömlik/myrkky valuu pitkin hampaita* stb. A problémát az okozza, hogy a magyar a statikus, *hol?* kérdésre felelő esetragot használja fel a mozgás (ill. a mozgás képzetének) kifejezésére. Ezt a jelenséget – Valma Yli-Vakkuri terminológiáját kölcsönvéve – a helyragok másodlagos használatának nevezhetjük (Maticsák 1995).

Tágabban értelmezve: a statikus rag más elemekkel együtt felépve a mozgás kifejezésére szolgál. E kérdés elméleti hátterét vizsgálta Jukka-Pekka Hammari, aki a finn prolativust összekapcsolja az előbb említett táblázatba rendszerszerűen be nem illeszthető másik két eset, a terminativus és az approximativus meghatározásának problémájával. Véleménye szerint a terminativus a mozgás aktuális, az approximativus pedig a mozgás potenciális esete. Ez a három

eset a belső/külső csoportosításba nem illik, e szempontból neutrálisnak tekinthetők (Hammari 1993, 50–56, 145).

4. Visszatérve a prolativusra, a statikus és a dinamikus esetek problémája további kérdéseket ébresztett. Köztudott, hogy a finn néha az indoeurópai nyelvektől (és ebben az összefüggésben a magyartól is) eltérő módon használja a helyragokat, pl.:

– a finn *hová?* irányt használ, míg az indoeurópai nyelvek *hol?* irányt: *jäädä, ilmestyä, pysähtyä, väsyä* stb.

– a finn *honnan?* irányt használ, míg az ieur. nyelvek *hol?* irányt: *ostaa, löytää, tavata* stb.

– a finn a közvetlen kapcsolat kifejezésére belső sort használ: *lakki on päässä, kengät ovat jalassa, otsassa oli musta side* stb.

– a finn elativust használ a vmin átmenő, vmi mellett elmenő mozgás kifejezésére: *auto ei mahtunut portista, laiva kulkee tästä ohi* stb. (Hakulinen 1979, 522–531).

5. Mindezek alapján magunk is megpróbáltuk összegyűjteni a magyar és a finn háromirányúság közötti eltéréseket, a gyűjtés fázisában figyelmen kívül hagyva a külső/belső megfelelési sorok közötti eltéréseket (pl. *cipő van a lábán/kengät ovat jalassa, kalap van a fejen/hattu on päässä* stb.)

Kiindulópontként Papp István–Jakab László Magyar–finn szótárának példaanyagát használtuk. Természetesen egy pillanatig sem állíthatjuk, hogy az összes alakot feldolgoztuk (ez a nyelv egész korpuszát tekintve talán eleve reménytelen vállalkozásnak is tűnhetne), ill. azt sem, hogy pontos statisztikai adatokkal alátámasztott cáfolhatatlan bizonyítékokkal tudunk szolgálni, hiszen ez esetben zárt korpusz szóba se jöhet. Azonban bátorkodunk az anyagot mégis némi statisztikai összevetés kedvéért felhasználni, mert a számadatok (ill. inkább tendenciák) igen árulkodó jellegűek, világos képet mutatnak.

A szótár példaanyagából számításba vettük az eltérő irányultságot kifejező helyragos névszókat (kilenc magyar és hat finn alakot), függetlenül attól, milyen szemantikai tartalmat hordoz. Nem vettük figyelembe a névutókat, ill. a helyviszonyrendszerbe nem beilleszthető terminativusi, dativusi, prolativusi alakokat.

A példaanyagot tehát a háromirányúság alapján a következőképpen csoportosíthatjuk (az egyező irányú megfeleléseket természetesen nem véve számításba):

finn magyar	(A) mistä?	(B) missä?	(C) mihin?
(1) honnan?		1B	1C
(2) hol?	2A		2C
(3) hová?	3A	3B	

Az adatokat, megfeleléseket három szempont szerint vizsgáltuk: (I) az adatok mennyisége, (II) a konkrét helyviszony, időviszony és elvont viszony kifejezése és (III) a belső és külső viszonyok összefüggése. Mindezeket a szempontokat mind a magyar, mind a finn nyelvből kiindulva igyekeztünk érvényesíteni. Nézzük először a magyar szemszögből történt vizsgálat eredményeit!

5.1. Az adatok mennyisége, tendenciák. Mint már említettük, nem zárt korpuszról lévén szó, nem lehet statisztikai adatokkal operálni, a szókincset nem lehet „egyszerűen megszámlolni”. Mindezek ellenére talán mégiscsak lehet bizonyos tendenciákkal számolnunk. A szótárból nyert adatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar *hol?*/finn *hová?* megfelelési sor (2C) a leggazdagabb:

ártatlan vmiben/olla syytön jhk; bűnös vmiben/syylinen jhk; ebben az időben/tähän aikaan; elakad vmiben/tarttua/juuttua jhk; elbotlik vmiben/kompastua jhk; elrejtözik vhol/piiloutua jhk; eltéved vhol/eksyä jhk; elfárad vmiben/väsyä jkh; felejt vhol/unohtaa jhk; felold vmiben/liuottaa jhk; gyakorlott vmiben/harjaantunut/tottunut jhk; gyönyörködik vkiben/mielistyä jkh; hagy vhol/jättää jhk; hisz vmiben, vkiben/uskoa jhk, jkh; jártas vmiben/perehtynyt jhk; kárt tesz vmiben/tehdä vahinkoa jllek; kedvelteli vkiben, vmiben/mieltyä jhk, jkh; kellő időben/oikeaan aikaan; kitör vmiben/puhjeta, purskahtaa jhk; kopog az ajtón/koputtaa oveen; látogatást tesz vhol/tehdä vierailu jhk; leragad a sárban/tarttua kiinni/juuttua lokaan; marad vhol/jäädä jhk; megakad a szeme vmin/jkn katse kiintyy jhk; megakad vmiben/juuttua/tarttua jhk; megbetegszik influenzában/sairastua influenssaan; megbízik vkiben, vmiben/luottaa jkh, jhk; megbotlik vmiben/kompastua jhk; megbújik, meglapul vhol/piiloutua jhk; megfogódzik vmiben/tarttua kiinni jhk; meghal bánatában/kuolla murheeseen; megho-

nosít vmit vhol/kotiuttaa jk jhk; meghúzza magát vhol/asettua, vetäytyä jhk; megjelenik vhol/ilmestyä, ilmaantua jhk; megkapaszkodik vmiben/tarttua jhk; megmárt vmiben/kastaa jhk; megnyugszik vmiben/tyytyä jhk; megreked vhol/juuttua, tukkentua jhk; megszáll vhol/majoittua jhk; megtámaszkodik vmiben/nojautua jhk; megtapad vhol/kiinnittyä/takertua jhk; nevet vmin/nau-raa jllek; nyugszik vmin/pohjautua, perustua jhk; osztozik vmiben/ottaa osaa jhk; otthagya vhol/jättää sinne, siihen; reked vhol/jääda jhk; részt vesz vmiben/ottaa osaa/osallistua jhk; szájon csokol vkit/suudella jkta suulle; szájon vág vkit/lyöda jkta suulle; szíven szúr vkit/pistää jkta sydämeen; tájékozódik az ügyben/perehtyá asiaan; torkán akadt a falat/pala juuttui kurkkuun; torkon ragad vkit/tarttua jkta kurkkuun; ugyanolyan stílusban/samaan tyylin stb.

A mennyiségi mutatók alapján ezt követi a magyar *hol?*/finn *honnan?* (2A) sor:

bizonytalan vmiben/olla epävarma jstk; elcsodálkozik vmin/häm-mästyä jstk; eligazodik vmin/ottaa selvää jstk; érdekelt vmiben/kiinnostunut jstk; felülkerekedik vkin, vmin/päästä voitolle jksta, jstk; függ vhol/riippua jstk; fülön fog vkit/ottaa jkta korvasta; galléron ragad vkit/tarttua jkta kauluksesta; gyönyörködik vmiben/nauttia jstk; hazugságon csíp vkit/yllättää jku valheesta; kapható vhol/on saatavissa jstk; karon fog vkit/tarttua jkta käsi-varresta; kételkedik vmiben/olla epävarma jstk; kézen fog vkit/ottaa jkta kädestä; kifér vmin/mahtua jstk; kilép az ajtón/astua ovesta; megbosszul vkin vmit/kostaa jklle jstk; megbotránkozik vmin/närkästyä jstk; meggátol vkit vmiben/estää jkta jstk; megnéz a szótárban/katsoa jtk sanakirjasta; megpukkad mérgében/haljeta kiukusta; megsértődik vmin/loukkaantua jstk; mérgelődik vmin/harmistua jstk; múlik vkin, vmin/riippua jksta, jstk; nevén szólít vkit/kutsua jkta nimeltä; örömet leli vmiben/löytää huvinsa jstk; örvendezik vmin/riemuita jstk; pereskedik vkivel vmin/kärä-jöidä jstk jkn kanssa; reszket félelmében/vapista pelosta; szaván fog vkit/ottaa jku sanasta kiinni; talál vhol/löytää jstk stb.

Az előző kategóriánál kisebb súlyú a magyar *hová?*/finn *honnan?* irányultság (3A):

árulkodik vkire/kannella jksta; beleőrül vmibe/tulla hulluksi jstk; beleizzad vmibe/hiota jstk; belekábul vmibe/huumaantua jstk; be-

lemelegszik vmibe/lämmetä jstk; beleõszül vmibe/harmaantua jstk; belepirul vmibe/punastua jstk; belevakul vmibe/sokeutua jstk; büszke vkire, vmire/ylpeä jksta, jstk; első hallásra/ensi kuulemalta; első látásra/ensi näkemältä, katsomalta; ért vmihez/olla perillä jstk; felfigyel vmire/kiinnostua jstk; féltékenykedik vkire/olla mustasukkainen jksta; fogódkodik vkibe, vmibe/pidellä kiinni jksta, jstk; fütüül vkire, vmire/välittää viis jksta, jstk; holnap-hoz egy hétre/huomisesta viikon kuluttua; jutalmat tüz ki vmire/määrätä palkinto jstk; kényes a becsületére/olla arka kunnias-taan; ragaszkodik vmihez/pitää kiinni jstk; saját kérelmére/omasta pyynnöstä; vkinek a követelésére/jkn vaatimuksesta; vkinek a nyomására/jkn painostuksesta; vkinek a parancsára/jkn käskystä; vkinek az indítványára, javaslatára/jkn esityksestä, ehdotuksesta; vkinek az intézkedésére/jkn määräyksestä; vkinek egy intézésére/jkn viittauksesta; vkinek kívánságára/jkn toivomuksesta; vkinek óhajára/jkn toivomuksesta; vminek a hatására/jnk vaikutuksesta stb.

Ebben a kategóriában egy érdekes jelenséggel találkozhatunk. Néhány igének más igekötővel álló alakja ablativusi esetet vonz (*beleõrül vmibe ~ megõrül vmitõl, beleizzad vmibe ~ megizzad vmitõl, belekábul vmibe ~ elkábul vmitõl, beleõszül vmibe ~ megõszül vmitõl, belepirul vmibe ~ elpirul vmitõl, belevakul vmibe ~ megvakul vmitõl*), a finnhez hasonlóan. Ilyen jelenség csak ebben a csoportban fedezhető fel. Érdekes távlatokat nyitna a vizsgálódásokban, ha sikerülne kimutatni az elsődleges használatot (elképzелhető, hogy a tükörfordítások vizsgálata segítene, de ez a kérdés túlnó e cikk keretein).

Némileg kisebb csoportot alkot a magyar *hová?*/finn *hol?* irányultság (3B):

be van szorulva vmibe/olla puristuksissa jssk; becsületszavamra mondom/vakuutan kunniasanallani; bekukkant, benéz vhova/pistäytyä jssk, jkh; belesül vmibe/häkeltyä jssk; beleszagol a fazékba/haistaa ruokaa padassa; betér vhova/pyörähtää jssk; beugrik a szomszédba/pistäytyä naapurissa; egy csapásra/yhdellä iskulla; egy falásra bekap/niellä yhdellä hotkaisulla; egy rántásra/yhdellä tempauksella; el szokott járni kocsmába/hänellä on tapana käydä kapakassa; első próbálkozásra/ensimmäisellä yrityksellä; jegyre vásárol/ostaa jtk kortilla; XY névre szóló útlevele

volt/hänellä oli passi XY nimellä; operáa jár/käydä oopperassa; rácsimpaszkodik vkire/roikkua jkssa; ragaszkodik vmihez/py-syá kiinni jssk; részletre vásárol/ostaa osamaksulla; saját felelősségére/omalla vastuullaan; semmi esetre sem/ei missään tapauksessa; utolsó útjára kísér/saattaa jkta hänen viimeisellä matkallaan stb.

Mindezekkel a gazdag adattárú csoportokkal szemben a magyar *honnan?* irányultságra nagyon kevés példát sikerült találni.

Honnan?/hol? irányultság (1B):

abból a célból/siinä tarkoituksessa; bizonyos szempontból/tietys-sä suhteessa; számtanból ötöst kapott/hän sai laskennossa kym-pin; tajtézik a dühtől/vaahdota raivoissaan; tréfából csináltam/tein sen piloillani; veszt az értékéből/aleta arvossa.

Honnan?/hová? irányultság (1C):

el van ragadtatva vmitől/olla ihastunut jhk; elmegy a kedve vmi-től/menettää mielenkiintonsa jhk; felvilágosít a dologról/tuoda valaistusta asiaan; kiábrándul vmiből/pettyä jhk; megcsömörlik vmitől/kyllästyä jhk; meggebed a hőségtől/läkähtyä kuumuuteen; meghal a szomjúságtól/kuolla janoon; mi célból/mihin tarkoituk-seen; pukkadozik a nevetéstől/pakahtua nauruun.

Az eltérő irányszemlélet összevetésekor tehát – a tendenciákat tekintve – elmondható, hogy a magyar *honnan?* esetek megfelelői az adatok túlnyomó többségében a finnben is *honnan?* irányultságúak, azaz másképpen fogalmazva: a magyar *honnan?* irány nagyon kis mértékben vesz részt ebben a folyamatban.

Szemléltetésül álljon itt egy táblázat, amelyben az adatbázis példáinak százalékos megoszlása látszik. Természetesen a számadatok viszonylagosak (nem zárt korpusz, szinonimitás stb.), de a tendenciákat mégis világosan megmutatják. (Az anyaggyűjtés egyes fázisaiban kísérletképpen végeztünk százalékos számításokat, s minden esetben az alábbiakhoz hasonló számadatokat kaptunk.)

finn magyar	(A) mistä?	(B) missä?	(C) mihin?
(1) <i>honnan?</i>		2%	4%
(2) <i>hol?</i>	23%		47%
(3) <i>hová?</i>	14%	10%	

5.2. A konkrét, elvont és az időviszonyok összefüggése. A szótárból kapott adatokat megpróbáltuk e három szemantikai alapkategóriába besorolni, vállalván a leegyszerűsítés kockázatát. A három csoport elkülönítésekor a következő eredményt kaptuk:

A) Konkrét helyviszonyt jelentő szavak, kifejezések. Az ide tartozó magyar adatok túlnyomó többsége *hol?* irányú, s csak néhány példát találtunk a *hová?* irányultságra. Ebben a szemantikai csoportban egyáltalán nem találtunk példát a *honnan?* irányra. Az eltérő helyviszonykifejezés leggazdagabb csoportja a magyar *hol?*/finn *hová?* (2C), ezek a nyelvtanulásban is felhasznált legjellegzetesebb, legismertebb példák:

hagy vhol/jättää jhk; marad vhol/jääda jhk; felejt vhol/unohtaa jhk; elakad, megakad vmiben/tarttua, juuttua jhk; elbotlik, megbotlik vmiben/kompastua jkh; reked, megreked vhol/juuttua, tukkeutua jhk; rejtőzik, elrejtőzik vhol/piiloutua jhk; meghúzza magát vhol/asettua, vetäytyä jhk; eltéved vhol/eksyä jhk; megjelenik, elöbukkan, jelentkezik vhol/ilmestyä jhk; megfogózik vmiben/tarttua kiinni jhk; megkapaszkodik vmiben/tarttua jhk; megtámaszkodik vmiben/nojautua jhk; megszáll vhol/majoittua jhk; szájon csókol vkit/suudella jkta suulle; szájon vág vkit/lyödä jkta suulle; szálka akadt meg a torkán/ruoto tarttui kurkkuun; szíven szúr vkit/pistää jkta sydämeen; torkon ragad vkit/tarttua jkta kurkkuun stb. (Jelentéstanilag körvonalazható csoportok lehetnek: 'hagy, marad, felejt, elbújik, eltéved', 'megjelenik, jelentkezik', ill. bizonyos testrésznevekkel kapcsolatos szintagmák.)

Viszonylag gazdag a magyar *hol?*/finn *honnan?* (2A) megfelelési sor is:

áthatol nyíláson/tunkeutua raosta; az ajtón távozik/poistua ovesta; kifer vmin/mahtua jstk; kilép az ajtón/astua ovesta; fülön fog vkit/ottaa jkta korvasta; galléron ragad vkit/tarttua jkta kauluksesta; karon fog vkit/ottaa, tarttua jkta käsivarresta; talál vhol/löytää jstk; ered vhol/saada alkunsa jstk; megnéz a szótárban/katsoa jtk sanakirjasta stb. (Jelentéstanilag: 'vmin áthatol, átmegy', 'vkit megfog, megragad', 'talál'.)

A *hová?*/*hol?* irányultság (3B) példái:

bekukkant, benéz vhova/pistäytyä jssk, jkh; betér vhova/pyörähtää jssk; beleszabol a fazékba/haistaa ruokaa padassa; operába jár/käydä oopperassa; el szokott járni kocsmába/hänellä on tapana käydä kapakassa; rácsimpaszkodik vkire/roikkua jkssa; be van szorulva vmibe/olla puristuksissa jssk.

B) Időviszonyt jelentő szavak, kifejezések. E csoportban egy *hová?* irányt (*holnaphoz egy hétre/huomisesta viikon kuluttua*) leszámítva minden más adat *hol?/hová?* (2C) irányú (*ebben az időben/tähän aikaan; ekkoriban/näihin aikoihin; kellő időben/oikeaan aikaan; milyen időtájban/mihin aikaan; a régi világban/entisaikaan* stb.). Számszerűleg ez a legkisebb csoport, alig néhány adattal. Ez másképpen fogalmazva azt mutatja, hogy az időviszony kifejezésében a magyar és a finn között eltérő irányhasználatról nem beszélhetünk (figyelembe kell azonban venni, hogy a finn az időviszony kifejezésére igen gyakran *essivust* használ).

C) Elvont viszonyt jelentő szavak, kifejezések. Ez a legnagyobb csoport, a legváltozatosabb szemantikai kategóriákkal. Itt nem lehet a három irány között különbséget tenni, mindegyik csoport egyformán gazdagon képviselteti magát.

Összességében tehát elmondható, hogy a – háromirányúság rendszerét tekintve – a legnagyobb eltérés a konkrét (primer) helyviszonyt kifejező szavak körében található. Ebben a kategóriában a magyar *honnan?* sor finn megfelelői között nem találtunk eltérő irányt hordozó példát, azaz – óvatosan fogalmazva – a *honnan?* sor e tekintetben is eltérően viselkedik.

5.3. A belső és külső viszonyok összefüggése. A példák gyűjtésekor – mint már említettük – nem vettük figyelembe a belső/külső eltérő megfeleléseket, itt egy rövid gondolat erejéig mégiscsak szükségesnek látszik kitérni erre a problémára is. (Hangsúlyozzuk: az eltérő irányokat jelölő szavak, kifejezések csoportjain belül vizsgáltuk meg ezt a szembenállást, nem ez volt az anyaggyűjtés fő szempontja!)

A magyar *hol?/finn* eltérő irány csoportban az esetek többsége belső (inessivus), kisebb hányaduk külső szoros (superessivus) viszonyt kifejező eset. Külső laza megfelelésre csak igen-igen elvétve találtunk példát, a közel kétszáz adatból mindössze kettőt (*jelentkezik vkinél/ilmoittautua jkllle; vkinél tanul/saada opetusta jkllta*).

A magyar *hová?/finn* eltérő irány megfelelési sorban a külső szoros eset (sublativus) alkotja a legnagyobb csoportot, de a belső viszony (illativus) is gazdag. A külső laza (allativus) megfelelésekre itt már több példát is találtunk, de ez – az e csoportba tartozó összes példa mennyiségét tekintve – még mindig igen kevés (*gratulál vmihez/onnitella jstk; holnaphoz egy hétre/huomisesta viikon kuluttua;*

ragaszkodik vmihez/pitää kiinni jstk; szorosan tartja magát vmihez/pitää tiukasti jstk kiinni; ragaszkodik vmihez/pysyä kiinni jssk).

Ezzel szemben viszont eltérő képet mutat a magyar *honnan?*/finn eltérő irány megfelelési sor. Itt az adatok döntő többsége a belső (elativus) és a külső laza (ablativus) sorba tartozik (elativusi: *abból a célból/siinä tarkoituksessa; bizonyos szempontból/tietyssä suhteessa; számtanból ötöst kapott/hän sai laskennossa kympin; tréfából csináltam/tein sen piloillani; veszít az értékéből/aleta arvossa; kiábrándul vmiből/pettyä jhk; mi célból/mihin tarkoitukseen; ablativusi: tajtézik a dühtől/vaahdota raivoissaan; el van ragadtatva vmitől/olla ihastunut jhk; elmegy a kedve vmitől/menettää mielenkiintonsa jhk; fuldoklik a nevetéstől/olla tukahtumaisillaan nauruun; megcsömörlik vmitől/kyllästyä jhk; meggebed a hőségtől/läkähtyä kuumuuteen; meghal a szomjúságtól/kuolla janoon; pukadozik a nevetéstől/pakahtua nauruun), míg a külső szoros (delativus) csak egy példával képviselteti magát (*felvilágosít a dologról/tuoda valaistusta asiaan*).*

6. Nézzük meg az adatokat a finn nyelvből kiindulva! Ez természetesen nemcsak azt jelenti, hogy a táblázatot az oldalára állítjuk, hanem bizonyos egyéb következtetések levonására is mód nyílik. A finn szemszögéből nézve a *hol?* kérdésre felelő esetek szinte marginálisak, ezzel szemben a dinamikus esetek a megterheltek.

Szemben a magyarral, itt minden csoportban előfordulnak konkrét és elvont viszonyt jelölő szavak, kifejezések egyaránt. A *hol?*-csoportban a konkrét viszony a *käydä* igéhez kapcsolódik (*käydä kapakassa, oopperassa* stb.). A legtöbb konkrét viszonyt jelölő kifejezés a finn *hová?*/magyar *hol?* (C2) megfelelési sorban fordul elő (*eksyä jhk, mahtua jhk, ilmestyä jhk, jäädä jhk, jättää jhk, juuttua jhk, tarttua jhk, kaata jhk, kompastua jhk, piiloutua jhk* stb.) A *honnan?* kérdésre felelő, konkrét viszonyt jelölő halmaz magyar megfelelői minden esetben a *hol?* (A2) kérdésre válaszolnak: *löytää jstk, mahtua jstk, on saatavissa jstk, poistua ovesta* stb.

Külső viszonyt az egész adatbázisban csak mintegy húsz példa képvisel: *hän löysi itsensä lattialta, saada opetusta jkltä, ensi kuulemalta, ensi näkemältä, ostaa jtk kortilla, yhdellä iskulla, ilmoittautua jkllä, lyödä jkta suulle, nauraa jllek* stb. Több kifejezés természetesen megállja a helyét belső és külső esettel egyaránt: *on saatavissa kaupasta/torilta, käydä oopperassa/lentokentällä, kaataa vettä jkn niskaan/pääläelle, vieras sijoitettiin olohuoneeseen/par-*

vekkeelle stb. Az ebbe a csoportba tartozó kifejezések konkrét helyviszont jelölnek.

7. A két nyelv eltérő irányhasználatát magyar szemszögből vizsgálva összességében tehát – igen óvatosan – azt állapíthatjuk meg, hogy mind az adatok mennyiségét, mind a konkrét és absztrakt viszonyokat, mind a belső/külső szoros/külső laza viszonyokat tekintve a magyar *honnan?* irányú sor másként viselkedik, mint a *hol?* és a *hová?* sor. Különösen érdekes az eltérés a konkrét helyviszont kifejező adatok körében: ott ugyanis a magyar *honnan?* iránynak a finnben minden esetben ugyancsak *honnan?* kérdésre felelő esetrag felel meg. A kérdést finn szemszögből vizsgálva a *hol?* sor lényegesen kevesebb példával képviselteti magát, mint a dinamikus sorok, s a külső viszont jelölő esetek az adatbázisban igen kis mértékben fordulnak elő.

Irodalom

- Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs painos. Helsinki.
- Hammari, Jukka-Pekka 1993: Muutos-, olo- ja kulkusijamuotojen eroista ja käytöstä uralilaisten kielten pohjalta. Oulun yliopiston Suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 37. Oulu. 41–216.
- Häkkinen, Kaisa 1985: Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa. Turku.
- Márk Tamás 1981: Sijajärjestelmän kysymyksiä. Castrenianum toimitteita 21. Helsinki. 58–68.
- Maticsák Sándor 1995: Paikallissijojen toissijainen käyttö unkarissa ja suomessa. Hungarologische Beiträge 3. Jyväskylä. 125–139.
- MNyTNy = A magyar nyelv történeti nyelvtana I. (Főszerkesztő Benkő Loránd.) Budapest 1991.
- Pusztay János 1993: Suomunkakontut (Suomalais-unkarilaisia kontrastii-visia tutkimuksia). Specimina Fennica IV. Szombathely. 47–61.
- Révay Valéria 1994: Unkarin ja suomen sijajärjestelmästä. Kaukovertailuja (Unkarilais-suomalaisia kontrastii-visia tutkimuksia). Specimina Fennica V. Szombathely. 115–126.

Magyar és észti igevonzatok kontrasztív elemzése

Anu NURK

Az igevonzatok kérdését elméleti és gyakorlati oldalról egyaránt vizsgálhatjuk. Cikkem a probléma praktikus megközelítésén alapul, elsősorban a magyar nyelv elsajátítása során e kérdéskörben felmerülő problémákban igyekszik segítséget nyújtani. Köztudott, hogy az idegen nyelvek tanulásakor külön figyelmet kell szentelni az ige és a bővítmény helyes használatára. Nagyban megkönnyíti a tanulók munkáját a vonzatszóterek kiadása. Példaként a Helbig, Schenkel, Engel és Schumacher fémjelezte mannheimi iskolát hozhatjuk fel, munkásságuk gyakorlati eredményeként a 70-es években több vonzatszóter jelent meg, amelyek összesen több mint 2000 igét tartalmaznak.

A vonzatok kérdése nagyon aktuális a magyar nyelvet megtanulni szándékozók számára. Keresztes László nagyon világosan kimutatta a különbségeket az angol és a finnugor nyelvek elsajátításában (Keresztes 1994: 128). Az angol nyelv tanulásának kezdő szintjén nyelvtanilag korrekt mondatokat tudunk alkotni az alapalakokat felhasználásával (pl. *I like coffee*), ill. ezt analogikusan tudjuk tovább használni (*I like tea, milk, beer* stb.), a finnugor nyelvekben azonban egy „egyszerű” mondat gyártásához is tudni kell az ige és a névszó ragozásával kapcsolatos szabályokat (pl. fokváltakozás, alanyi-tárgyas ragozás stb.), valamint ismerni kell az ige vonzatait is.

A vonzatok problémáival foglalkozó disszertációm egyik elméleti nehézségét a különböző terminológiák – vonzat, régens, szabad határozó fogalmak – definiálása jelentette. Munkám – témájából adódóan – elsősorban a magyar nyelvű elméleti irodalomra támaszkodik. A magyar nyelvészeti szakirodalom a vonzat kérdéseit sokkal alaposabban tárgyalja, mint az észti. (Örvendetes kivétel az észtben Huno Rätsep „Eesti keele lihtlauseste tüübid” című munkája.) Az ál-

talános nyelvészet viszonylag keveset foglalkozik az igevonzatokkal, mivel a vonzat elsősorban az esetenyelvek problémája. Megkockáztathatjuk talán azt az állítást is, hogy az általános nyelvészetben a vonzatproblémáknak sohasem volt központi szerepe, e problémával inkább csak közvetve foglalkoznak, a valenciaelmélet és a dependencianyelvten szemszögéből (Tesnière 1959, Helbig–Schenkel 1969, Nikula 1986, Pajunen 1988). A magyar nyelvtudomány e kérdés tárgyalásakor felhasználja a nyelvtudomány általánosabb irányzatait is, a formális-szintaktikai analízistől a kognitív szemantikai, különösképpen a lexikai szemantikáig.

A magyar nyelvtudomány történetében az ige középpontú mondat-elemzés teóriáját elsőként – nagyon szellemesen – Brassai Sámuel fogalmazta meg: „... abban a rendszerben, amit »mondat«-nak (*Satz, phrase*) neveznek, a nap – az uralkodó középpont – az ige. Ez vonzza a körülte keringő s forgó planétákat, melyeket a nyelvtanok Subject, Object, Umstandswort, s ki tudja még hány különböző nevek alatt tárgyalnak, s melyeket mindnyájokat én a határozó rovatfoglalom alá húzok. És méltán, mert syntactikai tekintetből épen semmi különbség sincs köztük... A határozók ismét holdakat vonzanak és vezetnek magok körül *jelzők* képében, melyek megint különféle alakokban jelennek meg; de azért, mint határozói, syntactice mind egyneműek. A mondat szerkezet azonban ennél tovább is mehet; mert a jelzőknek magoknak is lehetnek határszói, sőt még imezeknek is, míg el nem vész a mondat *be- és átlátszhatósága*” (Brassai 1863: 328–333).

A magyar és észti vonzatszótár anyagának kiválasztásában számos problémát okoz a nyelvi kompetencia. Az ideális kontrasztív tanulmányok iránya az „anyanyelv → idegen nyelv”, de mivel disszertációm gyakorlati célokat szolgál – magyartanítás észtek számára – ez esetben az irány mégiscsak „idegen nyelv → anyanyelv” volt. Ebből adódóan a szótárak anyagát (ÉrtKSz, Papp–Jakab „Magyar–finn szótár”) úgy használtam, mintha anyanyelvű informánsok lennének. Ezenkívül felhasználtam a Magyarországon több kiadásban megjelent magyar–német és német–magyar igevonzatok jegyzékét is. Mindemellett a kérdéses esetekben lehetőségem nyílt magyar anyanyelvűekkel való konzultálásra is.

A munkához feldolgoztam a Magyar Értelmező Kéziszótár összes igéjét. Ezekből mintegy 800 olyat találtam, melynek vonzata az

észttől eltérő volt. Mivel arra törekedtem, hogy a gyakoribb igéket használjam fel, így korpuszomat összevettem a magyar irodalmi nyelv gyakorisági szótárának 500 leggyakoribb igéjével is. A végleges anyagból kihagytam sok accusativusi vonzatot, sokszor a vonzatkülönbség ugyanis csak az észti nyelv tárgyhasználatában rejlik (partitivus ~ accusativus). Ugyancsak figyelmen kívül hagytam a mozgást jelentő igéket is. Az anyag megrostálásában, a címszavak feldolgozásában segítségemre volt a debreceni egyetem észti lektora, Anu Kippasto is. Az észti nyelv vonzatszótára, sajnos, még nem készült el, ezért sokszor csak a saját nyelvi kompetenciámra támaszkodhattam. Némi segítséget kaptam Valter Tauli vonzatjegyzékéből („Eesti keele grammatika” II. kötet), valamint Huno Rätsep „Eesti keele lihtlausete tüübid” című munkájából is.

A vonzatkülönbségek okainak tárgyalásakor nagyon óvatosnak kell lenni. Az egyik befolyásoló tényező az idegen hatás lehet: a magyar esetében a latin és a német, az észti esetében pedig a német és az orosz hatásával kell számolnunk. Dolgozatomban nem tűztem ki célul az idegen hatások kiderítését, mivel ehhez a magyar és az észti nyelvtörténet mellett az említett indoeurópai nyelvek történetét is alaposan ismerni kellene.

A magyar és az észti egyaránt esetgazdag nyelv. Ez a gazdagság nem az alapnyelvi bő esetrendszerre vezethető vissza – éppen ellenkezőleg: az alapnyelvi esetek száma viszonylag kevés volt, a PU-ra hat biztos esetet feltételeznek, a PFU-ra pedig kilencet. A térbeli orientációt az alapnyelvben is meg tudták különböztetni: az irányhármasság alapnyelvi jelenség lehetett (Bereczki 1986, Hajdú 1981, 136). Bár nyelvtörténetileg a mai finnugor nyelvekben megőrződtek az alapnyelvi primér esetragok elemei, a mai magyar és észti esetrendszer hosszú, külön fejlődés eredménye. Az észti belső és külső helyhatározóragok megkülönböztetése véglegesen csak a finnségi alapnyelv korában alakult ki (előzményei ugyan vannak a finn-volgai korszakból is). A magyar helyhatározóragok önálló szavakból – névutókon keresztül – csak az ómagyar korban jöttek létre, s a belső/külső szoros/külső laza csoportok szembeállása is viszonylag fiatal fejlemény. A magyar és az észti helyhatározóragok használatának egyezéseit és különbségeit semmiképpen sem lehet mindig a közös eredettel magyarázni. Az egybeesések és az eltérések inkább a reális szituáció különféle megközelítésén alapulnak.

A helyhatározóragok más nyelvekkel való összevetése során sokan felfigyeltek arra, hogy a helyhatározós szerkezetekben egy közös finnugor szemlélet nyilvánul meg, ugyanis az indoeurópai „statikus” nézőpont helyett a finnugor nyelvekben a „dinamikus” szemlélet érvényesül, azaz a fgr. locativusnak gyakran felel meg a lativusi–separativusi irány (Lérch 1981). Ezzel szemben a magyar – mint már Beke Ödön is kimutatta – sokszor mégis a locativusi irányt használja, pl. fi. *Mihin toiset jäivät?*, észt *Kuhu teised jäid?*; ném. *Wo sind die anderen geblieben?*, svéd *Var blev de andra?*; m. *Hol maradtak a többiek?* vagy fi *Mistä sinä tämän ostit?*, észt *Kust sa selle ostsid?* *Kus sa selle ostsid?*; m. *Hol vetted ezt?*

Íly módon az észteknek és a finneknek „magától értetődő” az integratív (hová?) és szeparatív (honnan?) irány használata sok olyan ige mellett is, amiket nem lehet a mozgást jelentő igék közé besorolni (Seilenthal 1986). E jelenséget számos nyelvtörténeti tényezővel próbálták magyarázni, pl. kontamináció, analógia stb. (Tunkelo 1931, Hakulinen 1979). A legfontosabb tényezőnek mégis az látszik, hogy viszonylag univerzális szemantikai folyamatokról van szó, amelyeket a nyelv külső formája (az esetek használata) csak fixál. A létező térvizonyok alapján egyre absztraktabb viszonyrendszereket konstruálhatunk, s ezek kifejezésére a nyelvnek ugyanazokat az eszközeit használjuk (Lyons 1967).

Disszertációm 434 magyar igét dolgoz fel, megadva észt vonatataikat. Álljon itt ezek közül néhány példa:

ad

vmit vkinek	andma O, All
vmennyit vmiért	maksma O (kui palju), G+eest
vmit vkire	aitama selga O, All
vmire	hindama Op
vmire	hoolima El
vmit vmiről	andma O, G+kohta
vmit vkinek vmire	pakkuma All, O, Trans/G+jaoks

felvesz

vmit	töstmä üles O
vmit	võtma välja O (palka)
vmit	panema selga O
vmit vmire	salvestama O, All
vkit vhova	võtma vastu O, Lat (ülikooli)
vkit vmiként/vminek	võtma tööle O, Ess
vmit/vkit	pildistama Op

kap

vhol	saama Sep
vmit vkitõl	saama O, Abl
vhova	haarama El
vkit vmin	tabama O, Abl (valetamiselt)
vmibe	sekkuma (mõtlematult) Ill
vmit vmibõl	saama O, In (viie matemaatikas)

szól

vmit	ütlema Op
vmit vmihez	ütlema Op, G+kohta
vkihez	lausuma All
vkinek	kutsuma O
vkinek (értésít)	teatama All
vmi mellett/ellen	rääkima G+poolt/vastu
vmirõl	rääkima El, mainima Op
vkinek	käib G+kohta (märkus)
vmikorra	kehtima Trans/All

tart

vmit	hoidma, pidama O
vmit/vkit vmi(lyen)nek	pidama O, Trans
vmeddig	kestma, jätkuma Term
vmerre	suunduma G+poole
vkivel	olema G+poolt
vmitõl/vkitõl	kartma, pelgama Op

vesz

vmit vkitõl vmiért vkinek	ostma O, Abl, G+eest, All
vmit vhova	võtma O, Lat
vmibe	pidama Trans (meheks)
vmiül	võtma Trans (naiseks)

Irodalom

- Bereczki Gábor 1986: A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest.
- Brassai Sámuel 1863: A magyar mondat I. Akadémiai Értesítő. Budapest.
- Eesti keele grammatika II. Süntaks. Tallinn, 1993.
- Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki.
- Helbig, G. 1966: Die Transformationslehre bei Harris und Chomsky. Deutsch als Fremdsprache 1: 1–44, 2: 1–12.
- Helbig–Schenkel 1991: Wörterbuch zur valenz und Distribution deutscher Verben. Tübingen.
- Keresztes, László 1994: Die Probleme der Ungarisch lernenden Finnen. Hungarologische Beiträge 2. Probleme des Spracherwerbs. Jyväskylä. 127–139.
- Komlósy András 1992: Régenek és vonzatok. Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan. Budapest.
- Lerch Ágnes 1981: Észtpregnáns határozós szerkezetek kontrasztív vizsgálata. Néprajz és Nyelvtudomány XXIV–XXV. Szeged.
- Lyons, John 1967: A note on possessive, extential and locative sentences. Foundations of Language 4, 1967.
- Magyar értelmező kéziszótár I–II. (= ÉrtKSz.) Budapest, 1989.
- H. Molnár Ilona 1966: A vonzat és jelentés kérdéséhez. Általános Nyelvészeti Tanulmányok IV, 157–165.
- 1969: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI, 229–270.
- 1973: A vonzat problémái és a nyelv közlési funkciója. Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX, 123–146.
- Nikula, H. 1986: Dependensgrammatik. Malmö.
- Pajunen, A. 1988: Verbien leksikaalinen kuvaus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos. Publications No 18. Helsinki.
- Papp István–Jakab László 1993: Magyar–finn szótár. Budapest.
- Próséky Gábor 1989: Határozók, szabad határozók. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII, 213–240.
- Rätsep Huno 1978: Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn.
- Seilenthal Tõnu 1986: Koha väljendamise erinevusi eesti ja soome keeles. Lähivertailuja 2, 69–75. Turku.
- Tauli, Valter 1980: Eesti grammatika II. Uppsala.
- Tesnière, L. 1959: Éléments de Syntaxe structurale. Paris.
- Tunkelo, E. 1931: Eräistä tulo- ja erosijain merkitystehtävistä. Virittäjä.

**A magyar és a finn udvariassági stratégiáról:
a magyar és a finn megszólítási módok**

VARGA Judit

1. Az utóbbi időben a nyelvészek egyre többet foglalkoznak az egyes nyelvek udvariassági stratégiájával. Az udvariasság kifejezésére szolgáló nyelvi eszközök lehetnek **lexikálisak** (pl. *a megszólítások*, az olyan ún. konvencionálissá vált expresszív és szociális frázisok, mint a köszönési formák, üdvözlések, stb.), valamint **nyelvtaniak** (pl. a magyarban a feltételes mód, a többes szám első személy, a finnben szintén a feltételes mód, a passzívum stb.). Ezek a mindennapi beszéd retorikáját alkotják, és az egyes kultúrákhoz kötöttek, ezért az anyanyelvi beszélő számára általában nem annyira nyelvi problémaként jelentkeznek, mint inkább elsajátítandó viselkedési módként/illemszabályként.

Az idegennyelvtanítás során a tanárnak az udvariassági kifejezések tanítására valamilyen mértékben ki kell térnie, ha nem akarja, hogy tanítványai a saját kultúrájuk szabályait alkalmazva idegen nyelven kellemetlen helyzetekbe kerüljenek. A tapasztalatok szerint az anyanyelvi beszélő a pragmatikai hibát – a nem megfelelő stílusértékű szó használatát, a nem odaillő megszólítást – általában kevésbé tolerálja, mint a nyelvtani hibát (Koitto 1993: 188).

Az udvariassági normák, illetve azok nyelvi kifejezése a finnben ill. a magyarban több ponton eltérnek egymástól. Lehet, hogy a finneknek úgy tűnik, hogy a magyarban gyakoribb magázás miatt a magyar nehezebb, azonban a Finnországban sokkal szélesebbkörű tegeződés szabályait is meg kell tanulni. Lehet például, hogy idősebb embert tegezünk, de köszönni nem *hei!*-jel köszönünk neki, hanem a napszaknak megfelelően. Ez a magyaroknak szokatlan, mivel a *Jó napot kívánok!* és *Jó estét kívánok!* után nem szokás tegeződni. – Ez alól a magyarban a *Jó reggelt (kívánok)!* és a *Jó éjszakát (kívánok)!* kivétel lehet. – Az sem mindegy, hogy a finnben a tegezés során a

megszólított keresztnévét, foglalkozását vagy a titulusát mondjuk-e. A keresztnévhasználat bizalmaskodónak vagy tolakodónak számít a kötött beszédhelyzetben mindkét nyelvben, de finnek a tegeződés ellenére is ritkábban használják egymás keresztnévét, ezzel szemben a magyarban a magázással együtt is udvariasnak számít.

Ezekén kívül vannak olyan helyzetek is, főleg a kötöttek, illetve a kényes, vagy kellemetlen helyzetek, amelyekben a közvetlen megszólítás helyett a közvetett ajánlott használni: nyelvtanilag pl. személytelen alakot (a finnben a passzívumot, vagy az egyes szám harmadik személyű igealakot, a magyarban a többes szám első személyt, az egyes szám harmadik személyt *az ember* alannyal, a léigét határozói igenévvel, a segédigékkel használt infinitívuszt birtokos személyrag nélkül).

Az alábbiakban tehát az udvariasság nyelvi kifejezési eszközei közül a lexikális csoport egy részével, a megszólításokkal foglalkozom. (Nem tárgyalom sem az írott nyelvben használt megszólítási módokat, sem pedig a beszélt nyelvi sértő, durva – tehát udvariatlan –, sem pedig a gyermeknyelvi és a bizalmas megszólításokat.)

A megszólítások használata függ a beszédhelyzet jellegétől, a beszélők korától és nemétől, valamint részben a beszélők céljától. A beszédhelyzetek a beszélők egymáshoz való viszonya, illetve a beszédtema alapján lehetnek formálisak, azaz kötöttek, más néven zártak, és informálisak, kötetlenek, nyitottak, valamint részben kötöttek. *Kötöttek*, amikor a beszélők között nyilvánvaló (társadalmi) hierarchia van, amely általában aszimmetriát okoz a beszélők közti udvariassági kifejezésekben is. (A legformálisabb az a helyzet, amelyben a nyilvánvaló hierarchián kívül a beszédhelyzet résztvevői egymás számára idegenek, valamint a téma kényes vagy kellemetlen, vö. Lampinen 1990: 78). *Kötetlenek* azok a helyzetek, amelyekben valamilyen okból megszűnik a társadalmi hierarchia szerepe, vagy eleve nem is volt, pl. barátok között, családban (bár a családi hierarchiának valamikor volt és esetenként lehet szerepe, pl. nagyszülő-unoka). *Részben kötöttek* tartom azokat a helyzeteket, amelyben szolgáltatást adunk vagy fogadunk el, tehát a a beszélők között nincs feltétlenül társadalmi hierarchia, de szimmetria sem, pl. üzletben, fodrásznál stb.

2. Tegezés – magázás vagy valami más?

A mindennapi kommunikáció szempontjából a finn és a magyar kultúra között a legszembetűnőbb különbség az, hogy a finn nyelvben a tegezés sokkal általánosabb, mint a magyarban. Röviden összefoglalva: a magyar felnőttek és az iskoláskorú magyar gyerekek az ismertelen embereket magázzák. Tegezni az ismeretlen általában csak külön engedéllyel lehet. Előfordul, hogy az idős emberek a fiatalokat letegezik, illetve hogy a kb. 20–25 év alattiak az idősebb korosztályoknál gyakrabban tegezik a velük nagyjából egyidőseket. Manapság kezd egyre általánosabbá válni a 40–50 éves magyar nők (újabban a férfiak) körében is, hogy az idősebbek (pl. munkahelyen) elvárják a fiatalabbaktól, hogy tegezzék őket.

Finnországban a köztársaság elnökén kívül a minisztereknek és nagyon magas beosztású embereknek jár ki a magázás, de ami egy magyar számára meglepő, a beosztott a főnökét, a diák a professzorát is tegezheti, sőt akár a parlamenti képviselőt is lehet tegezni. A szolgáltatásban fordul még elő, hogy (bár a köszönés *hei!*) a szolgáltató (pl. az eladó) mégis magázza a vevőt. De pl. a finn társadalomnál sokkal szigorúbb hierarchia szerint működő finn katonaságnál azonban magázzák a katonák az előljáróikat és viszont. A vezényszavakban természetesen – már amelyekben ige is van – egyes szám második személyű felszólító módú igealak szerepel: *Jalalle/Olalle vie!* 'Lábhoz./Vállra.' Azonban a finn katonaságnál is új szelek fújnak, ugyanis 1995 elejétől egyes katonai egységeknél olyan kísérlet indult, amelyben az újoncok tegezhetik az előljáróikat. A megszólítás marad a régi, pl. *herra eversti*, de tegezve azt is ritkábban kell használni. A kísérlet célja, hogy könnyebbé tegye az újoncok beilleszkedését a katonaeletbe. Gondoljunk csak arra, hogy a finn fiatalok életében a katonaság az első olyan hely, ahol a magázást következetesen használniuk kell(ene)!

Érdekesen változik a tegezés-magázás elterjedése Finnországban is, mivel egy-két nemzedékkal ezelőtt még sokkal általánosabb volt a magázás itt is. Igaz, a keleti és a nyugati nyelvjárások között a magázás használati körében volt különbség (keleten az idősebb családtagokat is magázták, míg nyugaton csak az idegeneket (Yli-Vakkuri 1986: 107). Manapság pedig (ettől a katonai kísérlettől függetlenül) bizonyos körökben a magázás kezdi visszaszerezni a régi presztízsét (éppúgy, mint Svédországban). A finnben a magázás a többes szám 2. személyű igealak, illetve a *te* névmás használata mellett egyes

szám 3. személy használatával is történhet. A harmadik személyű magázás titulussal, nevekkel való megszólítással szokott együtt járnival (Yli-Vakkuri 1986: 108–109, 111). Ez azért is számít udvariasnak, mert személytelen, éppúgy, mint a szintén udvariasnak számító passzív igemód használata. Ez utóbbival könnyen meg lehet oldani a tegezés vagy magázás néha kínos problémáját. Ezenkívül éppúgy, mint már említettem, el is lehet kerülni a közvetlen megszólítást. Ebből a szempontból is a finn beszélő van könnyebb helyzetben, mivel a finnben pl. a rokonságnevekkel és a testrésznevekkel nem kötelező birtokos személyragot használni, akkor sem, ha valaki rokonáról vagy testrészéről beszélünk, pl. *Päätä särkee*. 'Fáj a fej(em, stb.)'. A finn orvos a passzív igék használatán kívül személytelenül kérdezheti meg a betegtől pl. azt is, hogy fáj-e a feje is: *Onko pää-täkin särkenyt?*, de üdvözlétet is lehet így küldeni finnül: *Terveisiä vaimolleskin!* 'Üdvözlöm a feleségedet/feleségét!'

3. A megszólítások

3.1. Kötött helyzetekben

Kötött helyzetekben a beszélők közti hierarchia aszimmetriát okoz a megszólításban és az udvariassági kifejezésekben (Lampinen 1989: 43).

Vegyük először a legkézenfekvőbbnek tűnő, de korántsem egyszerű névmással való megnevezést! A finnben a *te* többes szám második személyű alakon kívül a *hän* egyes szám harmadik személyű személyes névmás is előfordulhat magázó formaként, bár ez már kiveszőben van. Pl. *Miten hän voi?* 'Hogy van?'. (A harmadik személyű igealak névmás nélküli, ill. névvel, vagy titulussal való használata rendkívül udvariasnak számít, éppúgy, mint a magyarban.)

Ha egy magyar udvariasan akarja a fenti kérdést feltenni, a *tetszik* + *inf.*-t használja névmás helyett névvel vagy titulussal: *Hogy tetszik lenni (Katika/Feri bácsi/Igazgató úr)?* 'Mitä kuuluu?/Miten voitte?'

A magyarban a magázásra az *Ön* és a *Maga* névmásokat használhatjuk. Az *Ön* és a *Maga* közül a külföldieknek az *Ön* használatát javasolhatnám, mivel kevesebb „veszélyes” helyzetet okozhat, bár kevésbé kötött helyzetekben túl hivatalossá teheti a beszélgetést.

(Meg kell jegyezni, hogy az *Ön* is lehet sértő, éppúgy, mint a többi udvarias megszólítás, ill. az udvariassági kifejezések is akkor, ha a beszélő túllépi az ún. tolakodás nélküli udvariasság határait, vö. Lampinen 1990: 90). A *Maga* általánosabban használt névmás egymást magázó emberek között informális helyzetekben, vidéken, ill. alsóbb társadalmi rétegekben. A hierarchiában magasabban álló a nála alacsonyabban állót, az idősebb a fiatalabbat és a nő a nála nem túl sokkal idősebb férfit *magázhatja*.

Tehát magunknál idősebb embert, ill. férfinak nőt nem ajánlatos *magáznia*.

3.1.1. Foglalkozásnevek, titulusok a megszólításokban

Míg egy finn szólíthatja a pincért *tarjoilija*-nak, a rendőrt *poliisi*-nak, a tanárt/tanítót pedig *opettaja*-nak, a házmestert *talonmies*-nek anélkül, hogy az udvariatlannak tartaná ezt a megszólítást, a magyarnak *főuraznia* kell a pincért vagy esetleg közvetetten, megszólítás nélkül *legyen szíves*-sel fordulhat hozzá (hacsak nem akarja magára haragítani a vendéglátóipari egység dolgozóját), rendőrrel kapcsolatban pedig törheti a fejét, mert a szocializmusban még element akár egy *rendőr elvtárs* is, de manapság, hogy az elvtárs visszanyerte eredeti elvbarát jelentését, csak az *úr* megszólítás marad. A *rendőr úr* azonban neveltségesen hangzik. Így aztán vagy a jó öreg *biztos úr*-ra kell fanyalodnunk, vagy esetleg a semleges uramozást választhatjuk még. A finnben a fent említettekén kívül az alacsonyabb szintű testületekben, pl. társaságokban a tagok az elnököt egyszerűen *puheenjohtaja*-nak szólítják, de csak akkor, amikor a tárgyalás vagy ülés közben szót kérnek (egyébként *herra puheenjohtaja*, ami viszont az ülés közben már udvariatlannak számít). A magyarok bármilyen szinten működő elnököt *Elnök Úr*-nak hívnak.

Magyarországon a tanárok megnevezése a gyerekek számára „egyszerű”: az óvodában *óvó néni* (ritkán *bácsi*), az alsó tagozatban *tanító néni/bácsi*, a felső tagozatban *tanár néni/bácsi* (Kiss Jenő tapasztalatai szerint a tanárok megszólításában a végzettség szerinti különbségtétel: tanár-tanító eltűnőben van, vö. Kiss 1993: 222; a névizést/bácsizást ld. még lent), és a középiskolában *tanárnő* és *tanár úr*, s ez utóbbi meg a felsőoktatásban dolgozó tanárookra is alkalmazható. Nagyobb fejtörést okozhat azonban a szülőknél a tanár

megszólítása, mert hogy szólítsa szegény szülő a tanító nénit/bácsit, ha az pl. fiatalabb nála (a *tanító úr* elavult, a *tanítónő* túl hivatalos).

S máris egy újabb érdekes anomália, amely elkíséri a magyar *anyukákat* és *apukákat* egészen addig, amíg a csemetéjük ki nem lép a szülői értekezletes tanintézmények kapuján, az ugyanis, hogy az óvó néni, a tanító és a tanár sem tud a szülő megszólítására jobbat kitalálni, mint azt, hogy *Horváth anyuka*, *Zólyomi apuka*. A *kedves szülőnek* (szintén egy megszólítási forma) lehet, hogy ez nem tetszik, de nemigen tud jobbat javasolni ő sem, hacsak nem azt, hogy igyanak pertut.

A diákot a finn tanár éppúgy, mint a magyar szólíthatja a keresztnévén, a vezetéknevén vagy a teljes nevén. A tanárok mindkét országban inkább csak a fiúkat szólítják a vezetéknevükön, a lányokat viszont a keresztnévükön vagy az egész nevükön. A finn felsőoktatási intézményekben szokás a diákokat a nemüktől függetlenül a vezetéknevükön szólítani. A magyarországi tanár-diák kapcsolatáról még annyit kell megjegyezni, hogy a középiskolában már vannak olyan tanárok, akik már magázzák a diákjaikat, s az egyetemeken viszont mostanában terjed a tegeződés a tanárok és a diákok között. (Ez azonban még nem általános, s ehhez mindenképpen a tanár engedélye szükséges.)

A magyar foglalkozásnevek közül egyedül a *nővér* szót lehet kicsinyítőképzős alakban udvarias megszólításként használni: *nővérke!*

A magyarban a titulusok mellett az *úr*, *asszony* illetve *-nő* szavakat kell használni, pl. *Miniszter Úr!*, *Osztályvezető Úr!* stb. Az *asszony*-t általában akkor használjuk, ha az adott címet korábban főleg/csak férfiak kapták, pl. *Professzor asszony!*, *Miniszter asszony!* esetleg *Főtitkár asszony!* (titkár nő természetesen nem lehet). A nő szót használhatjuk a doktor szóval: *doktornő* (de csak ha orvos az illető), vagy az olyan foglalkozásnevekkel, mint az ügyvéd, bíró: *ügyvéd úr*, *bíró úr*, illetve *ügyvédnő*, *bírónő*.

A finnben titulusok mellett szintén lehet használni a *herra* szót (ld. a következő pontot), de a titulus és a vezetéknev is lehet udvarias megszólítás: *ministeri Kanerva* vagy a katonaságnál *alokas Hutunen*.

3.1.2. Uram, asszonyom, hölgyem, kisasszony, illetve herra, rouva, neiti

A finnben a *herra* megszólítás a köztársasági elnököt, a miniszterelnököt, a parlament elnökét, társaságok stb. elnökeit (ld. fent), a magas beosztású hivatalnokokat, illetve a katonai előljárókat illeti meg: *herra presidentti*, *herra pääministeri*, *herra puhemies*, *herra puheenjohtaja*, *herra tuomari*, *herra eversti*. A finn parlament mostani elnöke azonban nő, őt *arvoisa puhemies*-nek, vagy *rouva puhemies*-nek hívják. (A *rouva* egyébként titulusokkal nem használatos.)

A magyar nyelvben a férfiak szinte egyetlen udvarias megszólítási formája az *úr*. Önmagában használva egyes szám első személyű birtokos személyraggal használatos. (A Magyar Televízió műsorai-ban az utóbbi években nemegyszer hallani, hogy a bűnözőket is *uramnak* szólítják.) Az *úron* kívül az idősebbek a fiatalabb férfit szólíthatják a *fiatalember*-nek is (finnül *nuorimies*). Az *úr* a magyarban éppúgy, mint a finnben a titulusokon kívül a vezetéknevvvel és egyes foglalkozásnevekkel együtt is használható még (ld. fent). (Nem használjuk a rendőr és a pincér megszólítására, de az olyan foglalkozásnevekkel, mint ügyvéd, tanár, bíró, jegyző, művész, illetve az olyan titulusokkal, mint pl. osztályvezető, igazgató, professzor, dékán, rektor, képviselő, doktor, használjuk.)

A közönség megszólításának leggyakoribb módja finnül *Hyvät Naiset ja Herrat!* magyarul *Kedves/Tisztelt Hölgyeim és Uraim!* Érdekes, hogy itt a *naiset* 'nők' szót használja a finn. A magyarban a *nő* szó csak egyes számú alakban fordul elő összetett szavak utótagjaként foglalkozásnevek, ritkábban titulusok mellett, a finnben pedig a fent említett példán kívül sehol sem fordul elő megszólítás-ként.

Meglepő és elavult a magyar nyelvű követségi meghívókon használt *úrnő* megszólítás. Az *úrnő* és az *úrhölgy* címszó megtalálható a magyar–finn szótárban: *úrhölgy* 'herrasnainen' (levélcímzésben 'rouva'); *úrnő* 'herrasnainen, rouva', de egyiknél sincs utalás arra, hogy ezek a szavak elavultak. Legfeljebb játékos vagy sértő árnyalatuk lehet.

A finn *rouva* szó férjes asszonyok, ill. középkorú nők megszólítására szolgál, ha a beszélők nem közeli ismerősök. A magyar *asszonyom* ugyanilyen használatú és ezen kívül még a hivatalos levelekben használják nők megszólítására. Például hivatalos (kör)levél *Tisztelt Asszonyom/Uram!* (A birtokos személyrag hasz-

nálata elengedhetetlen!) (A személyre szóló levél pl. *Tisztelt Nagy János!/Tisztelt Kiss Irén!* lenne.)

Azonban a finn és a magyar megszólítás használata, illetve a mögöttük levő kultúrák közti különbségről tanúskodik az alábbi példa. Finnországban egy 30 év körüli családos nőtől a szomszédjában lakó idős néni ezt kérdezte: *Onko rouva sairas?* Egy magyar szomszéd így kérdezné: *Csak nem beteg,* + a keresztnév, pl. *Erzsi(ke)?* (vagy a legrosszabb esetben *szomszédasszony* vagy *fiatalasszony*, bár ezek egy kissé népiesek).

A magyarban a *kisasszony* megszólítást ugyanúgy ritkán használják, mint a finnben a *neiti*-t. A magyar *kisasszony* bizonyos foglalkozásnevekkel együtt használva neutrális megszólítás lehet. Pl. a *légikisasszonynak*, aki hivatalosan légi utaskísérő, mondhatjuk, hogy *kisasszony* (bár itt is gondot okozhat a hölgy kora), s talán a fiatal pincérnők, irodai ügyintézők megszólítása lehet. Idős férfi szólíthat még fiatal nőt *kisasszonynak*.

A magyarban a nők legneutrálisabb megszólítása a *hölgy* szóból a *hölgyem, hölgyeim*, de csak a beszélt nyelvben. Írott nyelvi megszólításként nem használatos.

A magyarban a férjes asszonyok megszólítása nehézséget okozhat a külföldieknek a *-né* használata miatt. Vannak olyan magyar nyelvkönyvek, amelyek alapján a külföldinek olyan elképzelése lehet, hogy a vezetéknev és a hozzáragasztott *-né* társalgási stílusban használható megszólítás. Ez bizony nagy tévedés, mert azon kívül, hogy valamilyen hivatalos helyen, pl. orvosnál szólíthatják a beteget, ügyfelet, stb. a férj vezetékneve, keresztnéve + *nének*. Hivatalos helyen elég udvariatlan, ha csak a vezetéknevet + *nét* használják valaki megszólítására. (Kivétel, az olyan újabb típusú névforma, mint: *Nagyné Kiss Mária*, de pl. a *Horváth Zoltánnéból* csak a *Horváthné* alak sértő lehet.)

3.2. Kötetlen

A széles körű tegeződés az utóbbi évtizedekben terjedt el a finnben a svéd és az angol mintájára. Ha kötetlen beszélgetésben fordul egy finn a másikhöz, akkor a *hei!* szót használja, ami köszönési forma, illetve figyelemfelkeltő módosítószó kb. a magyar *figyelj!*-nek felel meg és ezzel a közvetlen megszólítást el lehet kerülni.

3.2.1. A keresztnév

Természetesen mind a finn, mind a magyar felnőttek a keresztnévükön szólítják a gyerekeket. Azonban a magyarban szokásos *Kati(ka)*, *legyen szíves megnézni ezt a levelet!*, vagy a *Feri, jöjjön ide, kérem!* -féle megszólítások a finnben teljesen ismeretlenek, mivel a keresztnévet csak közeli ismerős megszólítására használják, tehát magázással együtt nem fordul elő. Hasonló szituációban a finn feltételes módú ígét használ megszólítás nélkül: *Voisit(te)ko katsoa tämän kirjeen? Voisitteko tulla tänne?* Ez alól akkor tesz kivételt, ha nyomatékosan fel akarja hívni a beszélőtárs figyelmét valamire, illetve, ha kér vkitől vmit, ha rá akar beszélni vkimre, vagy ha hízelegni akar valakinek. Ez utóbbi esetekben a keresztnévhez még hozzáteheti pl. a *kiltti* esetleg *kulta* szavakat.

3.2.2. A vezetéknev

A vezetéknevvvel való megszólítás mindkét nyelvben főleg a férfiak közti kommunikációban fordul elő (Laiho 1992: 27) tegezéssel. Magázással is előfordulhat, de erről megoszlanak a vélemények.

3.2.3. Néni – bácsi ~ tati – setä

A finnek közül csak a gyerekek használják a *tati* és a *setä* megszólítást, s ők is csak a biológiai rokonaikkal kapcsolatban.

A magyar névizésről és bácsizásról a tanárok kapcsán már írtam. A magyar gyerekek a felnőttek megszólítására szinte kizárólag a *néni/bácsi* megszólítást használják. (A kamaszkor tájékán kezd problémát okozni, hogy az, aki eddig *bácsi/néni* volt, és akinek *kezét csókolommal* kellett köszönni ezek után hogy szólítandó. A köszönési formán könnyebb változtatni, mint a megszólításon). Magyarok közül azonban a felnőttek is névizik/bácsizzák az idős ismerőseiket, rokonaikat, általában úgy, hogy a megszólítottak keresztnévéhez hozzáteszik a bácsi vagy néni szót. Ez a formula a külföldieknek nehézséget szokott okozni, mivel ezzel a megszólítással a megszólított keresztnévét és tetszikelős magázást illik használni, ami azonban a segédigékkel nagyon bonyolulttá válhat: pl. *Hogy tetszik lenni, Ica néni?* 'Mitä Teille kuuluu?' *Géza bácsiék hol tetszettek lenni karácsonykor?* 'Missä Te olette jouluna?'

(A becéző megszólításokról itt nem szólnék, mivel ez mindkét nyelvben nagyban függ a beszélő nyelvi fantáziájától. Vö. Laiho 1992: 32–33.)

3.3. Részben kötött helyzetek

Magyarországon a fodrásznál, kozmetikusnál mi vagyunk *a vendég*, udvariasabban *a kedves vendég*. A szakember megszólítása pedig problémát okoz. Például egy fodrász, aki nem a saját üzletében dolgozik, elégnek tartja, ha a cég névjegyére a keresztnévét írják, s persze a kedves vendég legközelebb már úgy érdeklődik, hogy délelőtt vagy délután van-e bent az András, Géza, Klári(ka) vagy Kriszta.

A piacon és az üzletekben a magyar háziasszony egy újabb világba csöppen megszólítottként, mivel újabban a magyar eladók egy része, a hentesek, a zöldségesek jobb esetben *kezit csókolomot*, rosszabb esetben a bizalmaskodó *puszilomot* használják üdvözlésként, megszólítás nélkül pl. *Mit tetszik, (kezit) csókolom!* vagy búcsúzáskor *Köszönöm, csókolom!* Ezeken a helyeken a szintén bizalmaskodó *drága* megszólítás járja: *Mit adhatok, drága?* Egyetlen egy magyar nő sem repes örömeiben, ha azt hallja: *Na, puszilom, drága!* (Völgyi 1995: 3).

A magyarokkal ellentétben ritka az a finn, aki a telefonba behallózik és várja, hogy a hívó fél kezdjen magyarázkodni. (Azt mondják, a hallózás akkor szokás, ha hiba van a vonalban.) A finnek, ha családé a telefon a családnév adessívuszt használják pl. *Virtasella, Koposella*. Ha férfi a telefon tulajdonosa, hagyományosan a vezetéknévét szokta bemondani: *Virtanen, Koponen*, manapság terjedőben van az egész név használata is a férfiaknál. A nők hagyományosan a keresztnévüket vagy az egész nevüket mondják be. (A dolgozó nők körében a pusztá vezetéknévhasználat is előfordulhat, ha pl. a munkahelyén megszokta, hogy a neve rövidebb változatát használja.) A finn hivatalnokok a magyarokkal ellentétben a hivatal neve után a saját nevüket is bemondják (a telefonközpontban persze nem), ami természetesen megkönnyítheti az ügyintézt. A magyar telefonálási kultúra a *hallóval* kezdődik általában, és jobb esetben halljuk a családnevet és mellette a lakás szót: *Molnár lakás*, vagy az egész nevet: *Molnár Ferenc*, rosszabb esetben viszont csend következik, és nekünk kell elmondanunk, hogy kik vagyunk és kivel szeretnénk beszélni.

Irodalom

- Kiss Jenő 1993: Köszönés- és megszólításformák a rábaközi Mihályiban. Magyar Nyelvőr 117.
- Koitto, Anna-Kaisa (1993): Vallaton ei käske suoraan vaan kysyy epäsuorasti. Sananjalka 35.
- Laiho, Sari 1992: Puhuttelut suomalaisessa viihdekirjallisuudessa. Pro gradu -tutkielma. Turku
- Lampinen, Arja 1989: Kohteliaisuuden ilmaiseminen Ilmari Turjan ja Mika Waltarin näytelmien dialogissa. Laudaturtutkielma, Turku.
- Völgyi Vera: Napló. Népszabadság Magazin 1995. márc. 25–31.
- Yli-Vakkuri, Valma 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku

Magyar irodalom a német és a finn anyanyelvűek számára készült magyar nyelvkönyvekben

FAZEKAS Tiborc

1. Történelmi előzmények

A magyar nyelv oktatása a többi, a középkor folyamán még „vulgáris”-nak tekintett európai nyelvhez képest viszonylag későn indult meg a nem magyar anyanyelvűek körében. Mégis, Bél Mátyásnak köszönhetően az első, német nyelven megjelent magyar nyelvkönyv idestova csaknem 270 éve készült el. Pedagógiaiailag és grammatikailag elképesztően kiforrott munkáról van szó, Bél azonban mégis *Meliböus* álnéven adta ki művét, s inkognitóját még a halála után csaknem ötven évvel megjelent hetedik (!) kiadás is hűen őrizte. E tankönyv színvonala alapján jogosan gondolhatunk arra, hogy a már Sylvester János *Grammaticá-jában*¹ megmutatkozó nyelvismertetési-nyelvoktatási szándék, a csaknem száz évvel később megjelent Szenczi Molnár-féle magyar nyelvtan² és Bél Mátyás fent említett magyar nyelvkönyve³ *az universitasokon folyó magyar nyelvoktatás bizonyítékaiként értelmezendő*. Ez ugyan föltehetőleg még nem folyamatos és nem egyazon egyetemen zajló tanítást jelentett ebben az időszakban, ám az említett nyelvészeti munkák már jelzik, hogy ekkor van kialakulóban a magyar, mint idegen nyelv oktatásának leg-
régebbi hagyománya.

Bél Mátyás nyelvkönyvének általam használt 1793-as „aufs neue mit Fleiß durchgesehene, und nach den Bedürfnissen dieser Zeit eingerichtetete” változata már a ma használatos tankönyveknél is sok te-

¹ Grammatica Hungarolatina. Neanesi, 1539.

² Novae Grammaticae Ungaricae. Hanoviae, 1610.

³ MELIBŐI ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Preßburg 1793, 335 o.

kintetben többet nyújt olvasóinak. Természetesen nem csupán a grammatikai teljességre gondolok itt, hanem azon kiegészítő tartalomra, amit már a könyv alcíme is sejtet: „Mit einem neuen Anhänge von dem allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Scprichwörtern, Gesprächen, Gedichten, ergötzenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundrisse einer ungarischen Handbibliothek vermehret”. A szerző szándékainak és „természetének” következtében tehát enciklopedikus alkotással van dolgunk, amelyben nem csupán a nyelv leírása, megismertetése adja a tartalmat, hanem szójegyzékek, szókapcsolatok, mondások, mondókák, társalgási és levelezési minták, valamint, s ez már témánk közelébe vezet, irodalmias formulák „poetische Denksprüche über Gegenstände, die einen Einfluß auf unsere Gesundheit haben” is szerepelnek. Az univerzalisztikus szemléletet kiválóan tükrözi a könyv mellékletében javasolt, a korabeli „hungarológia” műveléséhez nélkülözhetetlen kézikönyvtárat kitevő könyvek jegyzéke, amelyben a nyelvtanok, szótárak, társalgási jegyzetek mellett történeti, földrajzi és fizikai munkák, életrajzok, filozófiai és természettudományos, erkölcsi és gazdaságtani, számtani és matematikai, valamint katonai és orvosi művek sorakoznak. Már ekkor megjelenik az *irodalom* is az ismeretközvetítő anyagban, hiszen a szépirodalmi kiadványok külön csoportban szerepelnek, mint „poetische Werke, Lust- und Trauerspiele”, valamint „Romane und Fabeln”. Cato versei és Äsopus meséi mellett már a magyar irodalom kortársi alkotásai is megjelennek Dugonics András és Mézsaáros István (Kártigám) regényei, Báróczi Sándor és Bessenyei György drámái, valamint Gyöngyösi István versei révén.

Világosan kivehető már ekkor is a törekvés, hogy a nyelvi ismeretanyagot szépirodalmi környezetben, azzal megerősítve közvetítsük a nyelvet tanulókhöz. A magyar nyelv ezt a szokásosnál is jobban igényli, mivel nem indogermán nyelvként, szerkezeténél fogva a (többnyire valamely indogermán nyelvet anyanyelvként használó) magyarul tanulók számára különösen nehéz feladatot jelent. Míg pl. a különböző germán, neolatin, vagy akár szláv újtestamentumi szövegek egymás mellé helyezésével a tanuló számára szinte „leolvasható” az egyes nyelvtanok szabályrendszere, ugyanez a metódus a megfelelő magyar szövegek esetében nem működne kellő eredményességgel.

Bél könyvében már megjelent a felismerés, hogy *a nyelvtanítás egyben kultúráközvetítés is*, s a jól megválasztott irodalmi szövegek

a nyelvtudás mellett annál sokkal többet, gyakorta fontosabbat is képesek megismertetni a tanulókkal. Korántsem tekinthetjük azonban ezt a felismerést magától értetődőnek, hiszen a klasszikus nyelvtanokból jól ismert, szigorúan a grammatikára összpontosító művek jellemzik a nyelvoktatást még évszázadok múlva is. Bél nyelvkönyvének hetedik kiadásával egy esztendőben adta ki pl. Georg Nagy a maga magyar nyelvmesterét⁴, amelyben ugyan Leibnitz és Horatius latinnyelvű idézetei kísérik a tananyagot, magyar nyelvű szépirodalmat azonban hiába keresnénk ebben a könyvben. Talán nem fölösleges e helyütt megemlíteni, hogy a magyar szépirodalom más nyelvészeti összefüggésekben, más célú filológiai munkákban is fontos szerephez jutott ekkortájt. Nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy Beregszászi Nagy Pál 1796-ban megjelent híres munkájában⁵, amelyben a magyar nyelvet a keleti nyelvek körébe illeszti, tanúként idézi bizonyítékai között a kortárs magyar szépirodalmat is. Magyarul és német fordításban közli az akkor fiatal, Kazinczy és társai által nagyra becsült költőnő, *Molnár Borbála* verseit (203–210. o.).

Német nyelverületen, németek számára írott magyar nyelvkönyv ezt követően újabb fél évszázad elteltével jelent meg. Szerzője Johann Nepomuk Reméle⁶, aki 1838 óta tanított magyar nyelvet és irodalmat, s könyvének megjelenési évében kapott meghívást azonos feladattal a bécsi egyetemre. Művén jól érezhető a szerző magyarországi tanulmányainak hatása, hiszen a reformkorszak szellemének megfelelően a magyar szépirodalom kiemelt szerepet játszik a nyelvkönyvben a magyarokkal kapcsolatos ismeretek közvetítésében. Az irodalmi szövegek szervesen illeszkednek az oktatási koncepcióba és anyagba, s a kultúra és irodalomorientált szerzői alapállást még a példamondatok esetében is feltűnően érezzük: „A’

---

⁴ Einleitung in die ungarisch-philosophische Sprachlehre durch Georg Nagy. Wien 1793, 351 o.

⁵ Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen nebst einer Entwicklung der natur, und mancher bishero unbekanntem Eigenschaften derselben... von Paulus Beregszászi. Leipzig 1796, 214 o.

⁶ Lehrbuch der ungarischen Sprache nach einer neuen leichtfasslichen praktischen Methode mit Berücksichtigung der gegenwärtigen Bedürfnisse, auf Beispiele gegründet, sowohl zum öffentlichen als Selbstunterrichte bearbeitet von J. N. Reméle... Wien 1841, 232 o.

Kisfaludy' regényei szépek, de a Josikáéi is érdekesek és folyósak.” (35. o.). Fordítási szöveggyakorlatként Palma és Cyprus, bizony a kor irodalmi nyelvhasználatának jegyeitől erősen átítatott párbeszéde szolgál Kisfaludy Károly tollából (214–219. o.), a függelékben pedig magyar olvasókönyvvel találkozhatunk, aholis Jósika Miklós két elbeszélő leírása (230–232. o.) valamint aforizmák és néhány Ásopus nyomán írott mese olvasható.

2. Beszédkészség és szépirodalom

A múlt század közepén, a magyar szabadságharc bukását követően alapvetően megváltozott a magyar nyelv nem magyarok számára való oktatásának körülményrendszere, s ennek következtében maga a tananyag is. Míg korábban leginkább Ausztria és a délnémet tartományok voltak a magyar nyelv tanulásának-tanításának a központjai, most egyre inkább a közép-németországi nagy kulturális és oktatási hagyományokkal rendelkező városok vették át ezt a szerepet. Ezzel párhuzamosan az oktatás maga is „demokratizálódott”, a korábbi kiművelt és nemesi-katonai tanulóréteg helyén egyre több polgár bukkant fel, akik másféle magyar nyelvet szerettek volna, másféle célokkal megtanulni. A gyakorlati nyelvismeretek, a beszédkészség, a társalgási ismeretek, az írott közlésformák, a mindennapi helyzetek megértése kerül az oktatás centrumába, az egész korábbi nyelvpedagógiai szituáció-rendszert és szókészletet felváltja egy újabb elképzelés. A szépirodalom azonban ebben az új koncepcióban csak igen korlátozott szerepet játszhat.

A modern és tömeges nyelvoktatás sajátos oktatásmódszertan kialakulásával járt együtt, különböző iskolák és műhelyek dolgozták ki saját, gyakorta szabadalmazott és természetesen „egyedül üdvözítő” tananyagaikat és tanulási-tanítási módszereiket, közülük némelyik (pl. a Berlitz-, vagy a Langenscheidt-féle iskolák) még napjainkban is él és működik. Egységesült a nyelvoktatás, amennyiben egyre inkább a standardizált szituációk adják meg az oktatás kereteit s ilymódon tartalmát is, s mivel az oktatás maga is kommunikáció-orientált lett, a tanítás a gyakorlati nyelvtudás céljait követi. Annak eredményeként pedig, hogy a nagy világnyelvek és kultúrák közvetítése-oktatása volt mindig a legtipikusabb feladat, a módszertan is az ezen nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatos anyag megtanítására kellett összpontosítson. E nyelvek döntő többsége az indogermán nyelvcsalád tagjaiból került ki, amelyeknek szerkezeti

rokonsága döntően megkönnyíti az egyes nyelvek taníthatóságát, vagyis az oktatás módszertana e sajátos, rokonságon belüli viszonyok szerint alakult ki. Az ilymódon rögzült oktatási módszerekkel azután a 20. században folyamatosan és többször történtek kísérletek arra, hogy valamely nem-indogermán nyelvet (esetünkben a magyart) is a megszokott formákban és módszerekkel tanítsák.

Az új nyelvtanulási metódus tankönyvei gyorsan és könnyen sikert ígérő változatokban⁷, illetve kimerítő teljességű munkákban⁸ egyaránt megjelentek. A változás természetesen a tananyagot is mélyen érintette, mindenekelőtt a Toussaint-Langenscheidt-módszer szerint készült magyar nyelvkönyv növelte meg annak mennyiségét. Ez egyben minőségi változásokkal is együtt járt. Nem csupán a részletes nyelvtani gyakorlatok mennyisége tűnik fel azonnal az olvasónak, hanem a tananyagba integrált kultúra- és főleg irodalomtörténeti ismeretanyag is. Magam harminc olyan helyet számoltam meg a tankönyvben, ahol magyar írók szövegeit nem csupán bemutatják a szerzők, hanem azokat egyúttal be is építették a feladatok és gyakorlatok anyagába. Természetesen mai irodalomszemléletünk alapján vegyesnek tűnik a válogatásba felvett, elsősorban lírai alkotásokból álló szövegek tartalma, de *Petőfi hét*, *Tompa Mihály* és *Gyulai Pál* két-két versével, egy-egy *Mikszáth*, *Eötvös József*, *Arany*, *Vörösmarty*, *Kölcsey* és *Kisfaludy Károly* mű kíséretében már jobb összképet nyújt az anyag. *Tolnai Lajos*, *Lenkei Henrik*, *Szabolcska Mihály*, *Pósa Lajos*, *Szász Károly*, *Balla Miklós* és *Sipulusz* írásai inkább csak korukbeli értékük miatt kerültek a szövegválogatásba, a *népdalokat* viszont már ez a könyv is figyelembe vette az összeállítás során.

A mondottak alapján úgy tűnik, hogy ezzel a nyelvkönyvvel a szépirodalmi szövegek nyelvoktatásbeli alkalmazása legalábbis magyar-német vonatkozásban elérte az optimumot, hiszen az utóbbi évtizedek nyelvkönyvei (az ilyen célú olvasókönyveket nem tekint-

---

⁷ pl. Die Kunst die ungarische Sprache zu erlernen. Von Ferdinand Görg. Wien-Pest-Leipzig é. n., 184 o.

⁸ pl. Ungarisch. Original-Methode Toussaint-Langenscheidt. Brieflicher Sprach- und Sprechunterricht für das Selbststudium der ungarischen Sprache von Prof. Dr. J. Balassa und Prof. Dr. L. Palóczy. 908 levél és 6 melléklet, é. n.

ve) messze nem vették ilyen mértékben figyelembe az irodalmi szövegek felhasználásának lehetőségeit.

Jól tükrözi ezt a felfogást az *első finnek számára írott magyar nyelvkönyv* is, amely nagyjából ugyanebben az időszakban jelent meg⁹. A közel száz oldalas nyelvtani összefoglaló után azonos terjedelemben szépirodalom következik a könyvben, mintegy az elmondottakat illusztrálendő, de ugyanakkor fordítási, gyakorlási lehetőségeket is biztosítandó. A szerzők reprezentatív válogatása a magyar irodalomból szinte megegyezik azzal, amit akár ma is a klasszikus művek közül olvasásra ajánlani tudnánk: *Vörösmarty* két verse, egy *Kemény Zsigmond* elbeszélés, egy *Tompa Mihály*-vers, *Petőfi* négy, *Arany* három verse, részlet *Madách Imre* *Az ember tragédiája* című művéből, két *Gyulai Pál*, egy *Lévay József* (Mikes), egy *Vajda János*, egy *Kis József*, két *Szabolcska Mihály* vers, *Jókai Mór* három, *Mikszáth* és *Gárdonyi* két-két elbeszélése, egy *Herczeg Ferenc* írás, valamint két *népköltészeti* szöveg adja az olvasókönyv anyagát.

A második világháború korszakáig nagyjából a fenti kettősség jellemezte a magyar nyelvkönyveket: vagy teljeskörű nyelvtani tudást kívántak közvetíteni, amihez az irodalmi szövegek illusztrációs és gyakorlati feladatanyagot szolgáltattak csupán, amint azt *Zongor Endre* finneknek írott magyar nyelvkönyve is teszi¹⁰, vagy pedig szigorúan a nyelvismeretre összpontosítottak, gyakorlati célokat követve, aholis a szépirodalmi szövegek szerepe a minimumra korlátozódott, ha egyáltalán bekerültek a tankönyvbe¹¹.

⁹ Joos Szinnyi ja Matti Kivekäs: *Unkarin kielen oppikirja*. Helsinki 1912, 101 o. + 100 o. irodalmi szöveg + 114 o. magyar–finn szótár.

¹⁰ Zongor Endre: *Suomesta-Unkariin Unkarinkielen Oppikirja*. Keravalla 1942, 272 o. A nyelvkönyvben egyébként ó- és újtestamentumi Bibliarészletek mellett néhány Mátyás királyról szóló történet, a magyar történelem jeles eseményeit leíró Benedek Elek illetve Jókai Mór szöveg, egy Mikszáth elbeszélés és 11 egyházi és népdal is szerepel.

¹¹ lásd például: Nagy Antal–Philipp Kálmán: *Kleine ungarische Sprachlehre*. 6. kiadás Heidelberg 1940, 250 o. A korábbi kiadások átdolgozását az Előszóban így indokolják a szerzők: „Die Neubearbeitung war äußerst nötig; mit zweckmäßig ausgewähltem Stoff, sachlich und formell den heutigen Erfordernissen eines ernsten Sprachstudiums entsprechend, soll sie uns dem erwünschten Ziel naheführen” (IV. o.). Ezek után érthető, ha

3. Az utóbbi évtizedek változásai

A második világháború a közismert veszteségek mellett azzal a káros következménnyel is járt, hogy Magyarország kulturális kapcsolatai megromlottak, vagy egyoldalúvá váltak, az ország ismertsége, nyitottsága és elérhetősége a külföldiek számára jelentősen csökkent. A hidegháború időszaka nem kedvezett a nyelvtanulásnak, s ez pontosan leolvasható a nyelvkönyvek történelmében is, hiszen az első, német anyanyelvűek számára készült tankönyv csak 1958-ban jelent meg¹². A „Tanuljunk nyelveket!”-sorozat egységes szemlélet alapján törekedett a modern világnyelvek mindegyikét megtanulhatóvá tenni *a magyar anyanyelvűek számára*, de ebben a sorozatban, s annak szemléletében jelent meg néhány máig kiemelkedően fontos, *idegen anyanyelvűek számára készült magyar nyelvkönyv is*¹³.

A német anyanyelvűek számára írott változatot tapasztalt pedagógusokból álló szerzőhármassal készítette, a szembeötlően terjedelmes munka a magyar nyelv teljes nyelvtani valóságát igyekszik megismertetni a nyelvet tanulóval. Ilyen tekintetben *maximalista* koncepcióról van szó, ami egyben a hagyományos értelemben vett nyelvtanítás utolsó, máig meg nem haladott teljesítménye, s e meg nem haladottság főleg annak köszönhető, hogy azóta *másfajta nyelvkönyvek* készülnek. E tankönyv egyedülállóságát csak fokozta, hogy négy évvel megjelenése után egy újabb, kiegészítő kötettel egészült ki¹⁴, amelyben a nyelvoktatás módszertana alapvetően megváltozott. Míg az első kötetben igen szigorú hagyományos nyelvtanítási rendben épülnek fel az egyes leckék (olvasmány + anekdota/népdal + szójegyzék + nyelvtani magyarázatok + feladatok + ellenőrzés), addig a kiegészítő olvasó- és nyelvkönyv nem kevésbé szigorú rendben, de *alapvetően a szövegből kiindulva* (kultúrtörténeti bevezető + szépirodalmi szöveg + népdal + magyarázatok + feladatok + ismétlő feladatok) tárgyalja a nyelv sa-

---

a könyvben ugyan Petőfi és Madách felbukkan a tananyagban, ám csak *róluk* olvashatunk, *tőlük* nem szerepel szöveg a könyvben.

¹² Bánhidyi Zoltán–Jókay Zoltán–Szabó Dénes: Lehrbuch der ungarischen Sprache. Budapest 1958, 491 o.

¹³ pl. Lelkes István: Manuel des hongrois. Budapest 1967, 833 o.; Fábíán Pál: Manuale della lingua ungherese. Budapest 1971.

¹⁴ Bánhidyi Zoltán–Jókay Zoltán: Ungarisch über Ungarn. Budapest 1962, 503 o.

játosságait. Ezzel voltaképpen kísérletet tesz valamiféle *szépirodalmi-szövegcentrikus nyelvoktatásra*, ami ma visszapillantva már különösen anakronisztikusnak tűnhet, hiszen ekkortájt már javában a drill-rendszerű, modern (hanglemez-, hangszalag-, majd hangkazetta-melléklettel kiegészített) technikai eszközök igénybe vételével kialakított, formájában intenzív és kommunikáció-orientált nyelvoktatás korát éltük.

A magyar nyelvoktatás viszont ekkortájt technikailag még nem állt ezen a szinten, s ez a hátrány jól kimutatható a korabeli nyelvkönyvek anyagában, szemléletében is. A Bánhidyt-Jókay-Szabó-féle tankönyv ugyan 1965-ben angolul is megjelent, a könyvhöz készült hangkazetta-sorozat viszont csak 1988-ban (!) látott napvilágot. A rendkívül nehézkesen használható hanglemezek mellett csak a '70-es évek közepén jelentek meg Magyarországon a hangszalagfelvételek, de csak oktatási intézmények nyelvi laboratóriumaiban, s nem a szélesebb közönség számára elérhető, megvásárolható formában.

A magyar nyelv tanítása tehát továbbra is főleg a nyelvkönyvekre épült, ami azok egyre gyakoribb megjelenésén, újabb meg újabb kiadásain is leolvasható. Gyakorlati nyelvi kalauzok egész sora készült ekkortájt, a tankönyvek sorát az újra indult Debreceni Nyári Egyetem tanfolyamai számára írott kötet¹⁵ nyitotta meg, majd egy mindmáig alapműként használt munka jelent meg¹⁶, amit a Német Demokratikus Köztársaságban hamarosan követett egy zsebkönyvformátumú tananyag¹⁷, illetve Nyugat-Németországban a Langenscheidt-sorozat magyar tankönyve¹⁸. Valamennyi itt felsorolt kötet célirányos, társalgási formájú kommunikáció-orientált koncepció szerint oktat, néhány kivételtől (olykor-olykor egy-egy anekdota, közmondás, mese, népdal közbevetése) eltekintve szépirodalminak minősíthető szövegek nem fordulnak elő a tananyagokban. Hogy

---

¹⁵ Fülel-Szántó Endre-Mihályi József: Magyar nyelvkönyv külföldiek számára. Budapest 1966, 343 o. Kissé zavarólag hathat, hogy a debreceni tanfolyamok tankönyve Budapesten jelent meg.

¹⁶ Ginter Károly-Tarnói László: Ungarisch für Ausländer. Budapest 1974, 559 o.

¹⁷ Paul Kárpáti und Hans Skirecki: Taschenlehrbuch Ungarisch. Leipzig 1976, 200 o.

¹⁸ Langenscheidts praktisches Lehrbuch Ungarisch, von Iván Érsek. Berlin-München-Wien-Zürich 1977. 272 o.

milyen mértékben érvényesül a tankönyvírók körében valamiféle nem föltétlenül felismert, koncepcióként megfogalmazott, de mégis ható szemléletmód (ami bizonyos esetekben szinte divatként működik), azt igazolja az ugyanebben az időszakban a finnek számára íródott tankönyv is¹⁹: e munka szigorúan vett nyelvi rendszerleírás, a szépirodalom nem jut benne szerephez.

A fent leírt sajátosságok a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elejének határozott magyar-tanulási konjunktúrája idején is folytatódtak: egyrészt megint egész sor újabb tankönyv jelent meg²⁰, másrészt lényegesen módosult, csökkent bennük az irodalom szerepe. Ez a változás már csak azért is furcsa, mert míg korábban a magyar nyelvű szépirodalom az irodalmi nyelvet, mintegy a (gyakorlatban alig hallható) normát képviselte, a kortárs irodalmi alkotások sokkal inkább a köznyelvet, a mindennapi beszédhelyzeteket és beszédfordulatokat alkalmazzák, vagyis *nyelvoktatási célokra is kiválón, a korábbiaknál jobban alkalmasak lennének*. Ezt csak igen korlátozott mértékben veszi figyelembe még a legutóbbi német anyanyelvűek számára megjelent Silló-féle tankönyv (lásd a 20. sz. jegyzetet) is, sokkal tipikusabb az, ami a legutóbbi finneknek írott magyar nyelvkönyvben²¹ is történt, hogy inkább archaizáló szövegek (népdalok, virágénekek) kerültek be az irodalmi válogatásba.

¹⁹ László Keresztes: Unkarin kieli. Helsinki 1974, 180 o.

²⁰ pl. – Erdős József–Kozma Endre–Prileszky Csilla–Uhrmann György: Színes magyar nyelvkönyv I–II. Budapest 1979, 258 + 298 o.

– Somos Béla–Mezei Lajos–Békéssy Gábor: 1000 szó magyarul. Budapest 1989, 159 o.

– Szili Katalin–Szalai Zsuzsa: Lépésről lépésre. Wien 1990, 173 o.

– Hlavacska Edit–Hoffmann István–Laczkó Tibor–Maticsák Sándor: Magyar nyelvkönyv. Debrecen 1991, 177 o.

– Erdős József–Prileszky Csilla: Halló, itt Magyarország! I–II. Budapest 1992, 130+128 o.

– Szalai Zsuzsa: Egy lépéssel tovább. Wien 1993, 106 o.

– Kovácsi Mária: Itt magyarul beszélnek I–II. Budapest 1993, 297+339 o.

– Silló Ágnes: Szituációk. Ismaning 1995, 228 o.

²¹ Éva Gerevich–Kopteff–Márta Csepregi: Unkaria suomalaisille. Loimaa 1989, 193 o.

4. Szépirodalom a nyelvkönyvekben

Az eddig elemzett oktatásmódszertani-konceptióbeli jellegzetes-ségek vizsgálata mellett igen tanulságos röviden a szerzőkre és műveikre is egy pillantást vetni. Valamiféle összehasonlítás érdekében én 17 német és 4 finn anyanyelvűek számára írott nyelvkönyvet, *összesen 21 századunkban készített magyar tankönyvet vizsgáltam meg*. A könyvek többsége (14) csak a tananyag perifériáján közöl magyar szépirodalmat, három nyelvkönyv pedig teljes egészében mellőzi az irodalmi szövegeket. Maguk az irodalmat tartalmazó nyelvkönyvek is döntő többségükben csupán illusztrációként veszik figyelembe a szépirodalmat, amelynek ily módon semmi pontosabban meghatározható oktatásmódszertani szerepe nem marad, s a szövegek is gyakorta csupán függelékként illeszkednek (már ha egyáltalán illeszkednek) a leckékhez. Mindössze tehát 4 olyan tankönyv készült, amelyben a szépirodalmi szövegek lényegesebb szerepet játszanak az oktatás-tanulás során. E négy tankönyvből kettő finn, kettő pedig német anyanyelvűek számára készült, ám míg a fenti két finn tankönyv a finneknek írott összes magyar nyelvkönyv (4) felét teszi ki, addig a németeknek készült összesen 17 tankönyvhöz képest az irodalmat a tananyagba jobban bevonó, szám szerint két könyv alig haladja meg a tankönyvtermés 10 %-át.

A könyvekbe beválogatott irodalmi szövegek műfaji hovatartozásuk alapján nem nevezhetőek túl változatosnak. Elsősorban a rövidebb irodalmi és népköltészeti formák, a közmondások, szólások, a viccek és az anekdoták, mesék uralják a tankönyveket. Kétségtelen, hogy ha valami „sajátosan magyaros” jelleget szeretnének megragadni, akkor a fenti műfajok szöveganyaga jó szolgálatot tehet, ám éppen a fenti műfajok *nyelvi jellegzetességei, azok nehézsége* miatt pedagógiailag igen kérdéses a használhatóságuk.

Versek, rövidebb novellák (Örkény), nagyobb művekből kiválasztott részletek, valamint népdalok teszik ki az irodalmi szövegek fennmaradó részét.

A beválogatott szerzők köre szintén érdekes adatokat nyújt a tankönyvszerzők (valamennyien magyarok) irodalomértelmezéséről és szemléletéről. Nem hiszem, hogy meglepetést okozhatok azzal, ha elárulom: a leggyakrabban (összesen 14 tankönyvben) műveivel megidézett magyar író *Petőfi Sándor*. Mögötte, de csak feleannyi alkalommal (7) idézve *Jókai Mór*, majd 5–5 idézettel *Móricz Zsigmond* és *József Attila* következik. A többi szerző legfeljebb három

tankönyvben fordul csak elő, gyakorta ugyanazzal a szöveggel, mint pl. *Kölcsey Ferenc*, aki érthetően a Hymnus okán szerepel az összeállításban.

A szerzők köre természetesen az irodalmi ízlésről, a kor értékítéletéről is sokmindent elárul. Ez indokolja, hogy a század elején *Mikszáth*, *Vörösmarty*, *Arany*, valamint a fentebb felsorolt klasszikusok mellett ma már kevésbé ismert szerzők is belekerültek a válogatásokba. A második világháború után készült tankönyvek ugyan változatlanul megőrzik az irodalmi klasszikusok szerepét, de újabb „klasszikusokat” is bevonnak a válogatások körébe, *Móra Ferenc*, *Krúdy Gyula*, *Kosztolányi Dezső*, *Kolozsvári Grandpierre Emil*, *Ottlik Géza*, *Örkény István* egyaránt felbukkan a nyelvkönyvek egyikében-másikában.

5. Magyarságkép és irodalom

Már az eddigi feldolgozásból is viszonylag sejthető, hogy az irodalmi szövegek révén miféle kulturális-történelmi összképet közvetítenek nyelvkönyveink a magyarokról az idegen anyanyelvű tanulóknak. Leggyakrabban a haza és a szabadság szeretete kap hangsúlyt az irodalmi idézetekben, olykor erősen romantikus felhangokkal, amit gyakorta még népdalszövegeink is aláhúznak. Természetesen a magyar történelem sorsdöntő eseményei, helyzetei és személyiségei is gyakran szerepelnek az irodalmi szövegekben, mindenekelőtt Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Gyulai Pál, Tompa Mihály, Arany János, Jókai Mór, Benedek Elek és Gárdonyi Géza írásai révén.

Igen elgondolkodtató, hogy a klasszikus magyar irodalmi alkotások között részleteket találhatunk egy-egy tankönyvben olyan alapvető művekből, mint *Fazekas Mihály Lúdas Matyi*-ja, *Katona József Bánk bán*-ja, *Eötvös József Magyarország 1514-ben*-je, *Arany János Toldi*-eposza, *Madách Imre Az ember tragédiája*, vagy *Móricz Zsigmond Erdély*-trilógiája, ám e súlyos és nehezen feldolgozható szövegrészletek sajnos mindennemű motiváltság nélkül, idegen testként jelennek meg a tankönyvekben, ezért inkább elijesztik mintsem lelkesítik a tanulót.

A magyarok sajátos szociális kulturális vagy pszichológiai jellegzetességei (mind történelmi, mind aktuális értelemben) szinte elhanyagolható szerephez jutnak csak a válogatásokba bevett írásokban, s ha ilyen szövegek be is kerülnek a tankönyvekbe, igen gyakran csak

a magyarokról elterjedt közhelyeket erősítik meg (vendégszeretet, keleties vonások, fúrfangosság stb.). A köznapi valóságot pedig végképp hiányolnunk kell a tankönyvek irodalomból átvett szövegeiben, noha ehhez megfelelő anyag már jócskán található lenne a kortárs irodalomban. Ez a körülmény pedig lehetőséget ad arra, hogy a magyar nyelvkönyvek számának örvendetes gyarapódása mellett más tankönyvekkel is kövessük az oktatásmódszertani fejlődést, segítsük a magyar nyelv megtanulását.

A fentiekből következően ugyanis nyilvánvaló, hogy **szükséges és lehetséges** egy olyan korszerű, pedagógiaiilag is kellően átgondoltan megszerkesztett és színvonalasan megalkotott **magyar irodalmi olvasóköny összeállítása magyarul tanulóknak**, ami segédkönyvként javíthatná az oktatás hatékonyságát, s egyszerre lenne képes nyelvi és kulturális-szociológiai ismeretek közvetítésére.

Pusztai és Balaton, paprika és gulyás **A magyar nyelvkönyvek országismereti Magyarország-képe**

Holger FISCHER

1. Bevezetés

Sokak szemében Magyarország országismerete a sok paprikával és gulyással teli magyar konyha, valamint a magyar borok ismeretére korlátozódik. Ezt egészítik még ki bizonyos elképzelések a puszta-ról, Budapestről és a Balatonról. Ennyiből áll Magyarország, többet nem kell tudnia az embernek.

Valóban csak ez lenne minden? Hogy néz ki mindez a szövegekben, amelyekkel a diákok meg a többi ember, akik valamely okból magyarul tanulnak, legelőször szembesülnek, vagyis a nyelvkönyvekben? Milyen ismereteket közvetítenek ezek Magyarországról, milyen képet, miféle valóságot mutatnak? Milyen *önarcképet* rajzolnak a szerzők, hiszen az esetek szinte mindegyikében magyarokról van szó.

2. Az országismeret meghatározása és tartalma

Az országismeret bemutatásához, amint azt én az itt következőkben értelmezem, szeretnék egy hamburgi kolléga definíciójára visszautalni. Ez – valamelyest egyszerűsítve – így hangzik: „Az országismeret tudományosan megalapozott megközelítése a különböző idevágó diszciplínákból gondosan kiválasztandó információknak, amelyeknek rendszerezett összesítéséből egy ország valósága leírásának rendszere olvasható ki. Egy efféle rendszer képes kell legyen a tanulókat abba a helyzetbe hozni, hogy ezt a valóságot megfelelő módon meg tudják ragadni, megértési horizontjukba be tudják illeszteni, valamint egyidejűleg közvetített készségek révén a további információszerzéshez szükséges kommunikációs képességet ki tudják fejleszteni” (Delmas 1983, 111). Egy másik, valamivel kevésbé komplikált meghatározás így hangzik: „Az országismeret a

nyelvoktatásban a nyelvi közösségek viselkedési mintáinak és e közösség azon életfeltételeinek közvetítését jelenti, amelyek a kommunikációs folyamat alapját képezik, azt lehetővé teszik és támogatják” (Erdmenger/Istel 1978, 23).

A meghatározásokból kitűnik, hogy az országismeret során különböző idevágó tudományterületek ismeretanyaga kerül közvetítésre. Ezért az szükségszerűen interdiszciplináris irányultságú kell legyen. Az országismerethez anyagot nyújtó idevágó tudományterületként e helyütt a történelem, a művelődéstörténet, a néprajz, a politológia, a szociológia, a földrajz és a gazdaságtan kerül említésre, vagyis azon területek, amelyeket Gragger Róbert már az 1920-as évek elején a Berliini Magyar Intézet hungarológia-felfogásának meghatározásakor egyértelműen megnevezett.

Teljesen magától értetődik, hogy ezeknek az országismeretet alkotó területeknek nem mindegyike építhető be egyforma intenzitással a nyelvoktatásba, mivel valamennyien egymással, továbbá a filológia klasszikus területeivel is konkurenciában állnak. Ezért szükséges valamilyen súlypont kialakítása. Ilyesféle, Magyarország társadalmi valóságát és ennek történelmi fejlődését különösen alkalmas módon jellemezni képes súlypontokat alkothatnának a teljesség és a kizárólagosság igénye nélkül (Delmas 1983, 113 o.-hoz kapcsolódva):

- (1) a családszerkezet és a lakásprobléma; mindkét terület elemi jelentőségű a társadalom tagjainak egyéni életfeltételei esetében;
- (2) a politikai rendszer, a gazdaság és a társadalmi biztonság, mint olyan területek, melyek a társadalomnak különösen a politikai és anyagi létfeltételeit befolyásolják;
- (3) az oktatási rendszer és a kultúra, mint a társadalom szellemi szervezetségi formái;
- (4) a környezetvédelem problémája, mint időszerű, társadalmakfölkötti terület.

Ezek után elképzelhető lenne az országismereti tartalmakat kétféle alternatív módon közvetíteni a diákoknak: vagy a nyelvoktatás integrált részeként, azaz úgy, hogy a nyelvkönyvek szövegeit lényegesen erősebb országismereti irányultsággal szerkesztik, vagy pedig önálló oktatási tömbként, leválasztva, a nyelvoktatás mellett. Azt gondolom, hogy a kétféle megoldás a fenti kizárólagossággal hibás, értelmesebb lenne a kétféle forma keveréke.

3. A magyar nyelvoktatás keretfeltételei

Az oktatási anyagok tervezése és összeállítása során természetesen figyelembe kell venni egyrészt azokat a keretfeltételeket, amelyek között a magyartanítás sorra kerülhet, illetve meg kell történnék, másrészt a hallgatók motivációját, illetve céljait.

A Német Szövetségi Köztársaságban fennálló keretfeltételeket illetően az érvényes, hogy a magyar nyelvoktatás a három finnugor szemináriumon belül, Göttingenben, Hamburgban és Münchenben, valamint a berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Szemináriumában intézményesen, szilárdan biztosított és viszonylag magas óraszámban kerül meghirdetésre. A nyelvi kurzusok heti órászáma a tanterv szerint mintegy 14 órát tesz ki, ami összesen közel 200 oktatási órát jelent. Berlinben ez a szám még lényegesen magasabb. Kevésbé egyértelműen biztosítottan, azaz nem rendszeresen és többnyire óraadó tanárokkal, valamint lényegesen alacsonyabb óraszámokban, heti 2–6 órában, ami összesítve kb. 28–80 tanítási órát jelent, és többnyire az általános nyelvészet kereteibe ágyazva egész sor egyetemen folyik magyar nyelvoktatás, pl. Freie Universität Berlin, Bochum, Bonn, Freiburg, Gießen, Kiel, Köln, Leipzig, Marburg, Münster. Ezen túlmenően csupán néhány népfőiskolán, illetve az egyéni tanulás révén áll fenn a lehetőség a magyar nyelv megtanulására. Magán Magyarországon a nyári egyetemek és a nagyszámú nyelviskola kínál sokoldalú lehetőséget a magyar nyelv megtanulására.

De kik tanulnak magyarul? Mindenekelőtt – ez nagyon lapos megállapításnak tűnhet, ám a nyelvi tankönyv kidolgozásakor igen nagy jelentőségű körülmény – felnőttekről van szó! Ezen túl a hallgatók több csoportja különböztethető meg az igen eltérő indítékok, a tanulmányi célok és a követelmények alapján:

1. hallgatók filológiai szakmai irányultsággal
  - 1.1 finnugrisztika főszakos hallgatók, fő szakjukban
    - 1.1.1 magyar filológia szakosodással
    - 1.2.1 más szakosodással
  - 1.2 finnugrisztika mellékszakos hallgatók magyar filológiai szakosodással, akik fő szakjukban valamely más filológiát tanulnak
  - 1.3 finnugrisztika mellékszakos hallgatók, akik nem magyar filológiára szakosodnak

- 1.4 az általános nyelvtudomány szak hallgatói, akiknek egy nem indogermán nyelvvel is kell foglalkozniuk
2. hallgatók nem filológiai szakmai irányultsággal
  - 2.1 a történelem, közgazdaságtan, földrajz, politológia, szociológia, néprajz stb. szak hallgatói, akik általában csak csekély nyelvtudományi irányultsággal rendelkeznek, finnugrisztika (hungarológia) mellékszakkal
  - 2.2 a 2.1 alatt felsorolt szakok hallgatói, akik csupán a nyelvórákon vesznek részt azért, hogy fő szakjukon belül Magyarországra szakosodhassanak
3. hallgatók és egyre növekvő számban más felnőttek is, akik a magánéletben, illetve foglalkozási területükön belül található okok miatt tanulnak magyarul.

A követelmények mértéke, melyeket ez a sokféle célcsoport a nyelvtanítással szemben támaszt, az egy féléves, heti 2 órát jelentő nyelvi tanfolyamoktól a teljes tanulmányokig terjed, amely 4 félévre terjedő, legalább 14 órás nyelvtanítást és számos további tanórát foglal magába. Az egyik számára a tanulás célját csupán a nyelvtani alapszerkezet felismerése jelenti, a másik számára az a képesség a cél, hogy szaktudományi szövegeket segédeszközök igénybe vételével németre fordítson, a harmadik célja az egyszerű kommunikációs helyzetekben való beszédképesség, a negyediknek a nyelvészeti mélységekig való hatolás, és végül az ötödiknek a magyar nyelv igazi „birtoklása” a célja. És valamennyien egymás mellett kell üljének kapacitási okok miatt egyazon nyelvi tanfolyamon és így ugyanazokat az oktatási anyagokat kell használniuk.

Ezzel azokat a keretfeltételeket, amelyeket egy nyelvkönyvnek figyelembe kell vennie, nagyjából leírtuk.

4. Magyar nyelvkönyvek

A német nyelvterületen az elmúlt három évtizedben, valamint a Magyarországon külföldiek nyelvtanítására használt és általam vizsgált nyelvkönyvek az alábbiak:

- (1) Bánhid, Zoltán; Jókay, Zoltán; Szabó, Dénes: Lehrbuch der ungarischen Sprache. 2. kiadás München 1967 (az 1. kiadás 1964-ben, illetve 1958-ban jelent meg)

- (2) Fülei-Szántó, Endre; Mihályi, József: Magyar nyelvkönyv külföldiek számára. Alapfok. Budapest 1966 (ezt a könyvet hosszú ideig használták a debreceni Nyári Egyetemen)
- (3) Kárpáti, Paul; Skirecki, Hans: Taschenlehrbuch Ungarisch. Leipzig, 7. átdolgozott kiadás 1977, 11. kiadás 1986, 1. kiadás 1970 körül
- (4) Ginter, Károly; Tarnói, László: Ungarisch für Ausländer. Budapest 1974.
- (5) Érsek, Iván: Langenscheidts Praktisches Lehrbuch Ungarisch. 4. kiadás Berlin, München, Wien, Zürich 1983, 1. kiadás 1977
- (6) Mikešy, Sándor: Ungarisches Lehrbuch. Leipzig, Budapest 1978
- (7) Erdős, József; Kozma, Endre; Prileszky, Csilla; Uhrmann, György: Színes magyar nyelvkönyv I. 2. javított kiadás Budapest 1982, 1. kiadás 1979 (ezt a könyvet használták hosszú időn át a Nemzetközi Előkészítő Intézetben)
- (8) Annus, Irén: Build your Hungarian. Language Coursebook I. Szeged 2. kiadás 1991, 1. kiadás 1990
- (9) Békéssy, Gábor; Mezei, Lajos; Somos, Béla: 1000 szó magyarul. Jegyzet a magyar nyelv és beszéd tanulásához kezdőknek. Budapest 1989.
- (10) Szili, Katalin; Szalai, Zsuzsa: Lépésről lépésre. Ungarisch für Anfänger. Wien 1990
Szalai, Zsuzsa: Egy lépéssel tovább. Ungarisch für Fortgeschrittene. Wien 1993
- (11) Hoffmann, István (szerk.): Hungarolingua. Magyar nyelvkönyv I. Debrecen 1991 (ezt a tankönyvet használják jelenleg a debreceni Nyári Egyetemen)
- (12) Erdős, József; Prileszky, Csilla: Halló, itt Magyarország! Magyar nyelvkönyv külföldieknek. 2 kötet, Budapest 1992 (ezt a könyvet használják a Nemzetközi Előkészítő Intézetben)
- (13) Kovácsi, Mária: Itt magyarul beszélnek. Magyar nyelvkönyv kezdőknek angol, francia és német nyelvű magyarázatokkal. 2 kötet, Budapest 1993
- (14) Silló, Ágnes: Szituációk. Ein Ungarischlehrwerk für Anfänger. Ismaning 1995.

A 14 tankönyvet megjelenésük szerint különböző korszakokba sorolhatjuk, rajtuk keresztül igen világosan kiderül a paradigma-váltás a nyelvkönyvek esetében. A legkorábbi munkák a '60-as

évekből, a '70-es évek elejéről még teljesen a nyelvtanra figyelnek és szerkezeti oktatást végeznek, a '70-es évek második feléből származó munkák ugyan még mindig nyelvtani orientációjúak, de már magukon viselik a kommunikációs irányultság jeleit. Ez a kommunikációs készségre való irányultság kerekedik azután egyértelműen felül a '80-as, '90-es évek során.

A következőkben az olvasmányszövegek országismereti tartalmára szeretnék összpontosítani, aholis a növekvő kommunikációs irányultsággal párhuzamosan a voltaképpeni olvasmányok egyre kisebb mennyiséget jelentenek, illetve kérdés- és válaszmondat, valamint társalgási dialógus-jelleget öltenek. Ami a nyelvkönyvek szövegválasztékát illeti, ez attól a kiindulási koncepciótól is erősen függ, amely a mindenkori nyelvkönyv mögött áll. Néhány példa. A Bánhidy/Jókay/Szabó-könyvben a történetek nagyobb része Magyarországon élő külföldi diákok körében játszódik, Ginter/Tarnói bepillantást engednek könyvükben egy német-magyar család budapesti tartózkodásába a szülőknél Budapesten az ide illő családi jelenetekkel, Mikesy megismertet bennünket az NDK és Magyarország közötti gazdasági együttműködéssel, Érsek bevezet minket a nyugatnémet üzletemberek és magyar menedzserkollégáik budapesti életébe, Erdős/Kozma/Prileszky történetei a Nemzetközi Előkészítő Intézet külföldi hallgatói körében, Annuséi a szegedi amerikai diákok között, Hoffmannéi a debreceni Nyári Egyetem résztvevői között, Kovácséi pedig egy Budapestre házasodott francia nő környezetében játszódnak. Csak kevés tankönyvből hiányzik az egész könyvet végigkísérő, egyetlen eseményhordozó személy fenti koncepciója (pl. Kárpáti/Skirecki; Békéssy/Mezei/Somos; Erdős/Prileszky; Silló).

5. Országismereti tartalmak a nyelvkönyvek olvasmányanyagaiban

A következő összeállításban megkísérlem a felsorolt tankönyvekből kizárólag az olvasmányszövegeket – a különböző nyelvtani gyakorlatok és fordítási feladatok stb. nélkül – meghatározott témakörökhöz rendelni, már amennyire ez egyáltalán lehetséges volt. Számos szöveget nem lehetett besorolni, azok értelembeli üressége miatt. (A zárójelben szereplő számok feloldására vö. 132–133. oldal.)

+ = olvasmányok a tankönyv 1. harmadában

* = olvasmányok a tankönyv 2. harmadában

= olvasmányok a tankönyv 3. harmadában

témakör/tankönyv	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
tárgyak megnevezése	++			+			+++
család, rokonság, szakmák	+*		#	+++	*#	+	++
lakás	*			+	+		+
látogatás, buli	*#		#	+*	*#	+	
étkezés, étterem	+		**	+*	**	+	*
iskola	++			*			+#
egyetem, diákélet	+*	++***				*	#
bevásárlás	+		*	+**	***	+**	+
üdülés, utazás							
– utazási előkészületek	*#			++	+*	+	*
– pályaudvar, vonatút	*	*			*	+	
– autós utazás				+**#	#	+*	
– repülőtér				+#	+		
– Balaton, hétvégi ház	+	+	#	+##	#	*	#
– szálloda				*		+*	
sport, szabadidő	#	*				*	#
posta	*		+*	+	*	#	
egészség, orvos	*	+	#	+	##	**	*
színház, opera	*	*			#	#	*
időjárás	#	+					
idő	#	+		*			
autó				++		#	*#
tiltások, utasítások	*						
gazdaság és munka							
– a munka világa	#		#		+	##	**#
– üzleti tárgyalások					+		
– jövedelem- és árviszonyok					#		
– magyar munkások az NDK-ban						###	
– KGST együttműködés						#	
pénz				*			
politika							
irodalom							
– kivonatok, tartalom	#####			**	##	#	
– anekdoták				*****		#	*
				#####			
– mesék				*#			*##
– krimi				#			
írók, művészek	#####	**		*	##		
Magyarország							
– történelem		***		*		*	##
– földrajz	*			#####		*#	*
– falusi élet	+				#	#	#
Budapest							
– történelem	*						
– közlekedési eszközök			*	*		+*	+
– épületek, emlékművek	#	*	+*	+*		+*	++

témakör/tankönyv tárgyak megnevezése család, rokonság, szakmák	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
	++	+++++				+++	
	*	****	++++	*	+++	+++*	*
		###	##				
lakás	*	+	*#	*	++	++****	+
látogatás, buli	*	*	*#	+*	+++##		+
étkezés, étterem	++	#	+++#	+++*	+++*	+	+
iskola		+		+		#	
egyetem, diákélet	+	+*##	*	+++*			
bevételek	++	++		+****	+	**	+#
üdülés, utazás						*	*
– utazási előkészületek			+*		#		*
– pályaudvar, vonatút	+	#		*	*		*
– autós utazás			*				
– repülőtér				*	#		
– Balaton, hétvégi ház		#	*#			#	
– szálloda				+	+		#
sport, szabadidő		*#	+++	***	###		*
posta	+			*	*		+++
egészség, orvos		#	#	*	+++*	*	**
színház, opera		#			**		
időjárás					#		*
idő		**#					+**
autó			##		**#		#
tiltások, utasítások							
gazdaság és munka							
– a munka világa		**	#		###	#	
– üzleti tárgyalások					*	*	
– jövedelem- és árviszonyok							
– magyar munkások az NDK- ban							
– KGST együttműködés							
pénz			*	+*			#
politika						#	
irodalom							
– kivonatok, tartalom			#####			##	###
– anekdoták		*				#	
– mesék			*			#	*#
– krimi							
írók, művészek			*				*#
Magyarország							
– történelem						#	
– földrajz	*	#	*		##		#
– falusi élet							
Budapest							
– történelem		#				#	
– közlekedési eszközök		*#			*		+
– épületek, emlékművek	***	#	+		+*#	+	#

Már ez az áttekintés is lehetővé tesz néhány megállapítást:

(1) A könnyű szövegek, vagyis a tankönyvek első harmadában szereplő anyagok túlnyomórészt a tárgyak megnevezésével, a családi élettel, az étkezéssel, a lakással és az utazással foglalkoznak.

(2) Közepes nehézségű szövegek elszórtan találhatóak meg, valamennyi témakörben.

(3) A nehéz szövegek a tankönyvek utolsó harmadában Magyarországgal és Budapesttel kapcsolatos országismereti témákra, a gazdaság és a munka, az utazás és az üdülés területére, valamint az irodalomra összpontosítanak.

(4) Fontos országismereti területek, mint pl. a lakás, amennyiben a szoba és a berendezési tárgyak körén túl megyünk, a politika, az oktatási rendszer és a tudomány, az irodalmon kívüli kulturális élet, a teljes környezetvédelmi problematika vagy teljes egészében kiszorul az anyagokból, vagy legjobb esetben is a könnyű és közepes nehézségű szövegek körében fordul elő.

Ha a szövegek mélyebb tartalmi elemzésébe kezdünk azok országismereti elemeit illetően, akkor további megfigyeléseket tehetünk, melyek részben valamennyi, részben csupán néhány tankönyvre érvényesek, s amelyek összegezve egy jellegzetes Magyarország-képet eredményeznek.

(5) A szövegek információtartalma természetesen erősen eltérő, azok nehézségi fokának függvényében. Különösen a tankönyvek első kétharmadának szövegei lényegében a megnevezésekre és a megjelölésekre korlátozódnak.

(6) Az országismereti tartalommal rendelkező szövegek nagy mértékben kötődnek az időhöz és aktualitásukat, valóságukat gyorsan el tudják veszíteni. Ez különösen akkor mutatkozik meg élesen, ha az ember a 20–25 évvel ezelőtt írott nyelvkönyvek szövegeit olvassa (példa Fülei-Szántó/Mihályi) (vö. a I. sz. melléklet).

(7) Ismételten előfordul, hogy országismereti adatok nem egészen pontosak. Ezek többnyire apróságok, sorozatos előfordulásukkal azonban mégis zavarólag hatnak. Az efféle apróságokhoz sorolható például, hogy a megadott vételárak vásárláskor egyáltalán nem stimmelnek, hogy a budapesti diákotthonokban egyágyas szobák vannak, hogy egy diák a diákigazolványával egy első osztályú vonatjegyet vásárol Szegeden Budapestre, hogy a határvonalak a térképeken egyáltalán nem stimmelnek, vagy teljesen hiányoznak,

noha ennél a feladatnál az országok és városok adatairól van szó, hogy – noha a szövegben helyesen – a budapesti közlekedési hálózat térképén a buszok és villamosok színei (kék és sárga) pontosan fordítva szerepelnek. Lényegesen komolyabb ezeknél a példáknál viszont a Fülei-Szántó/Mihályi által vázolt történelemkép (II. sz. melléklet).

(8) Szemmel láthatóan nagyobb gondot jelentett a nyelvkönyvek szerzőinek a szövegek történeteiben a helyzeteket úgy alakítani és ábrázolni, hogy azok önmagukban világosnak, ellentmondásmentesnek, tényszerűleg igaznak és hihetőnek tűnjenek (III.–IV. sz. melléklet). Ez a probléma nemcsak a régebbi tankönyveknél bukkan fel, hanem az újabbnál is pontosan ugyanígy jelentkezik. Illusztrációként néhány különösen kiugró példát ehhez fűződően is felsorolunk (V.–VI. sz. melléklet).

Vagy pl. látták-e már valaha, hogy – amint azt egy további történet elmondja – vasárnap (!) pedagógia szakos külföldi diákokból álló csoport bemegy egy iskolaépületbe, hogy ott feljegyezzék a tiltó és utasító feliratokat, azért, hogy később ezeket elküldjék diákjaiknak a saját hazájukba. Vagy lehet-e egy a '60-as években a budapesti belvárosban élő mérnök normális munkanapjának tekinteni azt, hogy reggel 6-kor felkel, hogy a kávéházban reggelizhessen, azért, hogy 8-kor megkezdhesse a munkáját egy csepeli gyárban, majd végül a munka végeztével a szabóhoz és a cipészhez menjen, akikkel méretre készült ruhát és cipőt csináltat magának?

Még egy utolsó példát nem szeretnék elhallgatni: egy autós turista az NDK-ból megérkezik a Marx térre a Nyugati pályaudvar mellé, megkérdezi egy arra járótól a Béke szállóhoz vezető utat, majd annak arra a kérdésére, hogy honnan érkezett, a következő szavakkal válaszol: „A Német Demokratikus Köztársaságból, Vácon át, tehát északnyugatról” (Mikešy 1978, 113).

(9) Számos, a szövegekben kiválasztott helyzet sem tűnik különösebben a nyelvkönyveket használók életkorához illőnek. Hogy csak egyetlen példát említsek: az egészségügyi terminológia és a betegségnevek megismertetéséhez véleményem szerint nem különösebben szerencsés eset egy 8 éves gyerek látogatását választani az iskolaorvosnál. Ezzel szemben egyetlen nyelvkönyvben sem fordul elő a *körzeti orvos* fogalma, vagy a magyar egészségügyi valóság számára még sokkal jelentősebb fogalom, a *hálapénz*. A felkínált betegségleírásokból csak arra lehet rájönni, hogy a magyarok már a

legkisebb láz nélküli náthával is orvoshoz mennek, aki erre kétnapos ágybanfekvést rendel el számukra.

(10) Érthető okokból a szerzők sok szövegben a párbeszédes formát választják. A csekély szókincs és a szerény nyelvtani ismeretek gyakran állnak a mélyenszántó társalgás útjában. Pontosan azoknál a nyelvkönyveknél, melyek abból a koncepcióból indulnak ki, hogy az egész könyvön végig ugyanazok a személyek szerepelnek, ez nem ritkán azzal a következménnyel jár, hogy a társalgás semmiféle értelemben sem felel meg a társalgók életkorának, s ez egy olyan ellentmondás, ami a könyv használóit rendkívül zavarja.

Ezzel összefüggésben szeretnék egy jelenségre utalni, ami nekem most, mikor hosszú idő után 14 nyelvkönyvet átolvastam, különösen élesen tűnt fel, s ami Önök előtt valószínűleg már régóta ismert: minél inkább a társalgási és párbeszédformákra irányul egy könyv koncepciója az olvasmányszövegekben is, és ez mindenekelőtt az újabb keletű nyelvkönyvekre vonatkozik, annál alacsonyabb lesz a szövegekben közvetített információtartalom (VII. sz. melléklet). A társalgások részben oly mértékig mesterkéltek és üresek tartalmukban, hogy bárhol és seholsem történnek, Magyarországon azonban semmi esetre sem játszódhatnak. Csak néhány újabb nyelvkönyvben van ennek ellenére magas országismereti információtartalmuk (Szili/Szalai; Silló).

(11) Nagyszámú szövegben nincsen, vagy csak nagyon csekély mértékben van jelen országismereti anyag, annak ellenére, hogy a tárgyalt téma erre lehetőséget nyújtana. Ez különösen feltűnő olyan témák esetében, amelyek az utazással foglalkoznak. Noha sok mindent megtudunk arról, hogyan esznek és isznak útközben az utasok, mint társalognak izgatottan, a legjobb esetben talán még azt is, hogy a balatoni autópálya gyakran zsúfolt, de arról alig valamit tudunk meg, hogy miféle közlekedési eszközök állnak rendelkezésre, hogyan lehet menetjegyet vásárolni, miként működnek az utazási irodák, hogyan volt korábban kiépítve az üzemi üdülők rendszere, milyen a táj útközben az út célja felé haladva, miféle látnivalók bukkanak fel stb. A történelmi tartalmú szövegek is gyakorta elmulasztják a lehetőséget, hogy információt közvetítsenek, a történelmet kisebb anekdoták és mesék formájában közelítik meg.

(12) Néhány nyelvkönyvben, mivel cselekményük főszereplői külföldiek, csak kevés Magyarországra vonatkozó specifikus elem fordul elő. Még az olyan témák is, amelyek erős Magyarországgal

kapcsolatos vonatkozásokat mutathatnának fel, mint pl. a bevásárlás Budapesten, kirándulás vidékre stb. rendkívül általánosan kigondoltnak tűnnek és Hamburgban, Moszkvában, Grönlandon, vagy akárhol máshol is lejátszódhatnak.

(13) Ennek a problémának a folytatásaként néhány nyelvkönyv az országismeret szempontjából súlyos koncepcióbeli hibákat visel magán, ha hirtelen a könyv utolsó harmadában, ahol komoly nehézségű és magas információtartalmú szövegeket lehetséges elhelyezni, vagy külföldön játszódó jelenetek leírása következik, vagy egy olajfinomító, egy autógyári szállítószalag, vagy valamiféle gép működését ismerjük meg. Az olvasó Magyarországról szeretne valamit megtudni!

(14) Utolsó pontként szeretném az illusztrációk fájdalmas kérdését megemlíteni. Sok kép az első osztályosok könyveibe illik és nem a felnőttek tankönyvébe, arról nem is beszélve, hogy a képek nem minden esetben mentesek a hibáktól, vagy nem egyeznek a szövegben leírtakkal, ami egyébként az újabb tankönyvekben is előfordul. Egy kisebb válogatást a VIII.–XI.sz. mellékletben bemutatok. Különösen akkor, ha az ember az országismereti anyagot látható formában is közvetíteni kívánja, lényegesen magasabb követelményeket kell támasztani az ábrákkal szemben és inkább fényképekhez szükséges folyamodni.

Hogyan lehet tehát összefoglalóan a fenti nyelvkönyvek által kialakított Magyarország-kép körvonalait vázolni?

A nyelvkönyvek egy része ideológiailag színezett, sok szempontból elavult, helyenként objektíve is hibás Magyarország-képet közvetít. Ezek közé tartoznak a '60-as évekből való tankönyvek, közülük mindenekelőtt az akkoriban a debreceni Nyári Egyetemen alkalmazott Fülei-Szántó/Mihályi-féle könyv 1966-ból (2). Szerencsére a legrosszabb szövegek a könyv utolsó részében fordulnak elő, a nyelvkurzusok legtöbb résztvevője ilyen messze sohasem jutott.

A nyelvkönyvek egy másik csoportja csaknem ugyanilyen rossz, mert bennük semmiféle Magyarország-kép nem található. Kissé túlozva úgy fogalmazhatunk: a szövegek információtartalma rendkívül alacsony, a párbeszédék idő-, hely- és személysemlegesek, a cselekmény még ott is, ahol országismereti kapcsolódási pontok léteznek, klinikai tisztaságú, problémamentes senkiföldjén zajlik. Ebbe a csoportba tartozik – legalábbis kisebb vagy nagyobb könyv-

részletekkel – Ginter/Tarnói 1974 (4) és Erdős/Kozma/Prileszky/Uhrmann 1982 (7) mellett ráadásul éppen néhány újabb, a politikai rendszerváltás ideje táján készült könyv is, amelyek erősen dialógus- és kommunikációorientált koncepcióval készültek, mint Annus 1991 (8), Békéssy/Mezei/Somos 1989 (9), Hoffmann 1991 (11) és Kovácsi 1993 (13).

A tankönyvek egyik végső csoportja viszonylag kiterjedt országismereti anyagot közvetít. Az Erdős/Prileszky 1992 (12), Szili/Szalai 1990 és Szalai 1993 (10), valamint Silló 1995 (14) sorrendben fokozatosan nő a vonatkozó információ mennyisége. Ezek az ismeretek szárazak, pontosak, objektíve igazak. Sokszínű, határozottan differenciált képet festenek a magyar mindennapokról, még akkor is, ha nem minden esetben sikerült minden vetületet megragadniuk. Néhány jellemzőnek tűnő vonást nagyon találóan írnak le. Összességében ez nagyon kedvező fejlődés.

Lehetséges a nyelvkönyveket, amint azt én az előadásomban tettem, igen kritikusan szemlélni. Egyetlen dolgot azonban nem lehet egyetlen tankönyvnek, még a legrosszabbnak sem felróni, nevezetesen, hogy az idegenforgalom Magyarország-képét propagálná a pusztával, a Balatonnal, a paprikával és a gulyással. És ez bizony nem kevés!

Irodalom

- Delmas, Hartmut: Probleme des Deutschen als Fremdsprache: zum Bereich "Landeskunde", in: Bachofer, Wolfgang; Fischer, Holger (Hrsg.): Ungarn – Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Wissenschaftliche Kolloquien der Ungarischen Wirtschafts- und Kulturtage in Hamburg 1982. München 1983, 109–122 (= Studia Hungarica 24).
- Erdmenger, Manfred; Istel, Hans-Wolf: Didaktik der Landeskunde. München 1978 (= Hueber Hochschulreihe 22).
- Fazekas, Tibor: Probleme des Ungarischen als Fremdsprache, in: Bachofer/Fischer 1983, 53–61.
- Fischer, Holger: Stand und Aufgaben einer interdisziplinären Landeskunde Ungarns im Rahmen der Finno-Ugristik, in: Hungarian Studies 1 (1985), 2, 235–255.

Melléklet

I.

Mit tudsz Magyarországról? Magyarország Közép-Európában fekszik. A szomszéd államok: északon Csehország és a Szovjetunió, keleten Románia, délen Jugoszlávia, nyugaton Ausztria. Magyarországon fejlett az ipar és a mezőgazdaság. A gyárakban a munkások, a mezőgazdaságban a parasztok sokat és jól dolgoznak. Magyarország sok állammal kereskedik. Nagy az idegenforgalom. Különösen tavasszal és nyáron sok külföldi érkezik a Balatonhoz.

***

Egy évben tizenkét hónap van: január, február, március, április, május, június, július, augusztus, szeptember, október, november, december. Az évszakok: a tavasz, a nyár, az ősz, a tél. Magyarországon jó az időjárás, nyáron nincs nagyon meleg, télen nincs nagyon hideg. Sokszor süt a nap, az éghajlat egészséges. Tavasszal, áprilisban és májusban, ősszel, szeptemberben, és néha még októberben is, kellemes az idő.

[Fülei-Szántó/Mihályi 1966, 207.]

II.

A magyar nép a finn-ugor népek családjába tartozik, ezért a magyar nyelv is finn-ugor nyelv. A magyar nép 896-ban foglalta el azt a területet, ahol ma is él. Magyarország a középkorban független, gazdag feudális állam volt.

A feudális kizsákmányolás miatt a parasztok többször harcoltak elnyomóik ellen. A legnagyobb parasztháborút Dózsa György vezette 1514-ben. Nem sokkal később, 1526-ban a hatalmas török hadsereg győzte le a magyarokat Mohácsnál és elfoglalta Magyarország területének nagy részét. Hazánk nyugati és északi része pedig Habsburg-elynomás alá jutott és ezzel Magyarország elvesztette függetlenségét.

A magyar nyelvű nemzeti irodalom is a XVI. században született meg, és a magyar nép nagy nemzeti problémáit fejezte ki. A török elleni harcok idején legnagyobb költőink Balassi Bálint és Zrínyi Miklós voltak. A 150 évig tartó török uralom után megkezdődött a függetlenségi harc a Habsburg elnyomók ellen. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca azonban elbukott és a XVIII. század elején hazánk Ausztria gyarmata lett. Emiatt Magyarország gazdasági és kulturális fejlődése elmaradt.

1848–49-ben Kossuth Lajos vezetésével a magyar nép újabb szabadságharcot kezdett a Habsburg elnyomás ellen, függetlenségéért és a polgári fejlődésért. A forradalom és a szabadságharc legnagyobb költője Petőfi Sándor volt, akinek a nevét az egész világ ismeri. A márciusi forradalom szabadította ki a börtönből Táncsics Mihály paraszttíró is. Egy fél év múlva a Habsburg-hadsereg megtámadta Magyarországot, megkezdődött a szabadságharc. Petőfi személyesen is részt vett a harcokban és 1849. július 31-én halt meg a csatában.

[...]

Az első világháború után, 1918 októberében, kitört a polgári forradalom, amely után a szocialista forradalom következett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Magyarország volt a második ország, amelyben a munkásosztály vette kezébe a hatalmat. 1919 március 21-én győzött a proletárdiktatúra. De ez a forradalom is elbukott, mert a hazai és a nemzetközi reakció erősebb volt.

Magyarország legújabb történetét már többen ismerik, mint a régít. Tudják, hogy az első világháború után megszűnt a Habsburg-elnomás, de a két világháború között 25 évig fasiszta uralom volt itt. A magyar nép nagyon szegény volt és különösen a munkások és a szegényparasztek szenvedtek sokat. Ennek a kornak legnagyobb írója Móricz Zsigmond, legnagyobb költője pedig József Attila volt. József Attila proletár családból született. Költeményeiben általában a szegények, főleg a munkásosztály szenvedését fejezte ki a fasiszta diktatúra idején.

Hazánk csak a második világháború után lett újra független, szabad, szocialista ország. Felszabadulás utáni irodalmunk fő témája a szocializmus építése.

Búcsúzóul olvassunk még el két szép költeményt a felszabadulás előtti irodalomból.

[Fülei-Szántó/Mihályi 1966, 223.]

III. Érkezés

- Budapest, Keleti pályaudvar!
- Hány óra van?
- Fél tíz.
- Mennyi ember van itt: utasok, hordárok, vasutasok!
- Nini! Ott vannak a magyar szaktársak!
- Kovács József vasmunkás vagyok. Ezek az emberek itt jobbra magyar bányászok és balra textilmunkások. Ti vasmunkások vagytok?
- Nem, csak én vagyok vasmunkás, ők bányászok. Ez az elvtárs itt szovjet újságíró.
- Az elvtársnő is újságíró?
- Nem, én nem vagyok újságíró. Én román szövönő vagyok.
- Mi csehszlovák vasutasok vagyunk.
- Ti vagytok a lengyel vasutasok?
- Igen, mi varsói vasutasok vagyunk.
- Kedves szaktárs! Te vagy a bolgár küldött?
- Igen, én vagyok.
- Ő is bolgár?
- Ő nem bolgár, ő német mérnök.
- Itt van az osztrák újságíró is?
- Igen, ő is itt van. Ő bécsi újságíró.
- Hol vannak a kínaiak? Nincsenek itt a kínai munkások?
- De igen, itt vagyunk.
- Nincs itt kínai újságíró?

- De van! Itt vagyok.
- Nincsenek itt francia bányászok?
- De vannak, ott vannak hátul.
- Hol vannak az albánok?
- Ők ott vannak jobbra.
- Van itt román férfi?
- Nincs. Két román szövőnő van itt.
- Hol van a német orvos?
- Én is itt vagyok.

[Bánhidy/Jókay/Szabó 1967, 57–58.]

IV.

- Jó éjszakát! Bocsánat, hol van a kalauz? – Van.
- Itt jobbra. – Hol van az étkezőkocsi?
- Kérem, kaluz úr, hol van a WC? – Elöl (van).
- Ott balra (van). – Köszönöm, kaluz úr.
- És hol van a hálókocsi? – Szívesen.
- Hátul (van). – Minden jót kívánok.
- Van étkezőkocsi? – Jó éjszakát!

[Mikesy 1978, 14.]

V. A kirándulás

Az amerikai csoport ma elutazik Budapestre kirándulni. Az állomás előtt találkoznak és a 6:32-es expressz vonattal mennek fel. Budapesten sok helyet látogatnak meg. Először felmennek a Várba, és ott megnézik a Történelmi és Szépművészeti kiállítást. Utána átsétálnak a Mátyás templomhoz és végigmennek a Halászbástyán. Azután lejönnek a Váci utcára, ahol megebédelnek egy kellemes, de kicsit drága étteremben, és pihennek egy kicsit. Ebéd után metróval elmennek a Hősök terére, ahol megtekintik a Képcsarnokot és a Szépművészeti Múzeumot. Aki akar, bemegy az Állatkertbe és a Vidámparkba is.

[Annus 1991, 148.]

VI.

- Kati: Szabad megnézni ezt a fürdőruhát? Mennyibe kerül?
- Eladó: 2500 forint.
- Kati: Jaj, nagyon drága. Nincs olcsóbb?
- Eladó: De van. Ezek olcsóbbak és nagyon divatosak.
- Kati: De ezek nem tetszenek nekem. Mégis felpróbálom azt a sárgát. És talán ezt a zöldet is.
- Eladó: Tessék, ott a próbafülke.

*

Kati: Yvonne, mi a véleményed?

Yvonne: Az őszinte véleményem? A zöld sokkal jobban áll neked, mint a sárga. És szebb is.

Kati: Nekem is jobban tetszik, csak egy kicsit bő. De ha kisebbet kérek, az lehet, hogy rövid nekem. Túl magas és sovány vagyok.

Yvonne: Biztosan nem akarsz kövér és alacsony lenni. Próbáld meg mégis egy számmal kisebbet.

Kati: Már nincs is kedvem fürdőruhát venni. Inkább veszek egy fekete cipőt.

Yvonne: Fekete cipőben akarsz úszni?

Kati: Csak barna cipőm van a fekete nadrágomhoz, és az szörnyű. Ha az ember elegáns akar lenni, a cipő a legfontosabb. A fürdőruha nem olyan fontos.

[Kovácsi 1993, II, 46.]

VII.

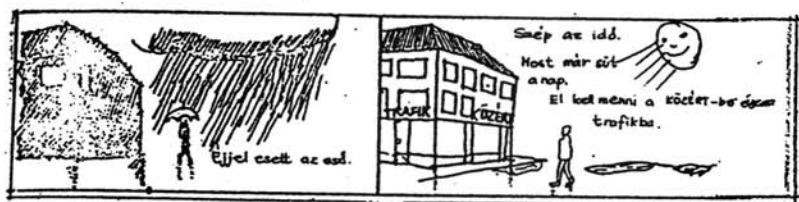
Mit látsz a képen? Hány autót látsz? Villamos is van a képen? Mit csinálnak az emberek? Hány gyerek van a képen? Mit csinálnak a gyerekek? Te szeretsz futballozni? Milyen sportot szeretsz? Kik ülnek a fák alatt? Mit csinálnak? Te szeretsz sakkozni? Mit csinálnak az asszonyok? Miről beszélgetnek? Milyen idő van? Tudsz autót vezetni? Milyen autót ismersz? Melyik virágnak tudod a nevét? Szereted a virágokat? Szeretsz sétálni? Hol szoktál sétálni?

[Békéssy/Mezei/Somos 1989, 78.]

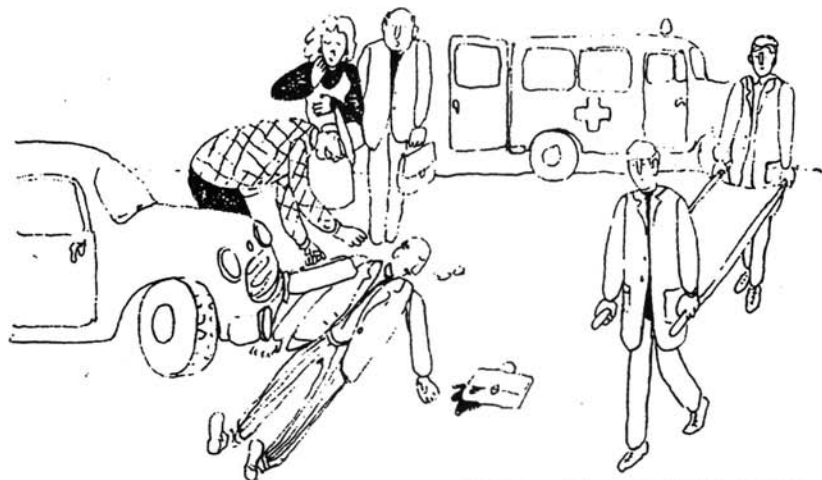
VIII.

[Bánhidly/Jókay/Szabó 1967, 331.]

[Fülei-Szántó/Mihályi 1966, 53.]

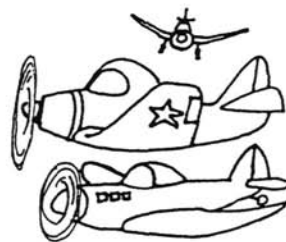

[Ginter/Tarnói 1974, 236.]

IX.

Ez repülő.

Ezek repülők.

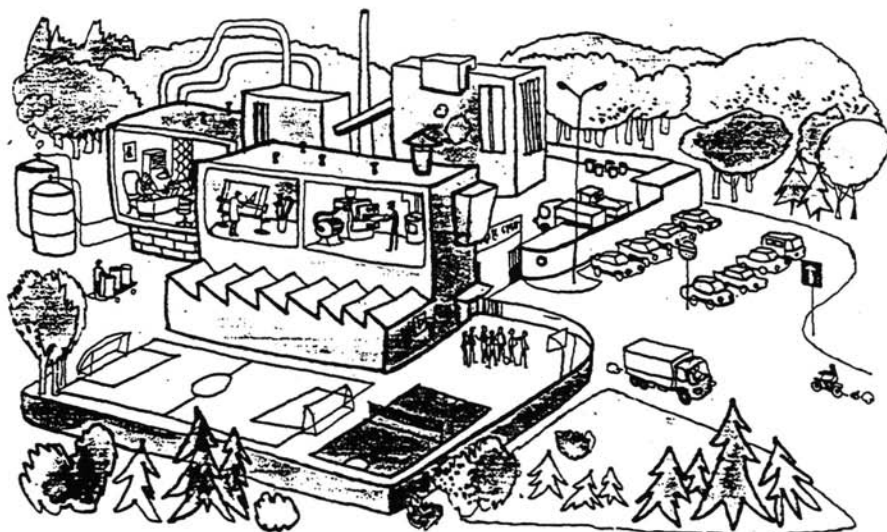
Ez autó.

Ezek autók.

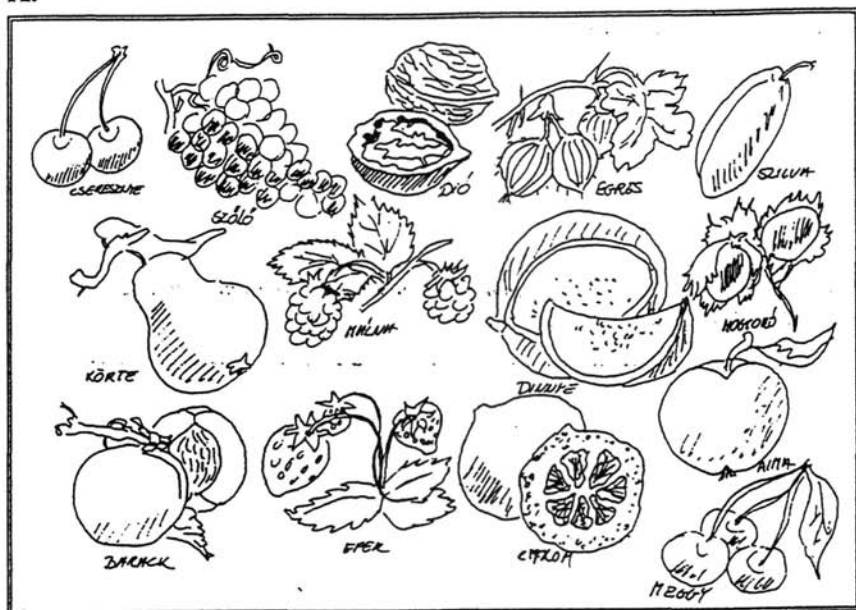
[Békéssy/Mezei/Somos 1989, 11.]

A gyárban

[Erdős/Kozma/Prileszky/Uhrmann 1979, 162.]

X.

[Annus 1991, 52.]

[Kovácsi 1993, II, 82.]

XI.

A pincér leteszi az üveget az asztalra.

És mit lát a részeg?

A pincérek _____

[Hoffmann 1991, 107.]

savanyú/édes

△ Te hogy szereted a gyümölcslevest? Hidegen vagy melegen?

■ Hidegen. Te is?

△ Természetesen én is. (Nem. Én inkább melegen.)

keserű/édes

tiszta/é szódás

sós/édes

megszépséget

édes

○ Kérhetek öntől egy szíves-séget?

□ Tessék!

○ Legyen szíves kinyitni az ablakot!

□ Azonnal kinyitom.

szépséget

[Erdős/Prilezsky 1992, I, 98.]

Megszólítás, köszönés és névhasználat a finn és magyar nyelvkönyvekben

MATICSÁK Sándor

A nyelvkönyvek használhatóságának, színvonalának megítélése szubjektív dolog. A nyelvtanulók egy része a kommunikatív szempontokat helyezi előtérbe (legyenek érdekes párbeszéddek, a mindennapi beszédhelyzetekben könnyen felhasználható kifejezések), egy másik réteg ugyanakkor ragaszkodik az alapos nyelvtani magyarázatokhoz, a sok grammatikai gyakorlathoz stb. Az elmúlt bő három évtized nyelvkönyveiről – fő tendenciákat tekintve – elmondható, hogy a 60-as–70-es években írott könyvek elsősorban grammatikaközéppontúak, míg az utóbbi évtized oktatóanyagai inkább a kommunikatív szempontokat helyezik előtérbe. Ezzel összefügg az országismeret tanításának szerepe is, a korábbi nyelvkönyvek sok országismereti információt közöltek, míg a legutóbbi évek opuszai igen kevés ezirányú információt adnak (vö. Holger Fischer e kötetben megjelenő cikkének megállapításait). Hangsúlyozom persze, hogy ezek nem minden könyvre érvényes „alapigazságok”, hanem inkább csak tendenciák, „könyvdivat-jelenségek”.

Cikkemben a megszólítások, köszönések, ill. a névhasználat kérdését vizsgálom. Természetesen ezek nem olyan fontos mozzanatai egy könyv megszerkesztésének, mint például a grammatika felépítése vagy a szókincs megválogatása, de ugyanakkor egyrészt kitérítik a magyarul tanulók országismereti-viselkedési képét, másrészt pedig hű tükröi lehetnek egy-egy adott korszak nyelvkönyvírás technikájának is. Munkám a magyarok számára készült finn, illetőleg finneknek írott magyar nyelvkönyvek vizsgálatára terjed ki. Természetesen ezeken kívül egyéb könyveket is fel lehetett volna dolgozni, de nem minden valaha megjelent könyvre kiterjedő statisztika megjelentetése volt a célom, hanem bizonyos általános ten-

denciák felvázolása, elsősorban e két ország nyelvtanulóinak írott művek körében.

A vizsgált könyvek jegyzéke a következő¹:

a) Finneknek írott magyar nyelvkönyvek:

- (1) Lavotha Ödön–Viljo Tervonen: Unkarin oppikirja. Helsinki, 1961.
- (2) Nyirkos István: Nykyunkarin oppikirja. Helsinki, 1972.
- (3) Sente Imre: Unkarin alkeet. Jyväskylä, 1975.
- (4) Márk Tamás: Tessék magyarul! Helsinki, 1978.
- (5) Csúcs Sándor: Unkarin alkeet. Turku, 1982.
- (6) Keresztes László: Jó napot. Helsinki, 1983.
- (7) Gerevich Éva–Csepregi Márta: Unkaria suomalaisille. Helsinki, 1989.

b) Magyaroknak írott finn nyelvkönyvek:

- (8) Papp István: Finn nyelvkönyv. Budapest, 1957.
- (9) Outi Karanko–Keresztes László–Irmeli Kniivilä: Finn nyelvkönyv. Budapest, 1985.

Megjegyzendő, hogy a magyar nyelvkönyvek szerzői minden esetben magyarok (egy finn társszerzővel), ugyanakkor az egyik finn nyelvkönyv egészében, a másik pedig részben magyar szerző munkája. (Ez a jelenség a nyelv pragmatikai vizsgálatánál figyelemre méltó lehet.)

1. Köszönésformák

A finneknek szóló hét magyar nyelvkönyv e tekintetben nem kényeztette el a tanulókat. Összeségében elmondható, hogy a régebbi tankönyvekben csak a legáltalánosabbak köszönésformák fordulnak elő, s azok is csak elvétve. A köszönések – s ezáltal a kommunikatív szempont – előtérbe kerülése az idők folyamán egyre nyilvánvalóbbá válik: Márk hét, Keresztes nyolc, Gerevich–Csepregi kilenc formulát mutat be. Keresztes könyve rádiós nyelvtanfolyam szövegeként volt, így érthető, hogy a dialógusok nagy szerepet kaptak. A szövegekben több korosztály megnyilatkozik, s a szerző figyelmet fordít a különböző köszönésfajták megkülönböztetésére is. Kissé más a helyzet a Gerevich–Csepregi-könyvvel: itt ugyan „sokat köszönnek”, ám a dialógusok nem életszerűek, nem valós élethelyzetet

---

¹ A vizsgálatba bevont könyvek kezdő szintűek, amelyik könyvnek második része is megjelent, azt nem vettem figyelembe.

tükröznek. A könyvek egy része külön figyelmet szentel a köszönési formák bemutatásának (Keresztes 4. oldal, Gerevich–Csepregi: 12. oldal, Márk 189. [!] oldal), ill. a különböző funkciók elkülönítésével is találkozhatunk (Nyirkos 71. oldal). A régebbi típusú (ún. non-kommunikatív) tankönyvek e kérdéssel nem foglalkoznak. A könyvek vizsgálata során néhány furcsaságra is fény derült: pl. Lavotha–Tervonen nem használja a *Jó napot (kívánok)!* köszönést; csak két könyv (Keresztes, Gerevich–Csepregi) említ meg minden napszaknak megfelelő köszönést; a *(Kezét) csókolom!* forma ugyancsak ritkán fordul elő. A tegezõ formák közül Márk és Gerevich–Csepregi mindhárom *(Szervusz!, Szevasz!, Szia!)* lehetőséggel él, Keresztes kettővel, a többiek viszont csak a *Szervuszt!* használják. A búcsúzási formulák közül csupán Lavotha–Tervonen él az *Isten veled!* köszönéssel, Sente viszont egyet sem használ. A beszélt nyelvi *Viszlát!* forma sehol nem fordul elő.

A magyarok számára íródott két finn nyelvkönyv megjelenése között majdnem harminc év telt el (Papp István könyve ráadásul az ötvenes éveknél régebbi nyelvallapotot tükröz). Ez a különbség világosan látszik a könyvek felépítésében is: a Karanko–Keresztes–Kniivilä könyv dialógusokat is tartalmaz, míg Papp könyve a régebbi típusú leíró szövegeket helyezi előtérbe. Ennek fényében nem meglepő, hogy a később született könyv az első lecke előtt (27–33. oldal) bemutatja a köszönésfajtákat, ill. udvariassági kifejezéseket. Később viszont a magázó formák közül csak a *Hyvää päivää/Päivää* 'Jó napot (kívánok)!' formulát használják általánosan. A tegezõ alakok közül a *Hei!* a leggyakoribb, de sokszor előke­rül a *Terve!* és a *Moi!* is. Alig bukkan fel viszont a *Näkemiin!* 'Viszontlátásra!' köszönés.

Papp István könyve a 9. leckében (122. oldal) mutatja be – említés szintjén – a napszakoknak megfelelő köszönéseket. Ezek közül rendszeresen ő is csak a *Hyvää päivää!/Päivää!* formát alkalmazza. A tegezõ formák közül csak a *Terve!* fordul elő néhányszor (a két könyv jól tükrözi az elmúlt évtizedek tendenciáját, a tegezés általánosabbá válását). A búcsúzási formulák közül a dialógusokban csak a *Hyvästi!* bukkan fel.

2. A tegezés és magázás kérdése

A magyar nyelvhasználat e lényeges kérdése jól tükröződik a finneknek írott nyelvkönyvekben. A Lavotha–Tervonen könyv (1961)

kivételével minden tankönyv bemutatja a magázó formákat, az esetek többségében a mű első harmadában. A *Maga* és az *Ön* különbsége általában csak az említés szintjén marad, ami a kezdő szintű nyelvkönyvek esetében érthető is. A *Tessék mondani! Tessék leülni!* formák minden könyvben előfordulnak.

Nyirkos könyvének főszereplői fiatalok. A tegezés és a magázás kérdése világosan elkülönül, a „magázandó” szereplők köre változatos (pincér, kalauz, pénztárosnő, igazgató, orvos, gyógyszerész, fodrásznő, tanár, tanárnő, tisztviselő, sőt miniszter is). Egy leckében bemutatja a gyerek–felnőtt viszonyt is, az egyoldalú magázással.

Szente nagy hangsúlyt helyez a tegezés és a magázás kérdésére. Már a 3. leckében (12. oldal) bemutatja a magázást, s e forma használata végigvonul a könyvön, majdnem minden leckében külön gyakorlat foglalkozik vele. Az alapséma nála is világos: a fiatalok tegeződnek, a felnőttek nem. A többiekkel ellentétben azonban itt a dialogizáló felek nem kapnak „foglalkozást” (egy orvost leszámítva), így a tanuló a sokat gyakorolt magázó forma funkciójáról nem szerez igazán világos képet.

Márk Tamás könyvében a magázás a 12. leckében (92. oldal) kerül elő, de a szerző alig használja ezt a formát, helyette – az 5. leckétől – a *Tessék mondani!* stb. megoldással él. A nagyszámú dialógus szereplői általában – az egymással természetesen tegeződő – fiatalok, akik gyakran kerülnek kapcsolatba „felnőttekkel” is (eladó, vevő, pincér, turista, rendőr, portás, kalauz, pénztáros), magázó formát használva.

Csúcs könyvének főszereplői vélhetően középkorú urak és hölgyek. A szerző a férfi–nő (magázás), nő–nő (magázás) és férfi–férfi (tegezés) viszonyokat vázolja. A főszereplők mindennapi életét bemutató dialógusokban (eladó, pincér, portás, hivatalnok) magázó formákkal találkozhatunk.

Keresztes Jó napot! könyve – rádiós sorozat szövegkönyve lévén – jellegeből adódóan dialógusokból építkezik. A magázás kérdése a 4. leckében (17. oldal) kerül elő. A rövid, 56 lapos könyvben a szerző jelzésszerűen bemutatja a különböző fő funkciókat: a főszereplő fiatalok egymással tegeződnek, a portással, eladóval, turistával, pincérrrel magázódnak. Felvillan az idősebb nő–fiatalabb nő–férfigyerek reláció is, a változatok szembeállításával világos képet adva a tegezés és magázás alapkérdéseiről.

A Gerevich–Csepregi könyvben nagyon kevés dialógus található. A szereplők életkora általában nem derül ki (pl. Kaisa és Péter magázódik, Géza és Zsófi tegeződik). A „főhős” nem és kor nélküli turista, aki kapcsolatba kerül a „sétálóval”, a bankhivatalnokkal, a pincérral és az eladóval – mindannyiszor magázó formában.

A finn nyelvben a tegezés általánosabb, mint a magyarban, s a használati szabályok sem annyira szigorúak. A Karanko–Keresztes–Kniivilä-féle könyvben világosan elválik a tegezés és a magázás kérdése. Az alaki elkülönülést a szerzők korán, a 3. olvasmányban (61. oldal) bemutatják, az igeragozás tanításakor. A könyv olvasmányai alapvetően dialógusokból (a tanulás későbbi fázisában leíró szövegekből is) állnak. A legtöbb dialógus szereplői fiatalok: fiú(k)–lány(ok), ill. lány–lány beszélgetőpartnerek, természetesen tegező formában. A magázó formák elsősorban a fiatalok–eladók, pincérek, kalauz stb. viszonyokban fordulnak elő, véleményem szerint kicsit talán mereven, hiszen Finnországban a „hivatal” embereit sem magázzák szigorú szabályok szerint. Néhány ízben idősebb nő–fiatalabb lány viszony is felbukkan, ez esetben a fiatalok magázzák az idősebbeket. Életkorok szempontjából a könyv viszonylag változatos: fiatal, középkorú, öreg egyaránt szerepel; a foglalkozásokat tekintve a hagyományos könyvszereplők jelennek meg (eladó, pincér, kalauz, postai dolgozó).

Papp István könyvében kevesebb a szereplő: a szerző azonos főszereplőkkel (fiatal fiúkkal) dolgozik. Egy-egy dialógusban bukkan fel a fiatal fiú–idős férfi, idős nő–orvos, férfi–eladó viszony, mindenütt magázó formákkal. A magázást Papp az 5. leckében (70. oldal) mutatja be.

3. Megszólítás

Az a diák, aki a finneknek írott magyar nyelvkönyvek valamelyikéből tanult meg magyarul, beszélgetőpartnerét a legjobb esetben is csak a nevéen tudja megszólítani. Ez természetesen nem (vagy nem elsősorban) a tankönyvírók hibája, hanem nyelvünk – ill. legújabbkori történelmünk – jellegzetessége: a magyarban nincsenek olyan általános megszólítások, mint az idegen nyelvekben (*Mister, Herr, Monsieur, Herra* stb.), s az *úr, uram* hosszú ideig száműzetésbe kényszerült. Az *elvtárs, szaktárs, kartárs* típusú megszólítások a finneknek készült nyelvkönyvekre egyáltalán nem jellemzőek. (Helyettük esetleg lehetett volna a *kolléga* kifejezést használni...) A

hét könyv közül négy tesz említést az *úr* „titulusról”, de csak kettő használja rendszeresen: Csúcs (*Salo úr, Tuominen úr, Kovács úr* stb.), és Sente (*Kovács úr, Boros úr*); Nyirkosnál két ízben fordul elő e forma (*Igazgató Úr, Juhász tanár úr*), Márknál pedig csak egyszer (*Hannisto úr*). Az *Uram!* megszólítás csak Nyirkosnál kerül elő. Az *Asszonyom!* formát Sente és Csúcs használja, a *kisasszony* Csúcsnál fordul elő. A *doktor* titulust Keresztes és Lavotha–Tervonen említi meg, a *doktor úr* csak Szenténél bukkan fel. Sente és Keresztes használja a *néni*, Lavotha–Tervonen a *néni, bácsi* formát, bár kissé furcsa, hogy náluk – a szövegből vélhetően középkorú – *dr. Kovács Ferenc orvos* a későbbiekben *Kovács bácsiként* szerepel...

Papp István finn nyelvkönyvében rendszeresen használja a *herra* 'uram (tkp. *úr*)' és *rouva* 'asszonyom (tkp. *asszony*)' megszólításokat, megnevezéseket (*herra Mäkinen, herra Moilanen, rouva Mäkinen, herra ja rouva Lahtinen*). Egy helyütt felbukkan a *neiti* 'kisasszony' megszólítás is. Lényegesen kevesebb megnevezés fordul elő a Karanko–Keresztes–Kniivilä-féle könyvben: *Martta-täti (täti 'néni')*, *rouva Makkonen, herra Pii Poo* (gyermekvers).

4. Vezetéknevek

A finneknek írott magyar nyelvkönyvek nem rónak nagy terhet a diákokra a vezetéknév elsajáttatása terén (1–5 név/könyv). A hét nyelvkönyvben összesen 11 magyar vezetéknév fordul elő, s ezek közül mindössze három szerepel legalább két könyvben. Egyáltalán nem meglepő, hogy a két leggyakoribb név a *Kovács* (hat szerzőnél) és a *Szabó* (négy szerzőnél). Csak három könyvben bukkanak fel a tradicionális formák (*Horváth, Kovács, Szabó, Nagy, Tóth*) mellett más nevek is (*Boros, Halász, Juhász, Mikola, Somogyi, Soós*). Pusztán egy névben (*Soós*) kerül elő a hagyományos írásmód problematikája.

A finn nyelvkönyvek ezzel szemben más képet mutatnak – mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt. Papp István könyvében hat vezetéknév (*Kehkonen, Lahtinen, Makkonen, Mäkinen, Moilanen, Oksala*) fordul elő, a másik nyelvkönyvben pedig – annyi, mint a hét magyar nyelvkönyvben összesen – tizenegy. A másik fontos különbség pedig az, hogy a könyvekben felbukkanó nevek gyakorisági szempontból szélesebb skálát tükröznek, ugyanis a leggyakoribb (tipikusan „nyelvkönyves”) nevek közül a két magyarországi finn könyvben csak a *Lahtinen, Mäkinen, Pitkänen* fordul

elő, s ezek mellett olyan ritkább nevekkal is találkozhatunk, mint pl. *Ketola, Kujanpää, Makkonen, Vähämäki; Moilanen*.

A legtöbb könyv felhívja a figyelmet a magyar nevek eltérő sorrendjére. Sente (13. oldal), Keresztes (18.), Gerevich–Csepregi (85.) és Nyirkos (89.), ill. Papp (36.) és Karanko–Keresztes–Knii-vilä (49.) tárgyyszerűen leírja e jelenséget. Lavotha–Tervonen csak a szójegyzékben (6. lecke, 21. oldal) adja meg zárójelben a *sukunimi* 'vezetéknév' és *etunimi* 'keresztnev' információkat. Csúcs külön nem szól e jelenségről, de – mivel könyvének szereplői finnek és magyarok – többször egymás mellé állítja a különböző alakokat, így külön magyarázat nélkül is világossá válik az eltérés.

5. Keresztnevek

A hét magyar nyelvkönyv összesen 30 férfinévet említ. A legtöbb nevet a legújabb könyv (Gerevich–Csepregi) használja (24). Sok név bukkan fel Márk könyvében is (16). Nyirkos 9, Sente 7 nevet mutat be, míg a többiek csak néhányat. A Gerevich–Csepregi-könyvben előforduló sok név elsősorban a gyakorlatok anyagában bukkan fel (érdekes, hogy több dialógusban nem nevesítik meg a szereplőket, pl. „sétáló” marad). A könyvek nagy többsége állandó főszereplőkkel dolgozik, a mellékszereplők nem minden esetben kapnak nevet.

A nevek gyakorisági listáját három hagyományos keresztnev – *István* (6 könyvben), *János* és *Péter* (5–5 szerzőnél) – vezeti. Három nyelvkönyvben fordul elő *Ferenc, József, Károly, László, Zoltán*, két szerzőnél *András, Balázs, Gábor, Géza, György, Kálmán, Pál* és *Sándor*. Összességében elmondható, hogy a nevek a hagyományosabb ízlést követik, a legújabb idők névdivatja nem „tolakodott be” a könyvekbe (a több évtizeddel írott könyvekben ez értelemszerűen nem is jöhetett szóba).

Más azonban a helyzet, ha az egyes nevek megterheltségét vizsgáljuk. A könyvek nagy része állandó szereplőkkel dolgozik, (Lavotha–Tervonen: *István*, Nyirkos: *Tamás*, Sente: *Péter*, Keresztes: *Péter*, Márk: *Imre*), így a főhősök neve értelemszerűen sokszor bukkan fel. Érdemes megnézni azonban azt is, hogy a gyakorlatokban milyen neveket használnak a szerzők. A statisztikák azt mutatják, hogy a legtöbbször a *Péter* név fordul elő. (Még egyértelműbb a kép egy másik nyelvkönyv esetében, ahol 47 ízben használják a szerzők a grammatikai magyarázatokban és a gyakorlatokban ezt a nevet, [Erdős–Kozma–Prileszky–Uhrman, Színes magyar nyelvkönyv.

Budapest, 1979]). Nem véletlen, hogy a *Péter* ilyen népszerű név a magyar nyelvkönyvírók körében. A név mássalhangzóit a finneknek semmilyen nehézséget nem okoznak, a két vokális alkalmas arra, hogy a rövid–hosszú magánhangzópárt és annak írásképét bemutassa.

Huszonnégy női név fordul elő a magyar nyelvkönyvekben, de ezek némileg más képet mutatnak, mint a férfinevek. A listát itt is a hagyományos nevek vezetik: *Katalin* (5 szerző), *Anna*, *Edit*, *Ilona*, *Mária* (3), *Etelka*, *Éva*, *Sára* és *Zsuzsa* (2). Megterheltségük azonban lényegesen kisebb, mint a férfineveké (az összes előfordulást tekintve kb. a fele), s nem is válik ki igazán gyakori alak (mint pl. a férfineveknél a *Péter*). A szerzők lényegesen több becézett formát használnak, mint a férfinevek csoportjában. A legtöbb női név (17) a Gerevich–Csepregi könyvben található, ezt Márk követi 13-mal. A többi könyv egy–négy nevet említ csak. Összességében tehát elmondható, hogy a nyelvkönyvekben a férfinevek dominálnak, előfordulásukat és megterheltségüket tekintve egyaránt.

A két finn nyelvkönyv névhasználata hűen tükrözi a megírásuk között eltelt évtizedek „könyvírási divatjának” változásait. Papp István könyvében hat férfinév (*Juhani*, *Matti*, *Oiva*, *Paavo*, *Pekka*, *Väinö*) mellett három női név (*Aino*, *Kirsti*, *Maija*) fordul elő. A másik műben ezzel szemben lényegesen több név bukkan fel (10 férfi és ugyanannyi női név), bár ezek közül csak három (*Antti*, *Kaisa*, *Hilkka*) „forog” állandóan, főszereplők neveiként. Ugyanakkor néhány szereplő nem „nevesült”: *rouva n:o 2*, ill. *ystävä, toinen ystävä* stb. Érdekes, hogy Papp István könyve – a kor divatjának, ízlésének megfelelően – néhány név „fordítását” is megadja: *Matti* – *Matyi*, *Juhani* – *János*, *Paavo* – *Pál*.

Mint a bevezetőben is jeleztem, ezek a kérdések egy nyelvkönyv megítélésének, taníthatóságának nem meghatározó jegyei, de mégis fontosak lehetnek a mindennapi beszédhelyzetek, kommunikatív szituációk elsajátíttatásában. A nyelvtanulási technikák kiszélesedése, a „könyvdivat” megváltozása a korábbi grammatikalizáló tanítás helyett inkább a kommunikációt helyezi előtérbe (ami érthető is, hiszen ma lényegesen könnyebb külföldiekkel megismerkedni, mint néhány évtizede), s ezért ma már ezekre a kérdésekre is oda kell figyelni egy nyelvkönyv összeállításakor.

Finn tankönyvek magyarságképe

ZAICZ Gábor

A finn diák tanulmányai során vajon mit tud meg mirőlünk, magyarokról? Erre a sokunkat érdeklő kérdésre kísérel meg választ adni Szabolcs Ottó *Külföldi tankönyvek magyarságképe* című művében (Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 260 oldal), mely a monarchia felbomlásával létrejött utódállamok, a német nyelvű országok és két, velünk hagyományosan rokonszenvező nép: Lengyelország és Finnország (vö. 12. old.) általános és középiskolai történelemkönyveinek magyar vonatkozásait ismerteti a kezdetektől a második világháború végéig.

A szerző a vizsgált tankönyvek jegyzékében – a szerzők nevében és a címekben sajnos sok hibával – 21 finn tankönyvet sorol fel (258–260). Az elemista és a gimnáziumi tankönyvek elsősorban történelemkönyvek, de van közöttük földrajzkiadvány, művelődés- és társadalomtörténeti olvasókönyv is. Egyikük címlapján sincs évjelölés. Az alábbiakban kizárólag e finn tankönyvek megállapításáiból gyűjtök össze egy csokorra valót.

– Európa történelmének áttekintésekor megkülönböztetett figyelem árad a finn iskoláskönyvekből a nyelvrokon magyarság felé, mely ugyanúgy heterogén – germán és szláv – közegekben él, mint északon a finnek és az észtek. A honfoglalást követően „a magyarok vándorlása és támadásai rázták meg Kelet-Európát, éppúgy, mint a vikingeké Nyugat-Európát” (47). A Frank Birodalomba keleten a magyarok, nyugaton a normannok törtek be, és fosztogattak. A magyarok ellen az újabb haditechnika alkalmazása kecsegtethetett csak sikerrel: a nyugat-európai királyok kénytelenek voltak a lovasság bevetéséhez folyamodni (48).

– A magyar középkor tárgyalása során a finn tankönyvek nagyívű európai horizonton, azaz távolról és szenvedélymentesen ábrázolják a tatárdúlást, majd a török uralmat; a nagy dimenziók nem hagy-

hatnak helyet sem a magyar nép szenvedéseinek, sem pedig honvédő harcainak (117–118).

– A 17–18. századnak – magyar szempontból – a finn tankönyvek nem szentelnek sok figyelmet (118–119, 137). Szó esik mindenestre a Habsburgok hatalmának növekedéséről, közülük személy szerint II. József uralkodásáról. A finn iskolai térképeken azonban a kalapos király egész birodalmán az „Ausztia”/„Oszták Császárság” felirat olvasható, vagyis közjogi értelemben véve független Magyarország létét a finn szerzők nem fogadják el.

– Az 1848/49-es események bemutatása különösképpen sok félreértéssel és hibával terhes. Íme néhány példa (160–168). „Ausztia-hoz tartoztak: magyarok, szlovákok (sic!) és más szlávok.” „Magyarországon... a régi földbirtokosok önkormányzatot (sic!) kívántak Magyarországnak.” 1844-ben „Ausztia keleti részének (sic!), azaz Magyarország területének hivatalos nyelve a magyar lett. A magyarok lakta terület földrajzilag (sic!) nem volt egységes”. – 1848 tavaszán aztán Budapesten (sic!) utcai harcokat vívtak (sic!). 1849-ben Kossuth Magyarországot önálló köztársasággá (sic!) nyilvánította. Ezeknek a – nyilván nem rosszindulatú – szarvashibáknak tulajdonítható, hogy népünk első forradalma és szabadságharca a finn tankönyvekben igen határozatlan megnevezéssel hol mint lázadás vagy felkelés, hol pedig mint forradalmi szabadságmozgalom szerepel.

– Mindezek után, a finn tankönyvek alapján csupán részben magyar etnikumú, minden államiság nélküli, a magyar területeken lakó más nemzetekkel-nemzetiségekkel azonos helyzetű magyarságnak az osztrákokkal 1867-ben megkötött kiegyezése nem éppen indokolható fejlemény, s ez az osztrákok számára háborús vereségeik ellenére sem lehet eléggé kényszerítő következmény. Talán e nyilvánvaló ellentmondás miatt általában meg sem említik a finn tankönyvek magát a „kiegyezés” terminust, az osztrák–magyar szerződésnek államszervezeti szempontú magvát (200).

– Az első világháborút északi rokonaink iskoláskönyvei, az okot az ürüggyel felcserélve, a magyaroktól most már elnyomottnak bemutatott nemzetiségek szabadságtörekvéseinek tulajdonítják, nem pedig a nagyhatalmi ellentéteknek (225–226). Ezek után a magyarok háborús szerepéről szinte egyáltalán nem esik szó. Az első világháborút követő átrendeződés kérdései azonban korrektek és tényse-

rűek: „Magyarország minden szomszédjával, különösen pedig Romániával szemben vesztett területeket”.

– A két világháború közötti időszakra vonatkozóan, egy 1937-es állapotokat rögzítő térképen Magyarország a náci melletti „más diktatúrák” kategóriájában van feltüntetve; vannak még demokráciák és van még szovjet rendszer (240). A második világháborúval kapcsolatban pedig a következő csoportosításra figyelhetünk fel: Németország, a nácik szövetségesei, a szövetségesek ellenőrzése alatt álló országok, semleges országok, Vichy-Franciaország. A finn tankönyvek ugyanis – Szabolcs Ottó másutt is meggyőző fejtegetése szerint itt „kényes pontosságal” – megkülönböztetik a nácik csatlósait: a többé-kevésbé függő államok közé sorolva Finnországot, viszont a voltaképpen önálló fellépésre képesek közé hazánkat. Sajnálatosan felcseréli végül a történelmi események sorrendjét ez a megállapítás: „Finnország [1944] szeptemberben, Magyarország októberben vált ki a háborúból, de ez utóbbi országot a németek megszállták, és még sokáig használták hadszíntérnek.” (241).

Befejezésül két kérdés, ami különösképpen elgondolkodtatott. Az egyik: a mi tankönyveink hogyan tükrözik Finnországot, vagy éppen Észtországot? S a másik: nekünk is lehetne (kellene!) valamit tenni azért, hogy a finnek és más nyelvrokonaink meg a nem-nyelv-rokonok hiteles(ebb) képet kapjanak rólunk?

Ismertetések – Arvosteluja

Anu Kippasto–Nagy Judit: *Észtl nyelvkönyv* Miskolc, 1995. 312 l.

0. A legutóbbi észtl nyelvkönyv megjelenésétől harmincöt év – egy emberöltő – telt el. Lavotha Ödön *Észtl nyelvkönyve* (Tankönyvkiadó, Budapest 1960) nem is nyelvkönyv volt a szó modern értelmében, hanem kresztomátia, azaz észtl szövegek nyelvteni magyarázatokkal és szójegyzékekkel. Érthetetlen számomra, hogy az észtl nyelv magyarországi szakértői miért nem állítottak össze használható, gyakorlati szempontú észtl nyelvkönyvet 35 év alatt. Igaz, Észtlország nagy része a szovjet korszakban zárt területnek számított, Tallinnba azonban el lehetett (volna) menni. (Észtl ügyben a „szombathelyi kezdeményezés” jelentett előrelépést az utóbbi időben.) Az elődök mulasztását két fiatal egyetemi oktató most pótolta: Anu Kippasto, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem észtl lektora és Nagy Judit, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének tanársegéde néhány év alatt végre modern észtl nyelvkönyvet állított össze és tett közzé minden magyar egyetemi hallgató, finnugor és észtl szakosok számára, de az érdeklődő nagyközönség használatára is.

1. A könyv tetszetős borítója, az észtl fehér–kék–fekete nemzeti színekkel és a gyönyörű Tallinn sziluettjével azonnal felkelti a tanulási kedvet. A rövid előszó, részletes tartalomjegyzék és a bevezetés tájékoztatja az olvasót a tankönyv felépítéséről.

A tanulás a kiejtés (*Häädamine*) gyakorlásával kezdődik (12–17). Ehhez mindenképpen avatott észtl nyelvtenárra vagy legalábbis hangkazettára van szükség, hiszen az észtl fonetika alaposan eltér a finnugor rokon nyelvektől, még legközelebbi rokonától, a finntől is. A hangteni bevezetőt 13 lecke követi. Azonnal látható, hogy egy egyetemi szemeszter kereteit célozták meg a szerzők.

Az 1.–13. lecke (*Őppetükk*, 18–135) felépítése a következő: minden egység nyelvtannal (*Grammatika*) kezdődik, az egységben előforduló új nyelvtani jelenségeket szedi csokorba, egy-egy táblázattal szemléltetve az új nyelvtani alakot, néhány példamondattal megvilágítva az új nyelvi forma használatát. A nyelvtani jelenségek utáni számok utalnak a könyv második felében található rendszeres észt nyelvtanra, amelyből a tanulók részletesebb tájékoztatást kaphatnak a fonetikai jelenségekre, az esetragok vagy igealakok kapcsolódási szabályaira, ill. szintaxisára. A nyelvtan után található a lecke fő címe, amely utal a nyelvtani újdonságokra, ugyanakkor jelzi az egység tematikáját is. Az alapmondatok bemutatása után hasznos kifejezések, ill. szavak tára (*Väljendeid, sõnu ja väljendeid*) található, majd egy rövid összefoglaló (*Pane tähele!*), amely észt–magyar párhuzamokkal világítja meg az új nyelvtani jelenségeket. A példamondatok, párbeszéd, beszédhelyzetek, ill. a szöveg között rajzok segítik a tájékozódást. Az egységet gyakorlatok (*Harjutused*) zárják.

A *Nyelvtani összefoglaló* (137–251) a hagyományos nyelvtani fejezetekben mutatja be az észt nyelvet (hangtan, kiejtés, helyesírás, a névszóragozás, számnevek és névmások ragozása, határozószók, viszonyoszó, az igék és igenevek kérdései, szóképzés dióhéjban. A tulajdonképpeni mondatnyi fejezet az igehasználatra épül: igeidők, modalitás, igenevek használata, az alany és az ágens kérdései. E fejezeteket követi a névszói esetragok funkcióinak leírása, a tárgy váltakozása, majd a jelzős szerkezet, kérdés–válasz, állítás–tagadás és a szórend kérdései következnek. A nyelvtani fejezetet ragozási táblázatok zárják.

A könyv befejező része *A fordítási feladatok megoldása* (252–255), majd a *szójegyzékek* következnek (észt–magyar 258–287; magyar–észt 288–307). A tankönyv végén található még a rövidítések feloldása (308–309), az észt nyelvtani szakkifejezések tára (310–311) és irodalomjegyzék (312).

2. A tankönyv miliője hagyományos szituációkra épül: ki kicsoda, a család, a lakás bemutatása, a napi, ill. heti program, vásárlás, születésnap és vendégség, időjárás, utazás és országismeret, postai jelenet, áruház, színház, irodalom és kultúra, étterem, hobby, majd egy tallinni séta egy kis történelmi leckével. – A tanuló egy észt családot ismerhet meg, ahol egy magyar vendég tölt hosszabb időt. Varga János magyar egyetemi hallgató, aki Magyarországon kezdett

észtül tanulni, a Lepik családnál vendégeskedik Tartuban. A család-fő, Jaan Lepik újságíró, Tiina asszony orvos. Két gyermekük van: a fiút Madisnak hívják, észt nyelv és irodalom szakos hallgató a tartui egyetemen, kishúga, Kadri még nem jár iskolába. A beszédhelyzetekben a család hétköznapi és ünnepnapjai jelennek meg. János ebben a környezetben nem is vendégnek, hanem családtagnak számít. Az észt család tágabb rokonságát Jaan születésnapján ismerhetjük meg futólag: közülük Luise néni kap epizód szerepet, néhány egyéb rokon (Sirje, Lembit és Peeter) a születésnap vacsora néma szereplői. Ugyanitt ül még Tõnu Salumets, az idősebb, feltehetően nyugdíjas szomszéd, akinek nagyobb szerep jutott. A közkedvelt észt neveket Tõnu gyermekei (Urmas, Ulvi és Karin) szaporítják egy önéletrajzban. A névválasztékot bővíti Tiina asszony ismerőse (Lea) és Jaan kollégája (Mart), Katri óvodástársai (Annika és Kati). Madis hallgatótársai közül Tiit és Urmas jelenik meg egy pillanatra, egyedül egy Mari nevű észt szakos egyetemi hallgatólány kap még nagyobb szerepet a történetben: János tőle kér segítséget a postán egy űrlap kitöltéséhez, minthogy Marit egy előadáson János már kiszemelte magának. Mari egyébként tallinni, így ebből az apropóból látogathatunk el Tallinnba az utolsó leckében. A happy end egyébként elmarad...

A kezdő nyelvkönyv szókinccse az észt családnak tárgyilagos bemutatását teszi lehetővé. Mindennapi gondjaikról vagy az egyetemi hallgatók problémáiról nem esik szó. Nincsenek konfliktusok, nincsenek idillek, egyszerűen minden szép és jó.

A beszédhelyzetek természetesek, a párbeszéd és szövegek megfelelő hosszúságúak, az utolsó két leckébe zsúfoltak a szerzők a kelletténél több új szót. Néhány észrevétel:

(27) János vezetéknevének hallatán Tõnu szomszéd így reagál: *Väga meeldiv*. Nem tudom, hogy eszébe jut-e egy észtnek a magyar névvel kapcsolatban, hogy a *varas*, *varga* észtül tolvajt jelent. A szöszedetbe be lehetett volna venni, mert *väga huvitav*.

A szöveganyagot mondókák, versikék színesítik. Hiányolom viszont pl. az észt himnuszt.

3. A nyelvtani alapokat szerintem didaktikailag helyesen építették fel a szerzők: az egyszerűbbtől a bonyolultabbig, a gyakori szóalakoktól a ritkábban használatos igeneves szerkezetekig. A leckék bevezető részében jól választott alaphatárokkal exponálják a szerzők a tárgyalandó nyelvtani jelenségeket. Minden leckében megje-

lennek új névszó- és igealakok. Ismétlő vagy összefoglaló lecke nincs. Minthogy az egyetemi félév maximum 14 órára tervezhető, a magyar tanulók így – meglehetősen nagy léptekkel – nagyjából megismerkedhetnek az észti nyelv szerkezetének legfőbb sajátágaival.

Néhány észrevétel:

(54) Jó, hogy a fokváltakozást csak az 5. leckében tárgyalják a szerzők, a korábbi szavakat úgy választották meg, hogy minél kevesebb fokváltakozásos tő szerepeljen.

(98) A szövegekben csak 2. személyű felszólító mód szerepel. A paradigmát inkább a nyelvtani összefoglalóba kellett volna tenni.

A nyelvtani összefoglaló egy rendszeres észti leíró nyelvtan igényével készült. Legkritikusabb pontja természetesen a hangtani fejezet. Szinte lehetetlen szemléletesen leírni, írásban bemutatni a meglehetősen következtelen hangjelölés miatt. A szerzők igyekeztek különválasztani a fonémák bemutatását és a helyesírás kérdéseit, valamint egy külön fejezetet szenteltek a hosszúság kérdésének. Végülis minden megvan, a hangtani bevezetőből (139) mégis hiányoltam a rendszerszerűséget, azt, hogy a hosszú magánhangzók és később a mássalhangzók meg sincsenek említve ebben a fejezetben. Ha már az időtartam és a hosszúsági fokok külön fejezetben szerepelnek, akkor szerintem inkább a helyesírási kérdések elé kíváncsotak volna.

(157) Az *rk:rg* fokváltakozást még érdemes lett volna megemlíteni (vö. 54. o.).

A ragozási osztályok, típusok, altípusok kérdése eleve igen bonyolult, és Jaak Peebo leírásából sem lett világosabb.

(158) Számomra érthetetlen, mit jelent „A sg. genitivus belső hangoktól kezdve számolt szótagszáma...”, s minthogy a szószedet a szavak hosszúsági fokát nem jelöli, lehetetlen eligazodni a névragozási osztályok egyes altípusaiban. Jaak Peebo osztályozása minden bizonnyal kielégíti a legkényesebb igényeket is, rendszerének és szempontjainak ismertetése azonban túllépi a kezdő nyelvkönyv kereteit, különösen, hogy a szójegyzék és a nyelvtani összefoglaló utáni táblázatok is a hagyományosabb kódokat alkalmazzák. A táblázatokban kettős vonallal vagy változó vastagságú vonalakkal kellett volna elkülöníteni a fő- és altípusokat. A IV. névszóragozási osztály (162) két fő- és három altípussal számol, a magyarázatokból fordított kép (3 típus: B, E, F és 2 altípus: C, D) tárul elénk. Az V. névszóragozási osztályban (163–164) az íráskép alapján abszolút

semmi különbséget nem lehet felfedezni a *soolane*, *vaene*, *vastastik-kune* szavak ragozása között.

A mondattani fejezetek, összefoglalások érthetőek, világosak, a példamondatok célszerűek, a ragozási táblázatok rendkívül fontosak és pontosak. Minthogy az észtből nincsenek névelők, érdemes lett volna egy rövid összefoglaló fejezetet szentelni a határozottság és a határozatlanság kérdésének.

A könyv – helyesen – elejétől fogva törekszik az óra észt nyelvűségére. A szerzők igyekeznek a tanulókkal elsajátíttatni az észt nyelvtani terminusokat. A nyelvtani kifejezések észtül vannak megadva, mellettük zárójelben szerepel e kifejezések magyar megfelelője is. Az utóbbiakban nem mindig találták meg a szerzők a legszerencsésebb megoldást. Jobb lett volna:

(18) *A létige kijelentő mód jelen ideje pro A létige kijelentő módú, jelen idejű alakjai;*

(64) *nud-melléknévi igenév* helyett informatívabb értékű lett volna: *cselekvő befejezett melléknévi igenév;*

(81) ugyanígy *szenvedő befejezett melléknévi igenevet* használni a *tud-melléknévi igenév* helyett;

(116) *v-melléknévi igenév* és *tav-melléknévi igenév* helyett pedig *cselekvő*, ill. *szenvedő folyamatos melléknévi igenévről* írni.

Ha az észt nyelvtani terminusnak nincs pontos magyar megfelelője, mint például a kétféle főnévi igenév esetében, akkor is szerencsésebb lett volna *ma-képzős*, ill. *da-képzős infinitivusról* beszélni *pro ma-infinitivus* (25) és *da-infinitivus* (54);

(91) *a de-jeles többes szám pro a de-többes szám* stb.

(82) Hiányolom a *szenvedő perfectumot* (passiivi indikatiivi perfekt) és magyarázatát, az olvasmányban (83–84) ui. vannak ilyenek, pl. *Plaan on tehtud*.

A példamondatok fordítása pontos, mindössze néhány stilisztikai kifogást említhetnek:

(22) A magyar a válaszban nem használja a névmásokat, ezért legtöbb helyen legalább zárójelbe kellett volna tenni a magyar példamondatokban, pl. *Ki ő? (Ő) Jaan*.

(37) *Ara pane tähele!* Ne figyelj rá! helyett inkább *Ne törődj vele!*

(37) *Madis kis szobában ül*, helyesen *Madis egy/a kis szobában ül*. Ilyen helyzetben valamilyen névelő használata kötelező a magyarban.

(60) a 7. pont példamondatai a 4. pont után kíváncsoztak volna.

(89) *Úsznak-e nyáron a tengerben...?* Inkább: *Fürödnek-e...* vagy *Szoktak-e fürödni...?*

4. A szójegyzék a könyvben szereplő szóanyagot tartalmazza. Nagyon hasznos, hogy a szerzők jelölték a mássalhangzók palatalizáltságát.

Néhány szó, ill. kifejezés viszont hiányzik:

(45) *me saame hästi läbi* jól kijövünk (egymással)? (94) *ta saab ka Kadriga väga hästi läbi* jól kijön/boldogul Kadrival is?

(58) *nagu ikka* mint mindig?

(84) *häälega* hanggal; utazással kapcsolatban: autóstoppal

(93) *nägemiseni* viszonthallásra is?

(101) *ärme* nincs a szójegyzékben, csak a példamondatokból derül ki, hogy jelentése azonos az *ärgem* alakkal (102)

A szójegyzékbe több személy- és helynevet kellett volna bevenni egyrészt a ragozásuk miatt, másrészt alkalom nyílt volna magyar megfelelőik megadására is.

5. Irodalom: Kalevi Wiik, a kiváló finn fonetikus sokat foglalkozott ész fonetikai és morfológiai kérdésekkel. Örömmel vettem volna, ha a szerzők legalább az irodalomjegyzékben figyelembe vették volna néhány munkáját.

6. A szövegszerkesztés áttekinthető, tetszetős. A technikai szerkesztő került az elválasztást, ezért a tördelés sok helyütt „foghíjas” a hosszú szavak miatt. – A nyomdai kivitel is jó. A szerzők alaposágát dicséri, hogy a könyvben alig találtam sajtóhibát. (Mindössze a 95. oldalon van öt sor kétszer.) Kár, hogy az árnyékolás alig-alig látszik a táblázatokban. – Az illusztrációk is jók, csak a 106. lapon nem derült ki számomra a rajzokból a *sale* és a *peenike* jelentéskülönbsége. A 13. leckében mindenképpen elkelt volna egy Tallinn óvárosi térkép, mert János anélkül bizony aligha találta volna meg a keresett helyet. – A táblázatok kitűnően szolgálják a bonyolult alak-tani rendszer áttekinthetőségét.

7. A felsorolt hiányok, kifogások, megjegyzések nem kisebbítik a könyv érényeit. Meggyőződésem, hogy a szerzők hasznosítják majd a következő kiadásban. Anu Kippasto és Nagy Judit hiánypótló, a szó szoros értelmében úttörő munkát végzett, hiszen didaktikusan

felépített észt nyelvkönyv magyarok számára eddig még nem készült. A könyv ötvözi a tankönyvektől megkívánt fokozatossági elvet és a rendszeres nyelvtani leírást. A szerzőket nyilván az a cél vezette, hogy ezt a könyvet a későbbiekben, a nyelv alapjainak elsajátítása után is lehessen használni, hiszen a mai gazdasági helyzetben haladó nyelvkönyv megjelentetésére egy ideig aligha lesz mód.

Örömmel vettem kézbe az észt nyelvkönyvet, és miután alaposan átnéztem, igen jó érzéssel, nagy megelegedéssel tettem le. Megvallom: őszintén irigylem most azokat, akik végre egy kitűnő könyvből tanulhatnak észtül, és tekinthetnek be általa kis rokon népünk példás kulturális örökségébe. Bárcsak az én kezembe adhattak volna tanárain ehhez fogható segédeszközt 35 évvel ezelőtt...

Keresztes László

**Báthory Ágnes–S. Varga Pál: Fonetikai gyakorlatok finneknek
– Unkarin kielen ääntämisharjoituksia
Jyväskylä–Debrecen, 1994.**

Ágnes Báthory ja Pál Varga ovat laatineet erityisesti suomalaisille tarkoitettun unkarin ääntämisharjoitusten kurssin. Se koostuu 67-sivuisesta kirjasesta ja viidestä äänikasetista. Vastaavanlaista kurssia ei aiemmin ole ollut käytettävissä. Sen pyrkimyksenä on ennen kaikkea opettaa yksityiskohtaisesti unkarin äänteet ja intonaatio korostamalla juuri niitä seikkoja, joiden tiedetään tuottavan vaikeuksia nimenomaan suomalaisille opiskelijoille. Kirjasessa ei kuitenkaan tyydytä harjoituttamaan pelkästään irrallisten sanojen ja lauseiden tuottamista, vaan kurssi sisältää myös runsaan määrän kielenkäyttötaitoja kehittäviä keskusteluharjoituksia. Kirjasen kaikki kymmenen kappaletta ovatkin kolmiosaisia: ne rakentuvat ääntämis-, sävelkulku- sekä ymmärtämis- ja keskusteluharjoituksista.

Se aineisto, jonka kanssa opiskelija joutuu tekemisiin, on laaja ja monipuolinen. Sana- ja lause-esimerkkien kerääminen ja lopullinen valitseminen ovat varmasti vaatineet paljon työtä. Omaleimaista on runsas runotekstien käyttö. Ideaa voi periaatteessa pitää hyvänä, sillä runojen sanaleikit soveltuvat mainiosti myös ääntämisen ja sävelkulun opettelemiseen. Lisäksi runot tuovat miellyttävää vaihtelua me-

kaaniseen harjoitteluun, varsinkin kun ne ovat kaseteilta kuultavissa myös laulettuina. Ensimmäinen runo sisältyy jo toiseen kappaleeseen, joten opiskelija tutustutetaan lyriikkaan hyvin varhaisessa vaiheessa.

Selkeistä ja kunnianhimoisista tavoitteista huolimatta kurssin käyttäjä saattaa joutua muutamien seikkojen suhteen ymmälleen. Perusongelma on siinä, millaisen kielitaidon tason harjoitusten tunnollinen tekeminen antaa. On selvää, ettei ääntämisen opettelu riitä kuin alkuun. Mutta kuinka kauas alkua pitemmälle fraasi- ja keskusteluharjoitukset sitten vievät? Asiat selkiytynevät käytännössä, kun kurssia on riittävästi kokeiltu. Kuitenkin kurssin laatijoiden olisi ollut hyvä jollain tavoin selvittää, mitä muuta oppimateriaalia opiskelijan kannattaa hankkia ja miten kurssin jälkeen tulee jatkaa unkarin taitojen kehittämistä. Sitäkään ei muuten mainita, onko kirjanen tarkoitettu itseopiskeluun vai tulisiko sitä hyödyntää ensisijaisesti opettajan johdolla. Kurssi tarvitsisi siis tarkemmat käyttöohjeet.

Käytännön tilanteissa, kuten kaupassa, ravintolassa tai joukko-liikennevälineissä, tarvittavien sanontojen määrä on kirjasessa loppujen lopuksi varsin pieni, ja kyseiset ilmaukset ovat sitä paitsi hie-man piilossa. Siksi syntyy sellainen vaikutelma, että ne ovat mukana vain vihjeenä siitä, millaista käytännön unkarin on. Tärkeistä alkeis-tiedoista puuttuvat kokonaan mm. kellonajat ja numeraalit. Unkarin artikkelijärjestelmästä ei myöskään kerrota mitään, vaikka se on suomalaiselle outo ja vaikka se yleensä opetetaan jo opintojen alkuvaiheessa. Kaikki nämä seikat osoittavat, että ääntämiskurssia käyttävä tarvitsee alusta alkaen myös muuta materiaalia.

Kirjoittajat ovat yleensä pyrkineet käyttämään fonetiikan terminologiaa. Yhdessä kohdin käytäntö kuitenkin horjuu. Neljättä kappaletta (s. 25) ei ole otsikoitu muotoon *sibilantit ja affrikaatat*, vaan sen nimenä on arkisemmin *suhuaänteet*. Silti termit *sibilantti* ja *affrikaatta* vilahtavat tekstissä. Esimerkiksi nimityksiä *klusiili* ja *assimilaatio* taas ei ole kaihdettu otsikoissakaan. Varsinainen virhe on jo se, että kulttuurisanojen ja vanhojen sukunimien ääntämistä esittelevä kappale on saanut nimekseen *erikoisia foneettisia ilmiöitä* (s. 57). Kysehän ei ole mistään foneettisesta ilmiöstä vaan poikkeuksellisesta ortografiasta. Huomautettakoon vielä yhdestä harhauttavasta ilmauksesta: η -äänteen todetaan olevan sillä lailla erilainen suomessa ja unkarissa, ettei unkarin η esiinny itsenäisenä äänteenä vaan ainoastaan $\eta+g$ - ja $\eta+k$ -yhtymässä (s. 34). Näin muotoilun lauseen perusteella suomalainen lukija ei vielä käsitä asian ydin-

tä. Olennaistahan on se, että suomen grafeemijono $n+g$ on [ŋŋ] ja unkarin $n+g$ on äännettynä [ŋg]. Grafeemipari $n+k$ taas ääntyy unkarissa ja suomessa samalla tavoin.

Äänneiden opettamisjärjestys ja niiden käsittelyn painopisteet on nähdäkseni harkittu huolellisesti. Vokaalien harjoittelemisessa lähdetään liikkeelle niistä äänneistä, jotka ovat suomalaisille vaikeimmat, ja konsonantiharjoituksissa ovat keskeisellä sijalla suomesta puuttuvat äänneet. Pieniä korjauksia ja lisäyksiä voisi silti tehdä. Harjoitus, jossa opeteltaisiin $s:n$ ja $sz:n$ ero, puuttuu kokonaan, vaikka juuri se olisi suomalaisopiskelijalle erityisen tärkeä. Koska suomessa on vain yksi soinniton sibilantti, suomalaisen on vaikea pitää erossa unkarin $s-$ ja $sz-$ äänneitä. Geminaattojen esiintymättömyyttä konsonanttiyhtymän alussa taas on tarpeetonta korostaa (s. 41), sillä suomalaisellekin on itsestään selvää, ettei konsonanttiyhtymä voi alkaa geminaatalla, vaikka kirjoitusasussa olisikin peräkkäin kaksi samanlaista konsonanttia (esim. *otthon* [othon]).

Esimerkkisanojen ja -lauseiden käänöksissä on joitakin omituisuuksia, joita ei voi jättää mainitsematta: ilmausta *nyolcan* ei voi suomentaa asuksi *kahdeksantaan* (s. 52), *pikkuineni* (s. 6) (po. *pikkuiseni*) ja *nähdät* (s. 44) (po. *näet*) ovat tietenkin virheellisiä muotoja ja käänökset *henkäytesi* (s. 9) ja *pujouttaa* (s. 10) suorastaan käsittämättömiä. Sanonnan *ajándék lónak ne nézd a fogát* (s. 59) olisi voinut suomentaa *lahjahevosen suuhun ei pidä katsoa*, koska juuri se on suomessa tuttu. Kirjasen käänös *lahjalammasta ei ole kasvoihin katsomista* vaikuttaa varsin oudolta. Koska esimerkkiaineisto on tavattoman laaja, on toki huomautettava, että yleensä se on moitteettomasti käännetty.

Kirjasen ulkoasu on onnistunut. Kuvitusta ei ole, mutta ei sitä varmaan tarvitakaan.

”Unkarin ääntämisharjoitukset” on tietysti toivotettava kaikin puolin tervetulleiksi. Koska kyseessä on eräänlainen uudisraivaus, on luonnollista, ettei tulos ole vielä täydellinen. Seuraavissa painoksissa virheet varmasti korjautuvat ja sisältö täydentyy. Käytännön kokemusten myötä selviää sekin, millaiseksi osaksi unkarin opiskelua kurssi asettuu.

Juha Leskinen

Pusztay János: Könyv az észtr nyelvről
Savariae, 1994 (Folia Estonica. Tomus III.). 206 l.

Az 1990-es éveket Magyarországon a finnugor nyelvek tanításában „észtr éveknek” is lehet nevezni. Az 1994/95-ös tanévben például négy észtr anyanyelvű tanár dolgozott a magyar egyetemeken: 1990-től 95-ig Kokla Paul docens Pécsen a JPTE finnugor tanszékének vezetője volt, a debreceni KLTE-n és a szombathelyi BDTF-n 1992-től működik észtr lektor, 1994-ben pedig az ELTE-n indult észtr szak, észtrországi lektorral.

Mindezek mellett a nyelvtanuláshoz elengedhetetlenül szükséges anyagok is megszülettek az utóbbi időben.

Az idén – 35 éves szünet után – megjelent a második (de tulajdonképpen első, mert a Lavotha által 1960-ban összeállított könyv a nevtől eltérően kresztomátia volt, és nem szisztematikus nyelvkönyv), magyarok számára szerkesztett észtr nyelvkönyv (*Anu Kippasto–Nagy Judit: Észtr nyelvkönyv*. Bíbor Kiadó, Miskolc 1995. 312 l. – ennek a könyvnek a recenzióját lásd ugyanebben a kötetben a 163–169. lapon).

De különösen ki kell emelnünk a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola szerepét és érdemeit az észtr ismeretek magyarországi terjesztésében és a könyvkiadásban. Ebben felbecsülhetetlen, aktív szerepe van a BDTF rektorának, az uralisztikai tanszék vezetőjének, Pusztay Jánosnak, akit majdnem minden észtrországi bölcsész igen jó barátjának tart.

A BDTF Uralisztikai Tanszékének kiadványsorozatában több észtr tárgyú mű jelent meg, ill. fog megjelenni. 1993-ban látott napvilágot *Anu Nurk–Pusztay János Észtr–magyar kisszótára* (Savaria University Press), és remélhetőleg az 1995-ös karácsonyfa alatt lapozhatunk bele *Pusztay János–Tiina Rüütmaa: Magyar–észtr kisszótárába* is. A szombathelyi tanszék a szótárszerkesztési munkálatok mellett egy kitűnő sorozatot is elindított *Folia Estonica* címmel. E sorozat első két kötete – igen jól megválasztott cikkeivel – alapos tájékoztatást nyújt az észtrországi politikai és kulturális fejleményekről, különösképpen az utóbbi tíz viharos évről (FE I: *Észtrország a fordulat előtt*, 1992; FE II: *Észtrország a fordulat után*, 1994). A sorozat harmadik kötete nyelvészeti témájú: *Pusztay János Könyv az észtr nyelvről* című műve, mely szándékul tüzi „...hogyan áttekintést adjon egy fontos, de eddig Magyarországon elhanyagolt rokon

nyelvről, annak nyelvtanáról, szókészletéről, fejlődéséről, kutatásának történetéről.” (i.m. 11.) A szerző hangsúlyozza, hogy munkája „...nem teoretikus, hanem pragmatikus indíttatású. Nem tartalmaz új szempontokat, nem követ nyelvéleírasi elméleteket, hanem mindössze megismertet egy nyelvvel.” (u.o.)

Az ismertetett könyv hat érdemi részre oszlik. A rövid előszó és bevezetés (13–14; ami nincs feltüntetve az igen alapos nyolcoldalas tartalomjegyzékben) után következik az első fejezet: *I. Az észti nyelv tipológiai osztályozásáról* (15–22). E fejezetben Pusztay – Skalička, Viitso és Rätsep munkáira támaszkodva – szépen felrajzolja, miben különbözik az észti a többi finnugor nyelvtől. Ide csak egy kis megjegyzés: Viitso táblázatában jó lett volna az esetragoknak nemzetközi neveket adni, mert sehonnan sem derül ki, hogy az *aNi* – nom.sg., *aOm* – gen.sg., *mOs* – part.pl. stb. (16).

Az igen élvezetes ja érdekes tipológiai áttekintés után a könyv fő része következik: *II. Észti nyelvtan* (15–162). A nyelvtan hat részre van bontva: A. Az észti ábécé. Az észti helyesírás (23–28), B. Fonetika, morfológia és szupraszegmentális sajátosságok (29–42), C. Alaktan (43–110), D. határozószók, viszonyzószók, segédzőszók (111–130), E. A szóalkotás (131–138), F. Mondattani kérdések (139–162).

III. A szókészlet kérdései c. fejezet (163–178) világos képet ad az észti szókincs fejlődéséről és különböző jövevényrétegeiről. A könyvet rövid, de igen fontos és élvezetes fejezetek zárják: *IV. Az észti nyelv fejlődése* (181–184), *V. Az észti nyelvjárások* (185–192), *VI. Az észti nyelv kutatásának rövid története* (193–202), valamint a felhasznált irodalom és a rövidítések jegyzéke.

A könyv bírálójának be kell vallania, hogy a kitűzött feladatokkal Pusztay János tanár úr jól boldogul, és minden észti nek hálásnak kell lennie ezért az igen alapos és kitűnő összefoglalásért. De a bírálónak van egy hálátlan feladata is: a félreértésekre és a hibákra is kell utalnia.

Az ismertetés írójának nézetei (és az észti nyelvtudományban általánosan elfogadott teóriák) sok helyütt különböznek Pusztayétól. Nem szokás például a helyesírást a nyelvtanban tárgyalni, mert egy nyelvnek sok különböző helyesírása is lehet. (Az észti akadémiai nyelvtan is így véli, ld. *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri*. Tallinn, 1993, 323–425.)

A külföldiek számára az észti nyelvtan legnehezebb része a fonetika és fonológia. Az észti kvantitási oppozíciókról talán a legvilágosabb képet Ilse Lehiste adta tanulmányaiban. Lehiste világosan kimutatja, hogy az észti hosszúságoknál (amelyek csak főhangsúlyos szótagban fordulnak elő), az oppozíció tulajdonképpen az első és második szótagok hosszúsági oppozíciója (S1/S2): az ún. I. hosszúságban ez 2:3, a II. hosszúságban 3:2 és a III. hosszúságban 2:1 (ld. pl. Ilse Lehiste: *Wowel quantity in word and utterance in Estonian*. *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*, Helsinki 1968, 293–303).

A 32. lapon Pusztay mássalhangzó-fonémákról ír, de talán összeveteszi a fonémákat és a hangokat. Helytelen az az állítás, hogy az észti idegen szavakban vannak *b*, *d*, *g*, *z* és *ž* fonémák (uo.). Csak ilyen grafémák léteznek az idegen szavakban, de az észti zárhangokban és szibilánsokban nincs zöngés-zöngétlen oppozíció. Ugyanúgy sajnálatos, hogy könyvben se kerül elő, hogy az észti *b*, *d*, *g* grafémák tulajdonképpen a zöngétlen hangokat jelölik, pl. *tuba*, *sigá*, *sada* /tu^hpa, si^hka, sa^hta/, a *p*, *t*, *k* az ún. rövidkezdetű geminátákat: *lipu*, *rikas*, *koti* /li^hp-pu, ri^hk-kas, ko^ht-ti/, a *pp*, *tt*, *kk* pedig az ún. igen hosszú hangokat jelöli: *lippu*, *rikka*, *kotti* /li^hp-pu, ri^hk-ka, ko^ht-ti/.

A 35. lapon a fokváltakozás táblázatának végén feltétlenül fel kellett volna tüntetni a fokváltakozás szabályait is, pl. mikor *b* : $\emptyset$ (*tuba* : *toa*) és mikor *b* : *v* (*leib* : *leiva*), mikor *d* : $\emptyset$ (*rida* : *rea*) és mikor *d* : *j* (*sada* : *saja*) stb. A fonetikai-fonológiai fejezethez jó lett volna felhasználni Paul Ariste sok kiadásban megjelent *Eesti keele foneetika* c. már klasszikussá vált egyetemi tankönyvét, amelyben e kérdések nagyon világosan és érthetően meg vannak magyarázva.

Az alaktani fejezetben nem tudok egyetérteni az accusativus esetének felvételével (47–49). Az észti akadémiai nyelvtan is Pusztaytól eltérő véleményen van (*Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn 1995, 52 l., ahol az *objektgenitiiv* és *atribuutgenitiiv* terminusokat használják). Szintén az észti nyelvleírási hagyománytól eltérő az esetek mondattani funkcióinak az alaktanban, és nem a mondattanban történő tárgyalása (48–58). Az ige tárgyalásánál szokatlan, hogy a tagadó alakok a mondattani fejezetbe kerültek (154–160), és nem az alaktanba: a szerző a mondattanban hét oldalon át az ige tagadó alakjainak alaktani kérdéseivel foglalkozik.

Nem óhajtom felsorolni a kisebb sajtóhibákat, csak néhányat kell kiigazítanom, nehogy ezek ebből a könyvből (amelyet remélhetőleg évtizedekig Magyarországon kézikönyvként fognak használni) más forrásokba átkerüljenek:

(13) az észti nyelvtörvényt nem 1989 márciusában fogadták el, hanem 1989. január 18-án.

(198) 1715-ben nem jelenhetett meg a Biblia új, módosított észti nyelvű fordítása, csak az Újtestamentum, mert a Biblia teljes szövege észtil csak 1739-ben jelent meg.

(200) J[aan] Jögever nem volt az észti nyelv első lektora (a tartui egyetemen). Jögevert 1909-ben választottak lektornak és 1919-ben az észti nyelv első professzora lett, de az észti lektorátust már 1803 október 1-jén létrehozták. Jögever előtt F. D. Lenz, A. von Roth, L. W. Moritz, J. S. F. Boubrig, D. H. Jürgenson, Fr. R. Faehlmann, C. F. Mickwitz, M. Veske és K. A. Hermann tevékenykedtek ezen a poszton, úgyhogy Jögever sorrendben a tizedik lektor volt.

Summa summarum: Pusztay János e könyvvel az észti nyelvnek igazi *Monumentum Linguae Estonicae* állított fel. Ezért hálás köszönet illeti, és a további munkálatokhoz minden jót kívánok a Mesternek.

Tõnu Seilenthal

Varga Judit: Gyere velem! (Unkarin kielen jatko-oppikirja)
Turkui Egyetem, 1995. 211 l.

1995 novemberében jelent meg Varga Judit *Gyere velem!* című magyar nyelvű könyve a Turkui Egyetem Finn és Általános Nyelvészeti Tanszékének kiadványsorozatában (Turun yliopiston suomala-sen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 50). A nyelvű könyv finn anyanyelvűek – főleg egyetemisták – számára készült, és tartalmát tekintve Csúcs Sándor *Unkarin alkeet* című nyelvű könyvének (1976) folytatása.

A 211 oldalas mű hagyományos felépítésű. Tíz olvasmányt tartalmaz. Ezeket hozzájuk kapcsolódó kérdések követik, majd párbeszéd, új nyelvtani anyag és gyakorlatok. A könyv végén nyelvtani táblázatokat és magyar–finn, valamint finn–magyar szöveget találunk.

A nyelvkönyv tartalomjegyzéke az olvasmányok témáin kívül feltünteti azt is, milyen nyelvtani anyaggal foglalkozik az adott lecke, s ezzel megkönnyíti a tanár és a diák számára a könyvben való eligazodást.

Az átlagosan 14–15 oldalas, tehát igen hosszú leckék olvasmányai a következő témaköröket ölelik fel: család, lakás, betegség, szünidő, tanulás, utazás, levélírás, út Magyarországra, a magyar konyha, Magyarország földrajza. A legtöbb országismereti adalék az utolsó leckében fordul elő, de itt-ott más olvasmányokban, párbeszédekben is találhatunk ilyeneket. Az olvasmányok szövege általában irodalmi nyelvi, de beszélt nyelvi kifejezéseket is találunk bennük – főleg a párbeszédekben. Ilyenek pl.: *fölszaladni vkihez, bekapni vmit, kapásból, aranyos ember, lógni vhonnan* stb. A szerző törekedett arra, hogy a diákélettel kapcsolatos szavak, kifejezések is kerüljenek a szövegekbe (*diákszálló, diákigazolvány* stb.)

A szövegek igen sok, az adott témakörbe tartozó szót tartalmaznak, így sokat segíthetnek pl. egy középfokú nyelvvizsgára való felkészülésben is. Az új szavakat a leckék végén előfordulási rendjükben két-három oldalas szószedetben is megtaláljuk. Ezeket elég lett volna a leckék sorszámát megjelölve a könyv végén lévő szószedetben feltüntetni. A kezdő nyelvkönyvben is előforduló szavakat kihagyva csökkenthető lett volna a 100–120 szavas szószedetek terjedelme. Nem teljesen következetes a már ismert szavaknak a szószedetben való említése, ill. abból való kihagyása.

Az új nyelvtani anyagot tárgyaló részek bizonyos képzők, eddig nem tanult ragok, szórendi kérdések stb. mellett helyenként egy-egy nagyobb kérdéskörrel is (pl. felszólító módú alakok használati problémái, vagy az általános alany kifejezése a magyarban) foglalkoznak. Igen alapos például az időkifejezésekkel foglalkozó rész. Ezeket nagyon értékesnek találom, mivel nagyban segítik a tanár munkáját is. Az új nyelvtani anyag főképpen a felszólító mód összetett mondatokban való használatára, a gerundiumra, participiumokra, az ígekötékek használati szabályaira, szórendi kérdésekre és egyes fontosabb képzők tárgyalására koncentrálnak. Általában a Csúcs-féle kezdő nyelvkönyvben nem tárgyalt nyelvtannal foglalkozik, néhány rövid összefoglaló, ismétlő résztől eltekintve.

A nyelvtani magyarázatok finn nyelvűek, így a tanuló otthon kényelmesen átismételheti az anyagot. Ugyanakkor a tanár segítségével, otthoni nyelvtanulás a könyvnek nem célja, hiszen a szerző

nem adja meg a feladatok és a fordítási szövegek lehetséges megoldásait. A könyv jellegét tekintve a csoportos nyelvoktatást szolgálja.

A szövegeket a hozzájuk kapcsolódó kérdések után gyakorlatok követik (leckénként 6–8). A gyakorlatok megoldásához a szerző magyar nyelven ad utasítást. Az utasításokban található bizonyos szavak, nyelvészeti terminusok fordítását a tankönyv végi szószedetek előtt „A gyakorlatok és feladatok utasításai”, valamint „A feladatokban és a gyakorlatokban használt szavak” című lapokon találhatjuk meg. Ezekkel együtt a könyvben tehát négy különböző szógyűjteményt találunk. Ezeket jobb lett volna összevonni.

A feladatok nagy része az új nyelvtani anyagot gyakoroltatja. Jelentéstanal, stilisztikával kapcsolatos feladatokat is tartalmaz a könyv. A gyakorlatok megoldási technikája igen változatos: mondatok hiányzó elemekkel való kiegészítése, szócsoportok vizsgálata megadott szempont szerint, szinonimakeresés, kérdések-feleletek, fordítások (magyarról finnre és finnról magyarra), fogalmazások stb. Érdekesek a rejtvény-típusú gyakorlatok. Ilyen például az a gyakorlatfajta, amelyben a feltett kérdésekre adott válaszok kezdőbetűiből egy új szót kapunk. Az ismert magyar versek (Ady: Sem utódja, sem boldog őse, Nagy László: Adjon az Isten, József Attila: Altató, Weöres Sándor: Ellentétek) nyelvtani szempontú elemzésével, pl. a felszólító módú alakok vagy a melléknévi igenevek kikeresésével foglalkozó feladatok alapötlete nagyon jó, de a szöveg, illetve az elemzési szempontok kiválasztása nem minden esetben szerencsés. (Van olyan szempont, amelyre csak két-három példát találunk.)

A tankönyvben csak néhány fekete-fehér képet és két térképet fedezhetünk fel. Több illusztráció, képek, rajzok áttekinthetőbbé, hangulatosabbá tehetnék a művet. Az új szavak, kifejezések megtanulását is meggyorsítanák a megfelelő helyekre tett szemantizáló illusztrációk. Például a „Kati családja” című olvasmányhoz készített családfához lehetett volna kisunokát, nagymamát, nagypapát ábrázoló fotót vagy grafikát mellékelni.

A szószedetek előtt hat lapnyi összefoglaló nyelvtani táblázatot találhatunk a felszólító módról, a birtokos személyragozásról és a névszóragozásról. Ezekhez a szerző nem fűz magyarázatokat.

A könyv végén lévő szószedetek érdeme, hogy feltünteti az egyes szavakhoz kapcsolódó gyakoribb kifejezéseket, illetve a magyar igéknek a könyvben előforduló vonzatait is. A szószedetekben kb. 1000–1200 magyar szó van. A főneveknél a többes nominativust,

egyes szám accusativust és egyes szám 3. személyű birtokos személyragos alakot, az igéknél pedig egy jelen és egy múlt idejű, ill. egy felszólító módú alakot ad meg a szerző.

Az új, haladó szintű magyar nyelvkönyv szókincsét és nyelvtani anyagát tekintve véleményem szerint alapos mű. A nyelvtanítás mellett a magyar kultúráról, földrajzról is igyekszik ismereteket nyújtani. Az egyetemi hallgatókon kívül a más keretek között magyarul tanulók is haszonnal forgathatják.

Vecsernyés Ildikó

A Debreceni Nyári Egyetem Hungarolingua-programja¹

1. A Debreceni Nyári Egyetem, mely több mint 65 esztendeje tanítja külföldieknek a kezdőtől a felső szintig a magyar nyelvet, és melynek kurzusain évenként 30–35 országból hozzátétőlegesen fél-ezer hallgató vesz részt, 1991 óta Hungarolingua (= HL) címmel jelenteti meg nagyszabású tankönyvsorozatát. E sorozatnak komplex magyar nyelvismereti tananyaga azóta a debreceni egyetem intenzív, négyhetes nyári és – 1992-től kezdve emellett – kéthetes téli magyar nyelvtanfolyamain kivívta a magyartanárok és a külföldről érkezett diákok elismerését, és rövid idő alatt a magyar mint idegen nyelv oktatásának egyik legfontosabb segédeszközzé vált.

A kezdők számára 1991-ben készített HL 1 és a középhaladók részére 1993-ban összeállított HL 2 rövidítésű tankönyvsomagok mindmáig nem találtak a modern szemléletű, gazdag tartalmú anyagukat megillető visszhangra. Dolgozatom ebből következően sorra veszi a két, tíz–tíz egységből álló tankönyvsomag alkotó elemeit, és ezek bemutatása révén kívánja ezt a sokrétű és igényes kivitelű sorozatot népszerűsíteni a hazai szakemberek: más személyek és al-

---

¹ Ugyanerről a témáról vö. Zaicz Gábor: A Hungarolingua-program szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In: IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia: Többszervezés az oktatásban és a kutatásban. I. kötet. Budapest 1994 [1995] (Folia Practico-Linguistica XXIV. évf.). Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet. 319–324.

kotó műhelyek körében. Ismertetésem ekképp vitaindítónak is tekinthető, s a magyar mint idegen nyelv hazai oktatói és a HL alkotói, valamint a program alapján tanító debreceni tanárok közötti párbeszéd megindulásaként is értelmezendő.

2. Az igen ízléses és praktikus, könnyen kezelhető műanyag tasakban elhelyezett – összsúlyukat tekintve sem nehéz: alig két és fél kilós – HL 1 és 2 felépítését illetően megegyezik egymással. Ismerkedjünk meg a tartalmukkal!

2.1. A Hlavacska Edit, Hoffmann István, Laczkó Tibor és Maticsák Sándor munkájaként elkészült kezdő és félhaladó *Magyar nyelvkönyv* (HL: 177, HL 2: 173 l.) egyaránt 12 leckéből áll – egyszerűs mind ugyanennyi tematikus egységre bomlik –, a leckéken belül pedig átlagosan 7–8 szöveganyagot tartalmaz. A szövegek túlnyomó többségükben párbeszédés formájúak. A szerzők a rövid, frappáns, életszerű beszédhelyzetek megragadására tesznek kísérletet; hétköznapi, ill. kedvelt témakörök kiválasztásával a leggyakoribb szituációk gyakoroltatásához igyekeznek érdekes szövegeket összeállítani, elsősorban az ifjúság által művelt beszédnyelven. Figyelmet érdemel, hogy a HL a nyelvi mellett országismereti indítatású sorozat is: a nyelvkönyv első kötete ugyanis olvasmányjaiban a nyári egyetemnek színhelyt adó várost, a második pedig a magyar fővárost mutatja be. A nyelvkönyveket szemléletes nyelvtani mutatók zárják.

2.2. Hlavacska Edit *Nyelvtani munkafüzete* (89, ill. 87 l.) leckénként átlagosan 15 nyelvtani feladatot – közöttük kiegészítéses gyakorlatokat, játékos rejtvényeket stb. – tartalmaz. Az idegen nyelv teljes kiiktatása és – különösen kezdő fokon – nyelvünknek nem mindig kellő mértékű megértése indokolja a tanulók szemszögéből a szerzőnek azt az eljárását, hogy a feladatokat igen szűkszavúan, ill. legtöbbszörire illusztrációk segítségével magyarázza.

2.3. A Maticsák Sándor összeállította *Feladatlapok* (egyenként 4 x 4 lap) három leckénként egy-egy ellenőrző dolgozat anyagát tartalmazza, átlagosan 12–13 kérdéssel, a tesztvizsgák során megszerzhető maximális pontszám adott feladatra eső hányadának feltüntetésével. A feladatlapok szerzője a kérdések megfogalmazásakor szinte logikafejlesztő gyakorlatok kimunkálásán is fáradozik. Ekképpen a nagyszámú rajzot, gyakorta kipontozott részeket tartalmazó feladatokban általában nincs is szükség azok megszóvegezésére;

a megfelelő kiegészítések, a helyes megoldások megtalálása az igyekvő diák számára nemigen jelenthet nehézséget. A nyelvtani jelentések megszilárdításában fontosak a leggyakoribb, rendszerint rendhagyó ragozású igéink és névszóink használatával kapcsolatos feladatok, az ún. kakukktojás-típusú gyakorlatoknak – melyekben a példásor egyik, áthúzott eleme utal arra, hogy a további szósorokban mi a diák feladata – pedig közismerten a szókincsfejlesztés szempontjából van jelentősége.

2.4. A *Megoldások* című füzet az eddig bemutatott segédanyag-nak (2.1.–2.3.) a kulcsát adja meg, Tuba Márta és Molnár Judit összeállításában (HL 1: 74, HL 2: 59 l.). E segédlet közli a feladatlapok megoldásának a minősítések szerinti pontszámát is. Ez a rendkívül hasznos kis összeállítás egyrészt a HL-programot a tanár vezette csoportos tanuláson kívül az egyéni tanulásra is alkalmassá teszi, másrészt bizonyos mértékben – annak megjelenéséig – a tanári kézikönyvet is helyettesíti.

2.5. A *Fonetikai gyakorlatok I-II.* feliratú magnetofonszalagok közül a HL 1 – 2 x 60 perces – fonetikai hanganyaga első változata (1991) nem tartalmazott semmiféle tankönyvi szöveget. Első szalagja szavak felsorolásával gyakoroltatja a magyar beszédhangok kiejtését, ill. mutatja be az egyes hasonulásos jelenségeket. A második szalag egyik oldalán részben mondatfonetikai gyakorlatokat tartalmaz, részben pedig – elsősorban Weöres Sándor versek felidézésével – játékos rímekkel, pergő ritmusban mutatja be nyelvünk szépségét, kifejezőképességét, a tanulóknak bizonyára kedvet csinálva a magyar lírához. E szalag másik oldala rövid párbeszédet – és azokhoz csatlakozó, kétszer elhangzó kérdéseket – tartalmaz. A sorozat készítői a HL 1 hangszalagjait 1994-ben kiegészítették tankönyvi szövegekkel, mert a kezdő fonetikai kazetták tartalmát korábbi formájukban hiányosnak tartották. A HL 2 tankönyvének szövegei – a dialógusok és leíró részek – egyaránt hallhatók a megfelelő – 2 x 90 perces – szalagokon; a félhaladó program mindkét kazettája részben önálló, részben pedig a nyelvkönyvből már ismert – onnan kiemelt – szövegeket foglal magában.

2.6. A Maticsák Sándor és Palkó Ágnes nevéhez fűződő *Fonetika* című füzet (HL 1: 49, HL 2: 51 l.) valójában a magnószalagokhoz kapcsolódó segédkönyv. Felépítésében a két tanegység lényegében azonos. A fonetikai füzetek leckénként – például a HL 2-ben – előbb átlagosan hat rövidebb-hosszabb olvasmányt vesznek át a

megfelelő nyelvkönyvből (pontosan megadva itt is, ott is a leelőlyüket), majd pedig minden egyes leckéhez három-négy „új” párbeszédes szöveget közölnek. Ez utóbbiak tartalmilag a leckén belüli többi olvasmányhoz kapcsolódnak, nyelvileg pedig azok nyelvtani problematikájához, s ezekhez itt járulnak nyelvtani gyakorlatok (a másik csoporthoz természetesen a nyelvkönyvben).

2.7. A *Szótár* címet viselő kicsi, de a HL 2-ben már testesebb kötetet Tuba Márta, valamint Kis Tamás és Molnár Judit állította össze (HL 1: 127, HL 2: 229 l.). A kezdőknek szánt része a nyelvkönyv első kötetének mintegy 1500 magyar szóelemét, a félhaladónak készült rész pedig az 1–2. kötetnek összesen közel 3700 lexémáját tartalmazza, a magyar címszavak angol, német és francia megfelelőjével. E munka egyfajta gyakorisági szótárnak is tekinthető egyben, minthogy a tankönyv készítői értelemszerűen a magyar szókészlet napjainkban legfontosabbnak, leginkább használnak tekintett hányadát szerepeltetik a sorozat alapművében. A szótár teljesebb változata a közismert kiejtési szabályoktól eltérő helyes magyar szókiejtést is közli. A szószedet igei és névszói címszavai rendszeresen – az adott magyar szónak jellemző ragos alakjait tartalmazó – magyarázó résszel egészülnek ki. A címszó után áll szavunk első előfordulásának lapszáma a nyelvkönyvben.

2.8. A HL 1 és 2 két-két, egyenként 2 x 60 perces *videokazettát* is tartalmaz. A videós anyagokat a tankönyv négytagú szerzői gárdája jegyzi, miként a fonetikai gyakorlatok (2.5.) hanganyagát is. A nyelvkönyvben külön, beszédes jel utal a megfelelő olvasmányok előtt arra, hogy azok kazettáról is meghallgathatók-megnézhetőek a tévé képernyője előtt. Ezeknek a szövegeknek jó része audioszalagon is szerepel; a hangszalagos feldolgozásra nem történik utalás a nyelvkönyvben. Szép számban található olyan tankönyvrészek is, amelyek emellett csak magnószalagról tanulmányozhatóak, a videokazettákról hiányoznak.

2.9. Rác Edit és Honigsfeld Andrea a szerzője a kazettákhoz készült két *Video-munkafüzetnek* (HL 1: 126, HL 2: 129 l.). Az 1. sz. munkafüzet rendkívül hasznos jelekkel és utasításokkal kezdődik. A video-munkafüzetekben leckénként átlagosan négy gyakorlatcsoport található. A füzetek összesítő tartalomjegyzéke megadja – az egyes leckékre lebontva – a szövegek címét, majd pedig leelőlyüket a) a munkafüzetben, b) a kazettán és c) a tankönyvben.

2.10. A HL 1-et és 2-t *számítógépes nyelvoktató program* teszi teljessé: a DOS, ill. Windows rendszerű mágneslemezek leglényegesebb része nyelvtani gyakorlatokat tartalmaz, a program behívásakor felajánlott típusokban, leckék szerinti elrendezésben. A lemezen van szótári anyag is; a magyar szó beírása után előhívható annak angol, német vagy francia megfelelője. A megoldásokat a lemez mindig százalékosan értékeli. Noha a HL 1 lemeze voltaképpen önmagát indítja el, a programmal sajnos nem párosul egy néhány oldalas információs anyag, mely különösen a 2. sz. lemez használatát nagymértékben megkönnyítené. A HL 2 mágneslemeze képanyagot is tartalmaz, anyaga ennél fogva látványosabb, mint az elsőé. A külföldön sok helyütt a nálunk megszokottnál nagyobb mértékben elterjedt számítógép-használat e program révén számos magyart tanuló számára biztosítja tehát ezt a korszerű és játékos megközelítési lehetőséget is.

3. A tankönyvsorozatot egy elsőrangú magyar *grammatikai összefoglalás* teszi teljessé, mely először 1992-ben jelent meg Keresztes László tollából, egyidejűleg magyar, angol és német nyelven (e nyelvtan ismertetését l. külön, a 184–186. lapon).

4. Meggyőződésem, hogy a most bemutatott két tankönyvcsomag anyagának és a gyakorlati magyar nyelvtannak az ismerete megbízható alapot ad nyelvünk biztonságos műveléséhez: a helyes beszéd- és íráskészség kialakításához, a leggyakoribbnak tekinthető 3–3500 magyar szó elsajátításához, és – egyre inkább rutinszerűvé váló – alkalmazásukhoz a köznapi beszédben. (Különösen azután, hogy az oktatóanyag utólag az ún. Dialógusok kazettával, az 1. videó hanganyagával is kiegészült.) Mindezek elmélyítésére, a teljesség igényével pedig mielőbb számítunk a haladók számára tervezett HL 3 és 4 mielőbbi elkészültére, valamint a valamennyi tankönyvsorozathoz kapcsolódó magyar és idegen nyelvű, ill. kétnyelvű (magyar–angol, magyar–német, magyar–francia) tanári kézikönyvekre.

A HL 1–2 megjelenése óta közzétett kiadványok közül véleményem szerint kiemelkedik a *Hungarolingua Fonetika* sorozat, amelynek egységei öt kazettát és egy munkafüzetet tartalmaznak. A részben a szövegmegértésben, részben pedig nyelvünk kiejtésének, hanglejtésének és ritmusának elsajátításában segítő tananyagsorozatnak eddig finn (Báthory Ágnes–S. Varga Pál), olasz (Báthory

Ágnes–Giorgio Pieretto) és angol (Palkó Ágnes) változata készült el.

6. Írásomban a HL programjának, ill. tankönyvsorozatának ismerőjeként – hatéves külföldi magyaroktatás tapasztalataival is felvértezve – mindenekelőtt a debreceni tankönyvíró kollégák nagyszabású tevékenységére kívántam felhívni a figyelmet. Példájukat követésre érdemesnek találok más hazai – fővárosi, pécsi – tankönyvíró műhelyek számára.

A szakmai és az emberi szempontokon túl a szakemberek kapcsolattartása, az erők egyesítése azért is tetszik az egyedüli helyes megoldásnak, mert egy-egy effajta program végrehajtása rendkívüli nehézségekkel párosul. Tankönyvek írására a pénzügyi támogatás jelenleg teljességgel hiányzik, vagy csak alkalminak tekinthető. Hoffmann István sorozatszerkesztő egy levelében így fogalmaz: „De hát reménykedhünk [a Debreceni Nyári Egyetem tankönyvíró munkatársaival együtt], hogy egyszer talán a magyar mint idegen nyelv is kap egy morzsányit abból a rengeteg pénzből, amit – gyakran értelmetlenül – az idegen nyelvi képzésre fordítanak. Végül is: az álmok is megvalósulhatnak néha.” A közeljövőben véleményem szerint igen nagy szükség volna egy tankönyvírásra szánt központi pénzalapnak a létrehozására, hogy a tankönyvek elkészítéséhez szükséges pénzösszeget pályázatok során az arra legalkalmasabbnak talált személyek vagy munkacsoportok elnyerhessék.

Zaicz Gábor

Keresztes László: Gyakorlati magyar nyelvtan

Unkarin kieli. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1974. 180 l. – Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen, Debreceni Nyári Egyetem, 1992. 142 l. 2., javított kiadás: 1995. 136 l. – Praktische ungarische Grammatik. Debrecen, Debreceni Nyári Egyetem, 1992. 172 l. 2., verbesserte Auflage: 1995. 164 l. – A Practical Hungarian Grammar. Debrecen, Debreceni Nyári Egyetem, 1992. 173 l. Revised edition: 1995. 163 l.

Az egykori finnországi magyar lektorok – Csúcs Sándor, Márk Tamás, Nyirkos István, Varga Judit és mások – eredményes oktatómunkáját kitűnő nyelvkönyvek fémjelzik. Ezek a nyelvkönyvek azonban természetesen nem helyettesíthettek egy régóta hiányzó, módszeres, modern nyelvtant, hiszen például – hogy ezúttal is első sorban a finn anyanyelvű érdeklődők igényeire utaljak – Szinnyei József *Unkarin kielioppi* című, egykoron önmagában véve jó nyelvtana (Helsinki 1912, 1950³) századunk hatvanas- hetvenes éveiben már aligha elégíthette ki a várakozásokat.

Jó húsz esztendővel ezelőtt Keresztes László – a Helsinki Egyetem magyar lektoraként 1969-től kezdődően szerzett pedagógiai tapasztalatait az akkortájt legkorszerűbb magyar nyelvtani szakirodalom alkotó felhasználásával párosítva – e hiány pótlására vállalkozott. 1974-ben közzétett „nyelvtana nem korábbi grammatikák összegzése, kivonatolása, hanem önálló, sok új és praktikus elemet, szempontot magában foglaló, modern nyelvtan. Külön értéke, hogy rendszeresen közöl összegző táblázatokat, ábrákat, sokszor jóval többet és szemléletesebben, mint – talán Lotz János úttörő nyelvtanát (Das ungarische Sprachsystem. Stockholm, 1939.) figyelmen kívül hagyva – a forrásul felhasznált művek. Ez az újszerű, tömör és egzakt nyelvtan – a jól megrostált példaanyaggal együtt – a gyakorlati és a tudományos szempont összeegyeztethetőségének jó példája, nyelvünk mai állapotának egyszerű és világos leírása, ...a legkitűnőbb magyar nyelvtanoknak... méltó folytatása” (Zaicz Gábor: Nyelvtudományi Közlemények 78 [1976]: 196–197).

Keresztes – szem előtt tartva a Debreceni Nyári Egyetem célkitűzéseit is (mindezekről külön cikkben számolok be kötetünkben, a 178–183. lapon) – közel két évtizeddel később írt *Gyakorlati magyar nyelvtan* című művével ezt az eredetileg finn nyelven készített

grammatikáját nem csupán magyarra fordította, hanem alkotó módon több helyütt átszerkesztette, rendszeresebbé tette, modernizálta, konkretizálta és kibővítette.

A *Gyakorlati magyar nyelvtan* és vele azonos tartalmú idegen nyelvű változatai öt fejezetre oszlanak.

A *Bevezetés* a magyar nyelv helyét jelöli ki a világ nyelvei között, röviden ismerteti nyelvünk múltját és jelenét, majd felsorolja a más típusú – például indoeurópai – nyelveket beszélők számára a magyar mint idegen nyelv tipológiai és akusztikai jellegzetességeit.

A *Hangtan* előbb a magyar magán- és mássalhangzók hangértékével, oppozícióival és kölcsönhatásával foglalkozik, majd a magyar helyesírás kérdéseit, alapelveit, végül a magyar szótag jellegzetességeit és – vele összefüggésben – a magyar szóhangsúlynak, illetőleg a mondat hanglejtésének az elveit tárgyalja.

Az *Alaktan* az igéktől és az igenevektől kiindulva és a névszókön át a viszonyszóig eljutva sorra veszi az egyes magyar szófajokat, ezek után pedig részletesen elemzi a szótövek és a toldalékok (ragozás, jelezés) valamint a szóalkotás (képzések, összetételek) típusait.

A *Mondattan* tájékoztat a magyar alany-állítmányi, tárgyas, határozós, jelzős szerkezetekről, az alany fajtáiról, s a szintagmákkal kapcsolatban a névelőkről, majd ezt követően a mondatrészek és tagmondatok kapcsolódásakor használatos kötőszókról és utalószókról. A különösen sok új szempontot tartalmazó szintaktikai fejezet a szórend kérdéseinek taglalásával: a „szabad” magyar szórend szabályszerűségeinek – és azok következményeinek – bemutatásával zárul.

A *Táblázatok* című ötödik egység egyrészt a magyar igenevek, a magyar ige- és főnévragozás paradigmáit, másrészt a magyar igék és névszók töltípusait közli, szemlélteti.

A grammatika végén tömör *irodalomjegyzék* és rendkívül részletes, mintaszerűen tagolt, az olvasó számára a keresést – a tanulást – nagymértékben megkönnyítő *tárgymutató* áll.

Keresztes nyelvtana nem a kezdőknek, hanem azok számára nyújt nagy segítséget, akik a nyelvtani alapok és néhány száz szavas alapszókinccs elsajátítása után – a gyakorlati nyelv használatában vagy a szépirodalom tanulmányozásakor – a magyar nyelvtani kérdésekben tanácsstalanok. A magyar grammatikával ismerkedők bizonyára élvezettel tanulmányozzák – többek között – a szerző remekül

megválogatott nyelvi példáit. Keresztes még a példamondatokban szereplő tulajdonnevek kiválasztásakor is ellensége a személytelenségnek, e nevek általában hús-vér emberekre utalnak. A könyvben példás szelekcióval és tömörséggel található meg a legfontosabb magyar nyelvhelyességi és helyesírási tudnivalók, sőt helyet kap bizonyos stilisztikai vonatkozású ismeretanyag is.

Összegzésül: Keresztes Lászlónak 1992-ben három nyelven, a Debreceni Nyári Egyetem kiadásában megjelentetett nyelvtana a mai magyar nyelvnek gondosan megszerkesztett, alapos, de lényeglátó rövidségű bemutatása, megbízható tükre, melyet *a legjobb magyar nyelvtanok egyikének* tartok, és melyet jószívvel ajánlhatok mind az anyanyelvünket oktató magyartanár- és nyelvész kollégák, mind pedig a nyelvünk szerkezete és használata iránt érdeklődést tanúsító külföldi – részben magyar származású – hallgatók figyelmébe.

A magyar, a német és az angol nyelvű műnek 1995-ös évszámot viselő számítógépre átírt „javított második” kiadásai a három évvel korábbi alapkiadásokkal tartalmilag lényegében megegyeznek, de azok néhány apró pontatlanságát, sajtóhibáit értelemszerűen korrigálják. Figyelmet érdemel tehát egyfelől, hogy a Nyári Egyetem kritikus magyartanárai és még kritikusabb hallgatói az első debreceni kiadványok eddigi használata során nem igényeltek a műben semmiféle tartalmi vagy szerkezeti változtatást, illetőleg bővítést. Emellett, másfelől – az is – örömdetes, hogy a további kiadások számára ma lemezen rendelkezésre áll a magyar, a német és az angol nyelvű változat egyaránt.

Zaicz Gábor

TARTALOM – SISÄLLYS

Előszó – Saatteeksi

TANULMÁNYOK A NYELVRŐL – KIELESTÄ

Bakró-Nagy Marianne: Artikuláció – percepció	5
Gheno, Danilo: Az igenlés (és a tagadás) rendszere a finnben és a magyarban	15
Keresztes László: Gondolatok a finn passzívumról	19
Kovács Magdolna: Muistiinpanoja kolmikielisyydestä	31
Labádi Gizella: Nem árulok zsákbamacskát – konstit on monet!	41
Margus, Tiia: Miksi kohtelias puhuttelu on unkariksi vaikeata?	65
Máté József: A magyarul tanuló finnek nyelvtani-stilisztikai típushibáiról	73
Maticsák Sándor–Leskinen, Juha: Eltérő irányhasználat a magyarban és a finnben	87
Nurk, Anu: Magyar és észti igevonatok kontrasztív elemzése	99
Varga Judit: A magyar és a finn udvariassági stratégiáiról: a magyar és a finn megszólítási módok	105

TANULMÁNYOK A NYELVKÖNYVEKRŐL – KIRJOISTA

Fazekas Tiborc: Magyar irodalom a német és a finn anyanyelvűek számára készült magyar nyelvkönyvekben	117
Fischer, Holger: Pusztai és Balaton, paprika és gulyás. A magyar nyelvkönyvek országismereti Magyarország-képe	129
Maticsák Sándor: Megszólítás, köszönés és névhasználat a nyelvkönyvekben	151
Zaicz Gábor: Finn tankönyvek magyarságképe	159

ISMERTETÉSEK – ARVOSTELUJA

Keresztes László: Anu Kippasto–Nagy Judit, Észti nyelvkönyv	163
Leskinen, Juha: Báthory Ágnes–S. Varga Pál, Fonetikai gyakorlatok finneknek – Unkarin kielen ääntämisharjoituksia	169
Seilenthal, Tõnu: Pusztai János, Könyv az észti nyelvrõl	172
Vecsernyés Ildikó: Varga Judit, Gyere velem! (Unkarin kielen jatko-oppikirja)	175
Zaicz Gábor: A Debreceni Nyári Egyetem Hungarolingua-programja	178
Zaicz Gábor: Keresztes László, Gyakorlati magyar nyelvtan	184

PUBLICATIONES

- KULTTUURIN UNKARI** ISBN 951-9362-40-1
Jyväskylä, 1991. pp. 238
Red. Janhila
- HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 1.** ISBN 951-34-0166-9
Jyväskylä, 1993. pp. 283
Red. Lahdelma–Maticsák–Niinikangas–Parry
ISSN 1-237-0223
- HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 2.** ISBN 951-34-0426-9
Probleme des Spracherwerbs ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1994. pp. 165
Red. Keresztes–Lahdelma–Maticsák–Parry
- HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 3.** ISBN 951-34-0438-2
Finnisch-ugrische kontrastive Untersuchungen ISSN 1-237-0223
Jyväskylä, 1995. pp. 204
Red. Keresztes–Leskinen, J.–Maticsák
- HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 4.** ISBN 951-34-0584-2
Hungarológia Magyarországon kívül ISSN 1-237-1223
Jyväskylä, 1995. pp. 111
Red. Lahdelma–Maticsák
- HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 5.** ISBN 951-34-0679-2
Jyväskylä, 1995. pp. 280
Red. Lahdelma–Maticsák
ISSN 1-237-1223
- HUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE 6.** ISBN 951-34-0680-6
Finnisch-ugrische kontrastive Untersuchungen II. ISSN 1-237-1223
Jyväskylä, 1996. pp. 187
Red. Keresztes–Maticsák

BESTELLUNGEN – TILAUKSET

UNIVERSITÄT JYVÄSKYLÄ – HUNGAROLOGIE
Seminaarinkatu 15, FIN-40100 Jyväskylä
Tel. (358-41)-601297, 601300
Fax: (358-41)-601291

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO – HUNGAROLOGIA
Seminaarinkatu 15, 40100 Jyväskylä
Puh. (941)-601297, 601300
Fax: (941)-601291

